

P 23304

1996 -12- 02

NÉVTANI ÉRTESÍTŐ

17

**BUDAPEST
1995**

P 92002/96

NÉVTANI

ÉRTESÍTŐ

17

BUDAPEST

1995

(98 Benedek Elek-mem. névnapvagyának vizsgálata)	45
Mész László: A név a "Benedek"-ról	53
Gerstner Károly: Vizes helyekre utaló földrajzi nevek a Dunántúlon	58
Reményi András: Csepkek és fruskaik – avagy lehet-e nevet a "Csepke"?	61
Toth László: Barangolások a névmagyarosítás területén	69
Balogh László: Irtékuz, őseink betűdhétországa	76
Hegyi András: A név	81
Mész László: Keresztnevek története és leíró vizsgálata	84
Feri Erzsébet: Névtani kultúránk gazdagságának egy lehetséges módjáról	88
(Keresztnevszótár 6–16 éves gyermekek számára)	93
Kovács Anna: A Váradi Registrum néhány helyneveiről	94
Kai István: Zemplén megyei ružon keresztnevek Maria Terézia korából	98
(1773–74)	98
Marios Gizella: Mezőkövesd XVI–XVII-századi családnévei	104
Kovács Judit: Járulékos információk a személyazonosságban	108
Névváltoztatások és ragadványnevek Gedolfo anyakönyvokban	110
(1772–1895)	110
Mész László: A név egy formája a	118
(Keresztnevszótár 6–16 éves gyermekek számára)	122
P. Cs. Katalin: Brigádnevek (1950–1951)	127
Székely György: Regensburg régi magyar nevei Regensburg	128
(névadáról)	130
(Keresztnevszótár 6–16 éves gyermekek számára)	131

NÉVTANI ÉRTESÍTŐ

**Az ELTE Magyar Nyelvészeti Tanszékcsoport Névkutató
Munkaközösségének időszakos kiadványa**

Szerkesztő bizottság:

Gerstner Károly, Hajdú Mihály, Hegedűs Attila, Juhász Dezső

Felelős szerkesztő:

Hegedűs Attila

Budapest V. Pesti Barnabás u. 1.

Postacím: 1364 Budapest Pf.107. Telefon: 267-0966/5214, 5462 Fax: 266-5699

17. szám

ISSN 0139-2190

TARTALOM

TANULMÁNYOK, CIKKEK, ADATOK

<i>Szilágyi Ferenc:</i> Gergei vagy Gyergyai – Árgirus széphistóriánk szerzőjéről és keletkezési helyéről	5
<i>Mező András:</i> Patrociniumi helységneveink és névadóik mennyiségi összefüggései	25
<i>Hajdú Mihály:</i> Tanu és Válasz – Két folyóiratcím születése	29
<i>Kornyáné Szoboszlai Ágnes:</i> Tulajdonnevek Németh László regényeiben és társadalmi drámaiban (Egy írói névszótár terve)	37
<i>Papp Ágnes Klára:</i> Köznév és személynév határán (98 Benedek Elek-mese névanyagának vizsgálata)	45
<i>Mécs László:</i> Álnevek a „Beszélő”-ben	53
<i>Gerstner Károly:</i> Vizes helyekre utaló földrajzi nevek a Dunántúlon	58
<i>Reményi Andrea:</i> Csepkék és fruskák – avagy lehet-e női név a <i>Csepke</i> ?	63
<i>Tóth László:</i> Barangolások a névmagyarosítás területén	69
<i>Balogh László:</i> <i>Etelküzü</i> , őseink hetedhétországa	78
<i>Hegedüs Attila:</i> <i>Halesz</i>	81
<i>Mizser Lajos:</i> Keresztneveink történeti és leíró vizsgálata	84
<i>Fercsik Erzsébet:</i> Névtani kultúránk gazdagításának egy lehetséges módjáról (Keresztnévszótár 6–16 éves gyermekek számára)	88
<i>K. Fábian Ilona:</i> A Váradi Regestrum néhány helynevéről	94
<i>Koi István:</i> Zemplén megyei ruszin keresztnevek Mária Terézia korából (1773–74)	98
<i>Martos Gizella:</i> Mezőkövesd XVI–XVII-századi családnevei	104
<i>Raátz Judit:</i> Járulékos információk a személyazonosságban – Névváltoztatások és ragadványnevek Gödöllő anyakönyveiben (1772–1895)	110
<i>Vörös Ottó:</i> A helynevek és helynévtípusok egy fajtája a Nyugat-Dunántúlon	118
<i>Büky Béla:</i> Egy XVII. századi etimológiai személynévjegyzék	122
<i>P. Csige Katalin:</i> Brigádnevek (1950–1953)	127
<i>Szentmártoni Szabó Géza:</i> Regensburg régi magyar neve: <i>Rezen</i>	128
<i>Mizser Lajos:</i> A szetu névadásról	130
<i>Mizser Lajos:</i> Régi bányanevek Szatmárban	131

FIGYELŐ

Balázs Géza: Név- és táblaháború

– Két szociolingvisztikai-névtani könyv Szlovákiából 133

Mizser Lajos: A VIII. finnugor kongresszus névtudományi előadásai 135

KÖSZÖNTŐ

Janitsek Jenő 75 éves 137

Gergei vagy Gyergyai

– Árgirus széphistóriánk szerzőjéről és keletkezési helyéről –

Ismeretes, hogy „e csodaszép népkönyvünk”, „legkiválóbb” s „legköltoőbb” XVI. századi széphistóriánk¹ (amelyet rövidítés okából magam is csak Árgirus széphistória megnevezéssel fogok említeni) szerzőjének neve – a kor szokása szerint – a versfőkbe rejtve található. Ezt a nevet „irodalomtörténetírásunk atyja”, Toldy Ferenc, aki elsőként foglalkozott a széphistóriával magyar irodalomtörténetében, 1855-ben, *Görgei Albert*-nak olvasta;² majd ezt *Gergei*-re módosította.³ Viszont Toldy előtt – amint Csura Miklós rámutatott – már BENKŐ JÓZSEF is *Gergei*-nek, ill. *Gorgej*-nek olvasta 1778-ban kiadott Transilvania-jában, s a *Görgei* olvasatot BEÖTHY ZSOLT sem tartotta valószínűnek.⁴

Volf György 1882-ben Hogy hitták az Árgirus szerzőjét c. fejtegetésében a *Gyergyai* olvasat mellett foglalt állást,⁵ és Stoll Béla megállapítása szerint: „Volf György cikke óta az irodalomban teljesen meggyökeresedett a *Gyergyai* névalak.”⁶ Ámbár ez némi finomításra szorul: VÁLI BÉLA – ugyancsak 1882-ben – még a *Görgei* alak mellett kardoskodott, igaz nem a szépségi, s nem a Torna és a Nógrád megyei, hanem a Kassa melletti Görgöre gondolva;⁷ Szarvas Gábor pedig 1872-ben a *Gergei* alak mellett foglalt állást,⁸ s Gulyás József volt az, aki Volf György után a versfők Gy-s kezdetű szavai (*Gyönyörűséges, Gyorsasággal*)

¹ Vö. VOLF GYÖRGY, Hogy hitták az Árgirus szerzőjét?: EPhK. 1882. 140; STOLL BÉLA, Az Árgirus széphistóriához: ItK. 1955. 461–463.

² L. TOLDY FERENC, A magyar költészet kézikönyve a mohácsi vésztől a legújabb időkig. I. Pest, 1855. 129–152.; vö. Ethn. 1914. 312.

³ L. uo.

⁴ Vö. CSURA MIKLÓS, Árgirus feldolgozásai. Gyula, 1911. 10; SZILÁGYI F.: It. 1980/3: 776.

⁵ L. EPhK. 1882. 140.

⁶ Vö. STOLL, i. m. 462; SZILÁGYI, i. m. 777.

⁷ L. EPhK. 1882. 47.

⁸ Vö. SZARVAS GÁBOR, A magyar igeidők. Pest, 1872. 225; EPhK. 1882. 139. Téves tehát Gulyás József állítása, hogy Szarvas szerint „Gyergyai a szerző neve” (GULYÁS JÓZSEF, Az Árgirus-mese feldolgozásai. Sárospatak, 1910. 13).

alapján a *Gyergyai* névalak mellett tört lándzsát,¹ rámutatva arra is, hogy DÉZSI LAJOS szerint *Gergei* a név olvasata. Csura azt írta, hogy Dézsi „irodalomtörténeti előadásában” fejtette ki ezt² s Gulyás szerint GYULAI PÁL is „inkább *Gergeinek* szereti nevezni”.³ Csura Miklós maga a *Gyergyai* alakot fogadta el, vagyis azt, amelyet – a furcsamód előnyben részesített *Gergei* mellett – 1955-ben Stoll is lehetséges olvasatnak tartott. Szinnyei, nevezetes magyar írólexikonának 1894-ben megjelent III. kötetében, *Gergei Albert*-ként tárgyalta a szerzőt, megjegyezve azonban azt is, hogy *Gyergyai* vagy *Gyergyai* is lehetett a név olvasata; „Neve is bizonytalan, csak a versfejekből gyanítható, hogy *Gergei*-nek, *Gyergyai*-nek (a régi kiadásokból) vagy *Gyergyai*-nak (az újabbakból következtetve) hívták, de semmiképp sem *Görgei*-nek, mint azt Toldy után többen, minden alapos ok nélkül, állították.”⁴ (Az 1896-i IV. kötetben azonban – utalóként – a *Gyergyai* nevet is fölvette, amint Ványi Ferenc is, 1926-i kitűnő irodalmi lexikonába, amelynek 1993-ban jelent meg hasonmás kiadása. Ványi ezt írja: „*Gergei* vagy Volf szerint *Gyergyai Albert*.”⁵) A Magyar Irodalmi Lexikon 1963-i I. kötetében is *Gergei Albert* a név alakja, ezzel a zárójeles megjegyzéssel a lexikoncikkben: „ezt korábban tévesen *Gyergyainak* olvasták”; utalóként azonban ez a lexikon is fölvette a *Gyergyai* névalakot.

Mindenesetre 1963-tól a *Gergei* alak vonult be az irodalomtörténetbe: ezt kodifikálta a tavaly, 1994-ben megjelent Új Magyar Irodalmi Lexikon is, amely a *Gyergyai* alakot már utalóként sem vette föl (*Gyergyai Albert* nevénel csak a jeles, XX. századi francia szakos irodalomtörténész és műfordító tárgyalja).⁶

Mindez a változás Stoll Béla idézett 1955-i jegyzetére vezethető vissza, ahol „időközben előkerült szövegekre” – hat szövegre – hivatkozva azt állapította meg, hogy „Árgirus széphistória szerzőjének neve lehetett *Gergei*, esetleg *Gyergyai*, de semmiesetre sem *Gyergyai*”.⁷

S hogy itt nem pusztán egy név ilyen vagy amolyan olvasatáról van szó, azt jelezheti, hogy földrajzi névből keletkezett személynévvel van dolgunk, s egyáltalán nem közömbös ez a széphistória keletkezési helyét illetően sem (ami mindeddig szintén tisztázatlan maradt): hiszen nem mindegy, hogy a felső-magyarországi (Szepes vagy Torna megyei) *Görgő*, ill. a Nógrád megyei *Gerge* (Egyházasgerge, Mihálygerge) avagy a székelyföldi *Gyergyó* volt-e

¹ GULYÁS, i. m. 12.

² CSURA, i. m. 12.

³ I. m. 13.

⁴ SZINNYEI, Mirók. III, 1155. h.

⁵ Magyar Irodalmi Lexikon. FÖRIS MIKLÓS középiskolai tanár és DR. TÓTH ANDRÁS egyetemi r. előadó közreműködésével szerkesztette DR. VÁNYI FERENC középiskolai tanár. Bp., 1925. 73.

⁶ Új Magyar Irodalmi Lexikon. I. Főszerkesztő: PÉTER LÁSZLÓ, Bp., 1994.

⁷ L. ItK. 1955. 462.

névadója a szerzőnek, hiszen a XVI. században a földrajzi eredetű családnevek még meglehetősen pontosan utaltak a név viselőjének származási, ill. lakóhelyére.

A *Gergei* olvasat alapján, (bár Stoll Béla a *Gyergyai* olvasatot is elfogadhatónak tartotta) új, merész elképzelések sora született meg az Árgirus széphistória szerzőjét és keletkezési helyét illetően.

KLANICZAY TIBOR a Balassi kritikai kiadásról 1961-ben kiadott *Hozzászólás-ában*¹ rámutatott a költő verseinek s a széphistóriának „csaknem azonos kifejezései”-re, az azonosságot egy esetleges közös forrásból – elveszett magyar virágénekből – magyarázva, az egymásra hatást nem tartván valószínűnek: „Balassi költeményeinek és az Árgirus históriájának az egymásra hatására ugyanis aligha gondolhatunk”.² GERÉZDI RABÁN ezzel szemben – Kardos Tibor által is helyeselve – szoros egymásra hatást tételezett föl, sőt az Árgirus-széphistória ihlető hatását nemcsak a Júlia-dalokban, hanem a Margarétához intézett versekben is fölfedezni vélte, Kardos pedig életrajzi rokonságot is látott az „iszonyú kegyetlen havasokon” át északra zarándokló Árgirus s a szintén havas hegyeken át északra bujdosó költő sorsában: ezért is tette az Árgirus-széphistória fordításának keletkezési idejét 1582–89-re.³

Gerézdí Rabán, sajnos, csak ígérte, hogy bővebb bizonyítását adja annak, hogy „a Margaréta nevű szűz senki más, mint Gergei Albert, szepesi alispán leánya, Margit. És mivel e név, Gergei Albert nem található minden bokrban, nyilvánvalóan azonos a széphistória azonos nevű átültetőjével.”⁴

Kardos – ECKHARD SÁNDOR nyomán – hivatkozott rá, hogy a Gergei család egyik tagja, Gergei László, a királyi kamara képviselője, valóban szerepet játszott Balassi életében, s az Árgirus széphistória szerzőjéről azt vélte, hogy az „Balassi Bálint köréhez [ti. humanista műveltségű, nyolc tagú írói köréhez, élükön Rimay Jánossal] tartozhatott és e csoportnak, a magyar Pléiade-nak egyik legtehetségesebb tagja volt.”⁵

Stoll Béla az akadémiai irodalomtörténeti kézikönyv 1964-ben megjelent I. kötetében a *Gergei*, *Gyergyai* – sőt *Gergely* – olvasatokról azt írta, hogy „sokáig Gyergyai Albertnak emlegették. Legvalószínűbb a Gergei Albert

¹ I. OK. 11[1957]: 1–4. sz. 318.

² Uo. vö. KARDOS TIBOR, *Az Árgirus-széphistória*. Bp., 1967. 241.

³ KARDOS i.m. 241–242.

⁴ Uo. 246. Kardos Tibor tanulmánya 1967-ben jelent meg, s még nem ismerhette Gerézdinek a következő évben megjelent munkáját, amelyben Klaniczayval vitázva már leírta (bár minden bizonyítás nélkül), hogy „A Klaniczay észlelte szövegegyezés olyatén magyarázata, hogy az egyező és az azonos kifejezések egy korábbi, elveszett virágénekre mennek vissza, nehezen fogadható el. Főképp akkor, ha úgy sejtjük, hogy az idézett Balassi-vers meztlábás Margarétája a szepesi alispán tizenöt éves leánya, Gergei Margit” (Gerézdí Rabán, *Janus Pannoniustól Balassi Bálintig*. Bp., 1968. 472; vö. Szilágyi: *It.* 1980/3: 777.

⁵ KARDOS i.h.

névalak.”¹ A következőkben a szerző kilétéről annyit mond, hogy a széphistória nyelvének, stílusának alapján gondoltak arra, hogy „az alacsonyabb rendű énekesek körébe utalják”², de „Újabban inkább a reneszánsz főúri lírával való rokon vonásait hangsúlyozzák”.

A széphistória keletkezési helyéről szólva azt írja, hogy az sincs tisztázva: „Sokáig Erdélyre, a széphistóriák legtöbbjének szülőföldjére gondoltak, mivel az Árgirus egyik jelenetében (a menyasszony háromszori arculütése az esküvői lakomán) »eredeti« erdélyi főúri szokás-leírását látták; s az erdélyi eredet mellett szólt volna a Gyergyai névalak is.”³ Ezek után tér rá a legújabb föltevésekre, amelyek „ismét a Szepes megyei Gergei (másként Görgei) nemesi családdal hozzák kapcsolatba a széphistóriát”.

Az új – és kellően meg nem alapozott – föltevések legszélsőségesebb hajtásaként 1973-ban már filológiai tanulmány jelent meg Balassi Bálint és az Árgirus-széphistória címmel⁴, s ebben a szerző, TÓTH ISTVÁN, azt igyekszik bizonyítani, hogy a verses mű írója maga nagy reneszánsz költőnk, Balassi Bálint volt. A szerző a versfőkbbe rejtett néven úgy tette túl magát, hogy az a címzett neve, akinek a vers ajánlatott: „A széphistória lehúzott akrosztichonja az ALBERTUS GERGINEK részeshatározós nevet adja; a művet tehát Gergeinek írták, ajánlották, s ekként Gergei nem lehet szerző.”⁵ A „lehúzott akrosztichon” azt kívánja jelenteni, hogy a *nek* „rag” nem külön versfőkből olvasható ki, hanem a *Gergei/Gyergyai* név utolsó, *-i* betűjét tartalmazó szak sorainak kezdőbetűi adják ki. Ez azonban teljesen szokatlan eljárás volna, és semmi nem is igazolja: (a *-nek* „rag” pusztán véletlen műve lehet); a szakirodalom nem is foglalkozott vele komolyan: Nagy Péter, aki tíz évvel később Az Árgirus-kérdéshez címmel összegezte a kérdések akkori állását⁶, az „ábrándos elméletek” közé utalta. Nagy – Stoll, Gerézdi és Kardos következtetéseire, ill. fölvetésére támaszkodva – csak annyit mond a szerzőről, hogy „Kardos Tibor az ő [=Gerézdi Rabán] nyomán szintén a felvidéki Görgey család felé hajlik – de érvelése nem nagyon meggyőző.”⁷

¹ KLANICZAY TIBOR (szerk.): A magyar irodalom története 1600-ig. Bp., 1964. 530.

² Uo.

³ Uo.

⁴ A Pécsi Tanárképző Főiskola Tudományos Közleményei. 1973. Sorozat 3. Linguistica-Philologica. Pécs, 1973. Klny. is.

⁵ I. m. 105.

⁶ L. It. 1983/2: 261–287. Utólag megjelent Stoll Béla szövegkiadásának bevezetőjeként; 1. Gergei Albert: Árgirus históriája. A bevezető tanulmányt írta NAGY PÉTER. A szöveget gondozta és a jegyzeteket írta STOLL BÉLA. Bp., 1986. 10. A következőkben Árg. rövidítéssel ezt a munkát idézem.

⁷ Uo. 11.

Nagy Péter különben elsősorban a széphistória meséjének lehetséges forrásával foglalkozik, amelyet magam csak annyiban érintek majd, amennyiben – közvetve – címbe tárgyamra tartozik. A mesét – részben a „görögös nevek”, részben a széphistória bevezető sorai alapján („Olasz Cronikákból kit meg fordítottam”¹ keleti eredetű történet görög regénybeli feldolgozásának, illetve e feldolgozás olasz – velencei – változatának szokás tekinteni, ámbár sok tekintetben egyetérthetünk Nagy Péter megállapításával, hogy Kardos Tibor testes Árgirus-monográfiája voltaképp az eredmény hiányának leplezett bejelentése: „Hiszen egy élet kutatómunkája során nem tudott a nyomára jutni olyan olasz, latin vagy görög szövegnek, amely a magyar Árgirus-széphistória közvetlen forrása lehetett volna.” A forrás kérdését az akadémiai irodalomtörténeti kézikönyv I. kötetében Stoll Béla így összegezte (már Kardos monográfiájának megjelenése előtt): „Az olasz eredeti mindmáig ismeretlen, de a nemzetközileg elterjedt Árgirus mesetípusnak sem találtak még egy olyan változatára, amely minden részletében megegyezne Gergei szövegével. Ezért arra kell gondolnunk, hogy Gergei a mesetípus egy olasz irodalmi feldolgozását fordította le. Ennek előzménye – a széphistória szereplőinek névalakjából következően – valamilyen görög szöveg lehetett, amely valószínűleg Velencén keresztül jutott olasz földre.”²

S itt csak arra kell emlékeztetnünk, hogy az olasz, illetve latin nyelvű forrás, azért jött elsősorban szóba (az *olasz* szónak a korban ’latin’ jelentése is volt, s KANYARÓ FERENC egyértelműen így értelmezte azt a széphistóriában³, mivel az Árgirus-história kezdő soraiban a szerző/fordító ezt mondja: „Az tündérországról bőséggel olvastam | Olasz krónikákból kit megfordítottam | És az olvasóknak mulatságul adtam, | Magyar versek szerént énekbe foglaltam.”⁴ A kutatás szerint ez nemcsak azt jelentheti, hogy több verses tündérmesét is lefordított/átdolgozott magyarra „Olasz krónikákból” az író, hanem azt is, hogy olasz olvasmányaira csak mint tündérországról szerzett ismeretei forrására hivatkozik; csakhogy a harmadik versszakban ismét visszatér a krónikákra, Akleton királyról szólva: „Az tündérországból volt kövára, tudom, | Mint a krónikákból értem és olvasom.”⁵, ámbár erről Nagy Péter úgy vélekedett, hogy lehet „a tündérmesék tekintéllyel való hitelesítése, vagy pusztá visszautalás ama tündérekről szóló, korábban fordított krónikára”.⁶ Eppen az olasz, latin (görög) források föllelésének kudarcá nyomán fordította ismét a figyelmet Nagy tanulmánya a keleti forrásokra (ezekre

¹ L. Ethn. 1914. 305.

² I. m. 531.

³ L. Ethn. 1914. 305.

⁴ Árg. 57.

⁵ Uo.

⁶ Uo. 16–17., 34–35.

Gyulai Pál is utalt már érintőlegesen egy 1853-i színbírálatában „a szaracénoktól kölcsönzött jó és rossz nemtők”-et említve¹), az Ezeregyéjszaka történetének egy meséjére, a Hasszán ál Basszri „kalandjai”-ra hivatkozva, amelyben a hattyúcsapat egy tagjának lánnyá változása, a „nagy embernél” – az óriásnál – tett látogatáson s a három ördögfi és az örökség csellel való eltulajdonítása valamint repülés közben való leszállítása egyaránt előfordul – habár a mesében a főhős szegény fiú, nem királyfi, mint az Árgirus-históriában.² De ennek az eltérésnek nem kell túl nagy jelentőséget tulajdonítanunk, ha ismerjük az eurázsiai vándortémák metamorfózisait a századok során, a különböző népek hagyományaiban, s ha tudjuk, hogy pl. a mi Fazekas Mihályunk magyar népmesei ízű, stílusú Lúdas Matyi-jának ősváltozata a nippuri szegényemberről egy asszír agyagtáblán maradt fenn, s onnan vándorolt Ázsián s Kelet-Európán keresztül – török, ukrán, román s moldvai és erdélyi népmeseváltozatokon át – Nyugat-Európába, s ha tudjuk – amint erre korábban rámutattam –, hogy Fazekas Mihály versének címe alatt az „Eredeti magyar rege” meghatározás azt jelentheti, hogy moldvai katonáskodása idején mint ottani magyar népmesét ismerhette meg (hiszen első magyar nyelvű följegyzése a regének moldvai csángó magyaroktól való).³ S ezt a példát nem véletlenül említem, de – ismétlem – a széphistória forrására majd a befejezésben térek ki, miután a szerző nevének s a keletkezés helyének kérdésében véleményt nyilvánítottam. (A keleti eredettel egyébként – mint Nagy Péter is utalt rá – Gyulai megjegyzése óta többen is foglalkoztak, részletesen is: így 1889-ben Heinrich Gusztáv,⁴ majd egy évvel később Lázár Béla⁵ s később Csura Miklós.⁶

Nagy Péter föltevésként említette annak lehetőségét is, hogy a másfél évszázados magyar-oszmán-török együttélés folytán esetleg közvetlenül, szájhagyomány útján, az oszmán-török folklórból jutott a történet a magyar versszerzőhöz, s ugyanő sürgette a beható, alapos – számítógépes – vizsgálatot, amely a magyar széphistória közvetlen nyelvi forrását – az átadó nyelvet – is tisztázhatná.⁷

Nyelvi, nyelvjárástörténeti vizsgálatokat magam is végeztem a széphistóriával kapcsolatban, s ezek eredménye először 1978-ban jelent meg, francia nyelven,

¹ Uo. 20., 26.

² Uo. 37., 37–38.

³ L. SZILÁGYI FERENC (szerk): „Boldog, ki fákát ültet...” Fazekas-breviárium. Bp., 1973. 157–162.

⁴ HEINRICH GUSZTÁV, Árgirus: BpSz. 1889. 59. k. 173–174.

⁵ LÁZÁR BÉLA, A Fortunatus-mese az irodalomban. EPhK. 1890. Pótkötet. 355; vö. Nagy P. i. m. 26–27.

⁶ CSURA i. m. 24–25.

⁷ Árg. 4., 46.

majd 1981-ben magyarul is, Csokonai művei nyomában c. tanulmánykötetemben, Nyomjelző szavak. Szóföldrajzi és szótörténeti szempont a szövegek kronológizálásában és hitelesítésében címmel.¹ Erre Nagy Péter is hivatkozott 1983-i tanulmányában: „A kérdést újra fölvetette legújabban Szilágyi Ferenc, aki szóföldrajzi és szótörténeti adatokkal igyekezett bizonyítani, hogy a széphistória nyelvileg az erdélyi szó- és nyelvhasználathoz kötődik, s így a Gyergyei olvasat a helyes.”² Tanulmányomra ugyanott, a kiadás utószavában Stoll Béla is hivatkozott, ezt írván: „Ami a história keletkezési helyét illeti (Erdély-e vagy Felvidék) a tanulmány [ti. Nagy Péter tanulmánya] Szilágyi Ferencnek az erdélyi eredet mellett szóló érveit idézte, mint »utolsó szót«. Szilágyi joggal mutatott rá arra, hogy a Gyergyei névalak a székelyföldi Gyergyó helynév Gyergyő változatából levezethető. Szabó T. Attila is idézi az *Erdélyi Magyar Szótörténeti Tár*-ban a Gyergyó helynév képzős származékaként egy Gyergyei alakot”.³ Mindennek ellenére mégis a *Gergei* olvasat mellett foglalt állást, hivatkozva a XVI. századi énekszerző, *Gregorios Szegedi* nevére; ennek *g* betűi ugyanis műve versfőiben mindhárom esetben *gy*-vel kezdődő szavakban találhatók. (Ez a kivétel, amely erősíti a szabályt – mondhatnók.) S a következőkben fölveti egy Abaúj-Torna vármegyei református lelkész, Görgei Réz Albert nevét, aki a XVI. század végén szolgált az említett megyében, s bár irodalmi munkásságáról nem tudunk, Stoll szükségesnek látta leszögezni, hogy: „A XVI. században nem példátlan, hogy egyházi személy világi históriát szerez.”⁴ Az is megjegyzendő, hogy Stoll Béla, filológusi tárgyilagossággal, végig párhuzamosan – tört vonallal elválasztva – közli a *Gergei*/*Gyergyei* névalakot, s hasonlóan Nagy Péter is.

Ilyen előzmények után jelent meg az Új Magyar Irodalmi Lexikon I. kötete 1994-ben, amely újabb évtizedekre kodifikálta a *Gergei* alakot, s noha felsorolja a többi lehetséges olvasatot is, ezt írja: „Életéről nem maradtak adatok; talán a Szepes megyei Görgei nemes család tagja.” A szerző, illetve a széphistória esetleges székelyföldi származását meg sem említi, sőt a bibliográfiából is elhagyta azokat a munkákat, amelyek a felvidéki, szepes-görgői származást megkérdőjelezték. Pedig ebben nem magam voltam az első. Volf György, a kiváló filológus, már 1882-ben kiadta az előbbieken már idézett tanulmányát,⁵ amelyben a *Gyergyai* név alapján a vers székelyföldi eredete mellett foglalt állást, s hasonlóképpen vélekedett valamivel később, 1889-ben, Heinrich Gusztáv is,

¹ L. FERENC SZILÁGYI, Géographie linguistique et etymologie dans la chronologie et l'authentification des textes (Identification de leurs auteurs) (Avant-texte, texte, après-texte colloque international de textologie à Mátrafüred, 13–16 octobre 1978); SZILÁGYI FERENC, Csokonai művei nyomában. Tanulmányok. Bp., 1981. 30–32. A következőkben: CsMűv.

² Árg. 9–10.

³ Uo. 116–117.

⁴ Uo. 118.

⁵ L. EPhK. 1882. 135–140.

némileg eltérő érveléssel: „Talán nem csalódom, ha elsősorban tekintettel a mese népszerűségének körére, a szerzőt *erdélyi* embernek tartom, illetőleg azt hiszem, hogy műve Erdélyben jelent meg először nyomtatásban – legalább tény, hogy itt jutott legnagyobb népszerűsége.”¹

Gulyás József két évtizeddel később, 1910-ben kiadott tanulmányában már nyelvi-szerkezeti erdélyiességet is idézett a mű székelyföldi eredetének bizonyítására: „Dézsi szerint Gergei. Nógrádban tényleg van egy Gerge nevű falu is. Biztosabb eszközt ad a kezünkbe az író nyelve. Mindjárt az elején azt olvassuk: »melly miatt mindnyájan el kellett alunnunk«. E szerkezet erdélyi eredetre mutat. A neve pedig helynévtől jöhet. Erdélyben van a Gyergyó vidéke, tehát ad analogiam Lisznyó: Lisznyai, Szoboszló: Szoboszlai, Gyergyó: Gyergyai Albertus. Ilyen nevű család tényleg létezett is ott s ma is van egy Gyergyai nevű nyelvészünk. Dézsi s nyomán Csura Gyergyai-nek olvassa nevét, mert »Ért arany almákat« van az illető helyen.”² A széphistória XVII. századi töredékét közreadva Gulyás József és HARSÁNYI ISTVÁN szintén a verses mese erdélyi eredete mellett szoltak, bár véleményüket nyelvi, nyelvjárási adatokkal nem támasztották alá: „Gyergyai szerintünk székely ember volt, de művét mindenik vidék lakója a maga nyelvjáráshoz idomította, mint a nyomdászok is az író szövegét. [...] Így magyarázható, hogy egyugyonazon szó négyfélekép is van írva.”³ Az erdélyi Kanyaró Ferenc egy máig élő nyelvtani transzilvanizmusra figyelmeztetve utalt a széphistória erdélyi eredetére; az „erős kapú, az kin reggel kel ki menjünk” sor végzavához ezt a lapalji jegyzetet csatolta: „Igen székelyes »mennünk« helyett.”⁴

S mielőtt e történeti áttekintés után a magam kutatásaira térnék, meg kell még emlékeznem Kázmér Miklós 1993-ban megjelent hatalmas névtudományi munkájáról, amely a *Gyergyai* nevet fölvette ugyan, 1591-ből idézve rá az első adatot (s a *Gyergyó* földrajzi névből vezetve le a személynevet), a *Gyergyai* alaknál viszont a *Görgei*-re utal, s oda sorolta be 1628–1632-es évszámmal, a Régi magyarországi nyomtatványok II. kötete alapján az *Albertus Gergei* nevet is (a Szepes, ill. Torna megyei Görgő helynévből származtatva); a lexikoncikk végén többek között ezt írja: „Az Árgirus-história szerzője nevének olvasata körül száz esztendeje tart a vita. Az 1628–1632-i, a versfökből kiolvasható adat *Albertus Gergei*. Legutóbb Szilágyi Ferenc a *Gyergyai* ('gyergyai'), Stoll Béla a *Gergei* ('görgői') hangalak mellett sorakoztatott fel érveket. Stoll olvasata

¹ BpSz. 1889. 59. k. 177.

² GULYÁS JÓZSEF, Az Árgirus-mese feldolgozásai. Sárospatak, 1910. 13.

³ Ethn. 1914, 304.

⁴ Uo. 309.

valószínűbben tűnik.”¹ S utal még a „vita összefoglalása”-ra is az említett Árgirus-kiadásban.

Sajnos, úgy tűnik, hogy a kiváló nyelvész sem a hivatkozott 1628–32 között kiadott lőcsei nyomtatványt, sem a magam tanulmányát nem látta; a lőcsei kiadás ugyanis töredék, az eleje hiányzik, s a *Gergei* névalakot csak a szerkesztő Borsa Gedeon használta az idézett újabb fejtegetése alapján, megjegyezvén, hogy „Ezt korábban Gyergyainak is értelmezték.”² Én pedig nem csupán a név olvasata dolgában foglaltam állást, hanem nyelvjárástörténeti adatokkal kötöttem a művet Erdélyhez, közelebbre a Székelyföldre, s ez egyértelműen a *Gyergyó* földrajzi névből eredeztethető *Gyergyai*/Gyergyai nevet igazolja.

Mielőtt azonban a kutatásokban elsikkadt adataimat és következtetéseimet – számos újabbal megerősítve – itt előadnám, szabad legyen egy kis személyes kitérőt tennem arról, hogy mikor s hogyan kerültem – XVIII. századi kutató létemre – kapcsolatba az Árgirus-kérdéssel (a széphistóriát különben Csokonai is említi többször is.)³

Ismeretes, hogy nyelvészként kezdtem filológusi pályámat (eredetileg szakdolgozatom is irodalomból akartam írni) s mikor Pais Dezső professzorom szakmai és személyi varázsa – valamint a nyelvészet egzaktabb, mérhetőbb igazságai – átcsábítottak erre a – professzorom kifejezésével – „önveszélyes” pályára, kikötöttem, hogy a nyelvészet s az irodalom határterületén kívánok mozogni; ezt Pais Dezső csak helyeselte, hivatkozva a maga pályájára, aki Zrínyi-, Madách- és Kemény-dolgozatokkal kezdte filológusi munkásságát. S amikor most, több mint négy évtized múltán is hálával emlékezem rá, aki nemcsak a másvallásúak, hanem a másként gondolkodók iránt is bátran kinyúlt szorongatott helyzetükben, emlékének adózva megállapíthatom, hogy amit az irodalomtudományban elértem – sikerült megoldanom másfél század filológiai feladatát: rendezni, időrendbe sorolni Csokonai életművének „chaos nemű” tömegét –, azt elsősorban nyelvészeti alapképzettségemnek, az általa megtanult, beidegzett felelős tárgy- és ténytiszta filológiai fegyelemnek köszönhetem. Amikor professzorom és szakdolgozatom segítségével – némileg kiköszörülven másként gondolkozásom és máshová születésem csorbáit – bejutottam a Nyelvtudományi Intézetbe, egy Csokonai stílusmonográfiát vettem föl egyéni munkatervembe. Hamarosan tapasztalnom kellett azonban, hogy az akkor legteljesebb Csokonai-kiadás – a Harsányi-Gulyás-féle – öt kötetében több olyan mű van, amely aligha lehet a költő alkotása, s a versek vélt időrendjével is baj

¹ KÁZMÉR MIKLÓS, Régi magyar családnevek szótára. Bp., 1993.

² L. RMNy. II., 494.

³ L. Csokonai Vitéz Mihály összes művei. Színművek. Sajtó alá rendezte: PUKÁNSZKY KÁDÁR JOLÁN. I. Bp., 1978. 66., 298.

van; márpedig hiteles szövegek s hiteles időrend nélkül aligha lehet hiteles stílusmonográfiát írni.

Ekkor kezdtem alkalmazni a szóföldrajzot s a szótörténetet kutatásaimban, – nem remélt sikerrel. A munkát megkönnyítette, hogy a tiszántúli költő több mint három évet a Dunántúlon töltött, tudatos nyelvjárásgyűjtő munkát is folytatva, s az újonnan talált szavakat mindjárt bele is építve költői szókincsébe. Így az 1797–1800 között írt versek a szókincs alapján is kronologizálhatók. Csupán egyetlen példát hadd említsek: a tárgya szerint 1795-ben, Debrecenben keletkezett tréfás diákverset, a *Currens de lepore*-t 1895-i fölbukkanása óta Csokonai verseként tartotta számon az irodalomtörténet. E verset azonban – más kritikus mozzanatok mellett – azért sem írhatta a debreceni költő, mivel a benne előforduló 'lakoma' jelentésű dunántúli tájszót, a *tom*-ot akkor még nem ismerhette. Persze, elvileg, Debrecenben is hallhatta egy dunántúli diaktól, de 1798-ban, Somogyban összeállított tájszójegyzéke szerint a *tom*-ot akkor ismerte meg.¹ S ezen a nyomon elindulva sikerült is megtalálnom a *Currens de lepore* valóságos szerzőjét, (zámolyi) Nagy István személyében.

Ekkoriban, a 60-as években, még viruló életet élt az Erzsébet étteremben a „Kruzsok”-nak becézett heti – s azóta sajnálatosan elhalt – nyelvész szimpozion (több mint száz éve Budenz József alapította); a nyelvészeken kívül akkor még irodalomtörténészek is látogatták: Bóka Lászlón kívül Kardos Tibor, Eckhardt Sándor is sűrűn megfordult ott.

Kardos – mint olasz szakos – már régebről foglalkozott az Árgirus témával, 1952-ben mint akadémiai levelező tag ebből tartotta akadémiai székfoglalóját, s nem sokkal később, 1955-ben jelent meg Stoll Béla cikke, amely kétségbe vonta a *Gyergyai* olvasat helyességét (s ezzel, rejtve, a széphistória erdélyi eredetét), majd fölröppentek a találgatások a szepesi Görgöről s Balassi írói köreinek tagjairól, mint esetleges szerzőkről.

A Kruzsokban folytatódtak a találgatások és vitatkozások, s mikor ennek tanúja voltam, a viták után magunkra maradván, előadtam professzoromnak, hogy én a *Gyergyai* névalakot s a vers egész atmoszférája alapján az erdélyi eredetet tartom hitelesnek. (Nem emlékszem, mennyire befolyásolták véleményemet Volf vagy Harsányi és Gulyás s mások ebbéli nézetei.) Bízott, hogy nézzek utána, s én a Csokonaiiban kipróbált szóföldrajzi módszeremmel „megszondáztam” a széphistóriát.

Mindjárt első olvasásra találtam olyan alak szerint s jelentésbeli tájszavakat, amelyek inkább a Székelyföldhöz s Moldvához köthetők. A 'tempus' jelentésű mai köznyelvi *idő* szavunkat az 1618-i Tatrosy György-féle másolatban többször is *üdü* alakban találjuk („Nem sok *üdü* mulván ottan megh virrada”²); a

¹ Vö. SZILÁGYI F., Csokonai dunántúli tájszógyűjtése. Bp., 1974. 71–73., ill. uő.: CsMűv. 28.

² Ethn. 1914. 310.

köznyelvi *lány*, *leány* a széphistória legrégebbi kéziratában (másolatában) túlnyomórészt a lágyítatlan *leán* alakban található: „az *leánt* meg láta”, „Sirással Argirus *leánt* kérdy vala”; „*Leán* azon közben ajtó nilást halla”; „A *leánt* a király sohul nem láthata”¹ stb. Ezeket a Székelyföldre jellemző nyelvjárási alakokat megerősítik az Erdélyi Magyar Szótörténeti Társaság az Új Magyar Tájszótár adatai is. A mai köznyelvi *kulcs* szó *kolts* alakja is („*kolts* neki adaték”²) a székely nyelvjárások felé mutat.³

Az *üdü* és a *leán* mellett (s ez a Székelyföldön mindmáig így hallható) 1978/81-i tanulmányomban említettem még az *addig*-gal szemben használt *addégh*-ot is, ez azonban az ÜMTsz. szerint más nyelvjárásainkban is előfordul; a *kivüled* helyett előforduló *kivülötted* viszont elsősorban a Székelyföldről adatolható.⁴ Ezeket a korábbi adataimat még azzal egészíthetem ki, hogy az 1618-i kéziratban mai köznyelvi *gyenge* szavunk következetesen a TESz. szerint is eredetibb *g-s* alakjában fordul elő (félutcatnyi alkalommal); s ha igaz is, hogy ez az alak meglehetősen nagy nyelvterületen él ma is, beleértve a Dunántúlt, a mai Észak-Magyarországot s Szolnok vidékét is, de figyelemre méltó, hogy Moldvából is számos adata van rá az ÜMTsz.-nak, míg a MTsz. nem ismert moldvai adatokat. Az alak szerint tájszavak közé sorolható még esetleg a mai *hija* helyén álló *hea* is („Mert nagy *hea* vagyon én fényes hajamnak”⁵): az *i-ző* alakokkal szemben ugyanis *ë-ző*, *é-ző* alakok találhatók a Székelyföldön s Moldvában is (bár nem kizárólagosan ott) az SzT. és az ÜMTsz. szerint. De ide kell sorolnunk a „*Vigh kedü*” alakváltozatot is, amelyre a XVI. századból, Erdélyből van adatunk: „1573: [...] Jo *kedw* [!]es Rezeg zabasw volt”.⁶

Persze itt is tekintetbe kell vennünk, hogy másolattal, bár igen közeli – s föltehetőleg nemcsak időben, hanem helyileg is közeli – másolatról van szó az eredeti mű valószínű keletkezési helyéhez s idejéhez viszonyítva; s a másolat helye s a másoló személye is sokat mondó – habár a kutatás ezt eddig nem vette tekintetbe a széphistória keletkezési helyének meghatározásánál.

A vers legrégebbi, 1618-i kéziratát Szádeczky Lajos az Apor család Udvarhelyszékkal szomszédos Kis-Küküllő megyei, abosfalvi levéltárában, a múlt század végén fedezte föl egy kéziratgyűjteményben, két másik verses mű társaságában.⁷ A másoló nevét is ismerjük: Tatrosy György, akiről Szádeczky Lajos még úgy tudta, hogy az Apor család íródeákja volt, míg Nagyszebenben

¹ Uo. vö.: SZILÁGYI F.: It. 1980. 778; uő.: CsMűv. 31.

² Uo.

³ Vö. ÜMTsz., SzT.

⁴ SzT.

⁵ L. Ethn. 1914. 310.

⁶ L. a *jókedvű* címszónál: SzT.

⁷ L. Ethn. 1914. 305.

fölfedezett önéletírása nyomán Domokos Pál Péter ezt meg nem cáfolta; azt azonban ő sem vonta kétségbe, hogy a széphistória másolója s az önéletíró Tatrosy György azonos személy lehetett (habár a két kéziratot nem hasonlította egybe).¹ Az bizonyos, hogy a másoló családja a magyar nyelv- és irodalomtörténetből a Huszita-biblia kapcsán jól ismert moldvai Tatros városáról kapta nevét, s így arra is gondolhatnánk, hogy a moldvai magyar nyelvre is jellemző hangtani sajátosságok töle, a másolótól erednek.

Önéletírásából tudjuk, hogy ő már Gyulafehérváron született (1599-ben,² tehát tizenkilenc éves korában másolta a széphistóriát). Szülei, nagyszülei azonban még származhattak Moldvából, „Tatros városából”, s ő is örízhetett – elvileg – nyelvében moldvai, illetve székelyföldi ejtéssajátosságokat; de fennmaradt önéletírásának betűhív szövege ezt nem igazolja; a közel egykorú sárospataki töredékében viszont *ü*-vel fordul elő a mai *idő*: „Nem sok *udo* mulvan”, „Igen meleg *udo*...”³ s a mai *leány* többnyire palatizálatlan *lejan*, *leian* alakban. S az sem lehet közömbös, hogy a Tatrosy által lemásolt három verses mű mind Erdélyhez kötődik: az első a Bátori Gábor históriája (ezt Szádeczky Lajos Szamosközy István műveként adta ki) s az Apollonius históriája, amely pedig Kolozsvárt jelent meg nyomtatásban, a XVI. században.⁴

A bizonytalanabb lokalizáló értékű alak szerinti tájszóknál biztosabb fogódzót jelentenek a jelentésbeli s a valódi tájszók. A széphistóriában két kulcsszerepű jelentésbeli tájszó található; az egyik a mesében oly fontos szerepet játszó *kert*, amely a 'hortus' mellett előfordul 'kerítés' jelentésben is: „Emberi látástul mi semmit ne féljünk, | Mert nagy magos *kőkert* vagyon mi környüllünk”⁵. 1980-ban s 1981-ben kiadott tanulmányaimban, Muradin Lászlónak 1979-ben Kolozsvárt megjelent dolgozatára hivatkoztam⁶ (de több tájszótári és irodalmi példát is felsoroltam, így pl. a háromszéki Apor Pétertől is); ezt az újabban megjelent munkákból számos adattal erősíthetem meg. A MTsz. kb. fele-fele arányban közöl a *kert* 'kerítés' jelentésére nyugat-dunántúli és székelyföldi adatokat; az ÚMTsz. több mint félszáz (55) adatából mindössze 15 esik a Nyugat- és Közép, ill. Dél-Dunántúlra, a többi a Székelyföldre és Moldvára. (A dunántúli székely települések adatait nem a Dunántúlhoz számítottam.) A Felvidékről egyáltalán nincsenek adatok e szóhasználatra.

¹ L. DOMOKOS PÁL PÉTER, Tatrosy György önéletírása és történeti feljegyzései: ITK. 1957. 238–239.

² L. ÚMIL.

³ Ethn. 1914. 302.

⁴ A Tatrosy-másolat ma az OSZK.-ban található: Oct. Hung. 839. A kézirat igazolja, hogy Kanyaró Ferenc, ha nem is mindig betűhíven, de lényegében hitelesen közölte a szöveget.

⁵ Ethn. 1914. 309.

⁶ MURADIN LÁSZLÓ, A kerítés és fajtáinak megnevezése az erdélyi magyar nyelvjárásokban: Nyírk. 1979/2: 200. Vö.: SZILÁGYI: It. 1980. 779–780; és uő.: CsMűv. 31, 34.

Szabó T. Attila nagy műve, az SzT. 1573-ból s 1598-ból is, tehát az Árgirus-széphistória keletkezése idejéből is idéz adatokat a *kert* 'kerítés' jelentésére (Kolozsvárról és Madefalváról), s későbből is számos adatot, a szó 'sövény, vesszőfonadék' jelentésére szintén.

A másik jelentésbeli tájszó a széphistóriában a 'magzat, gyermek' jelentésű *feltartott*: „Szólla ismét az anyja: »Édes *feltartottam!*« | Az fűvő széltől is meg ótalmaztalak”¹. Erről annak idején a MTsz. négy székelyföldi adata alapján azt írtam, hogy „kizárólag a székely nyelvjárások szava”². Az ÚMTsz. a *feltartott* szót – 'felnevelt' értelemben – a moldvai Forrófalváról idézi, egy karácsonyi énekből. A *feltart* igének gyereket 'felnevel' jelentésére Gyergyóremetéről, Gyergyódittről s Udvarhely vármegyéből idéz egy-egy adatot; a 'felnevelés' jelentésű *feltartás*-ra pedig Moldvából, Gálbényből.

Az SzT. a *feltart* ige 'eltart' jelentésére számos adatot idéz, már 1568-ból, Kolozsvárról, s többet is a XVI. századból, Marosvásárhelyről, vagyis a Székelyföldről. (Adatokat közöl az 'eltartás' értelmű *feltartás*-ra, valamint az 'eltart' jelentésű *feltart[atik]* igére is.) Az *inas* szó versünkben 'fegyverhordozó, apród' jelentésben fordul elő: „Csak egy *inassával* ő búdosik vala”; „*Inassával* együtt Argyrust jól tartá”³, s ez a jelentés is Erdély felé mutat.⁴

A 1978/81-i s 1980-i tanulmányomban említettem még a 'mihelyt' jelentésű *mihelyen-t* s az 'azután' jelentésű *azontól-t* is mint amely nyelvjárási alak szintén „e táj felé mutat”; az utóbbi azonban az ÚMTsz. szerint másutt is előfordul.

A nyelvtani transzilvanizmusok közül kettőt már idéztem Gulyás József és Kanyaró Ferenc nyomán. Korábbi tanulmányomban én is fölhivtam néhányra a figyelmet, ezt írván: „még néhány igeképzési s mondattani megoldás is a Székelyföldre mutat: így pl. a *megh virágzik* ('efflorescit') a köznyelvi *kivirágzik* helyett, az igezőtők kettőzése: *el be mentek, el-kimenend, el-feljutott* stb. S ide tartoznak a köznyelvtől elütő sajátságos igeragozási megoldások is, amilyen pl. a »Még csak kétszer eljő *látnia* tehozzád«; »Kit mostan restelle érettem *hagynia*« a köznyelvi *látni, hagyni* alak helyett. S hasonló ehhez, a »Neked is akarom halálotat *látnom*« s a »Kész vagyok már érted halált *megkóstolnom*« ehelyett: *látni, megkóstolni*.”⁵ (1980-ban írt tanulmányomban a 'verejtékezik' jelentésű *megverétez* igét is idéztem székely nyelvjárási sajátosként: „Monda: »Im Uristen mint *megveréteztem!*« | Az inasa monda: »De nem *veréteztél...*«”⁶) De talán még az ilyen ún. összetett múltú igeidők is ide tartoznak, mint pl. a *jövendölt volt*

¹ Ethn. 1914. 311, vö.: SZILÁGYI: It. 1980. 779.

² L. CsMűv. 32.

³ Ethn. 1914. 312.

⁴ L. NySz., SzT.

⁵ L. CsMűv. 32, és It. 1980. 780.

⁶ I. h. 781.

(„Mert mit jövendölt volt, igaz leszen, tudom”)¹; *kérdy vala* („Sirással Argius leánt *kérdy vala*”)²; *jött vala* („Királyfi sokára eszire *jött vala*”); *küldöttél volt* („Tolvajt *küldöttél volt* hozzám követségül”)³ stb. S esetleg ide tartozik még az *örzők* ajakkerekítés nélküli *-hez* ragja is: „Ő maga az kertben *örzőkhez* be mene”.⁴ S az is fontos tény, hogy az Árgirus-széphistória nyelvjárási sajátosságai bár Erdélyen kívül előfordulnak néhol másutt is (gyakran Nyugat-Magyarországon, ami természetes jelenség), de hiányoznak a felvidéki – Sáros, Abaúj-Torna, Nógrád megyei – nyelvjárásokból.

S az sem közömbös a keletkezés tekintetéből, hogy hol maradtak fenn legkorábbi másolatai s hol nyomtatták ki legelőször a széphistóriát.

Heinrich Gusztáv – mint korábban idéztem – azt írta, hogy „Erdélyben jelent meg először nyomtatásban” – s itt alkalmasint Tótfalusi Kis Miklós 1698-i Mentség-ére gondolt, ahol megírja a neves nyomdász, hogy szemére vetették, hogy ő is csak olyan haszontalan dolgokat nyomtat, mint az Árgirus.⁵ Ugyanott utalt Heinrich arra is, hogy azért tartja erdélyi eredetűnek a munkát, mivel ott „jutott legnagyobb népszerűségre”.⁶

Stoll Béla hét korai, XVII. századi szövegforrását sorolta föl az Árgirus-széphistóriának; ezek közül – a keletkezési hely szempontjából – a három lőcsei kiadás kiesik, mivel a híres lőcsei nyomda országos kiadója volt a kalendáriumoknak és széphistóriáknak.

A fennmaradó négy közül a legrégebbi, a Tatrosy György-féle másolat az Udvarhely megyével szomszédos Kis-Küküllő vármegyében, Abosfalván keletkezett, ill. maradt fenn az erdélyi gr. Apor család abosfalvi levéltárában.⁷

A következő forrás, a Soltész Zoltánné által kiáztatott 1631–32 körüli csepregi nyomtatványtöredék szintén nem irányadó a keletkezés tekintetében, mivel a Sopron megyei Csepreg nyomdája országos szerepű volt a XVII. században.⁸

A XVII. századi sárospataki töredék keletkezési körülményeit – mint már említettük – nem ismerjük; az utolsó XVII. századi forrásról Stoll ezt írja: „Egy

¹ Ethn. 1914. 307.

² Uo. 310.

³ Uo. 311.

⁴ Uo. 306.

⁵ Vö. SOLTÉSZ ZOLTÁNNÉ, A csepregi Farkas-nyomda ismeretlen kalendáriumja és Árgirus-kiadása: MKsz. 1984. 227.

⁶ L. BpSz. 1889. 59. k. 172.

⁷ L. Ethn. 1914. 305; Árg. 113.

⁸ L. Árg. 113. Stoll Béla itt tévesen a MKsz. 1985. évfolyamára utal, holott 1984-ben jelent meg Soltészné tanulmánya; az utóbbi szintén helyesbítésre szorul, mivel azt írja, hogy „Zsigmondy Árpádné szerint 1533 előtt, 1531/32 táján készülhetett a nyomtatvány” (MKsz. 1984. 227) – pedig 1631/32-ről van szó!

1686-ban leírt kézirat, melyben az 1–155. versszak szövege található.”¹ Erről a kézitról bővebb magyarázatot nem ad, de minden bizonnyal azonos az OSZK. Oct. Hung. 732. jelzetű kottával, amelyben Jankovich Miklós másoltatta két másik széphistóriával együtt, egy 1686-i kéziratból.² Jankovich forrásának keletkezési helyét nem ismerjük.

A biztos tehát az, hogy az Árgirus-széphistória legrégibb másolata a Székelyfölddel határos Kis-Küküllő megyében, erdélyi ember másolatában maradt fenn. S még az is megemlítené, hogy az 1672 körül Erdélyben összeírt Vásárhelyi daloskönyv egy éneke is említi Argirust és a tündérleányt: „Legyen héléná bátor Párisé | Az tündérleány az argilusé”.³ S ezt csak megerősítheti a széphistóriának a székely balladákhoz igen közel álló stílusa: azoknak szaggatott drámaiságát, láttató elevenségét érezzük e sorokban: „Vén asszony futamék, kolts neki adaték, | Kertben hogy ha lépék, az leánt meg látá...”; „Harmadik futamék, az is őt meglátá, | Asszonyhoz béméne, ilyen szókat szóla...” stb.⁴

Minderről részletesebben szoltam 1978-ban balladatörténeti tanulmányomban is, ahol a széphistóriák és népballadák vélhető összefüggéseire is rámutattam.⁵ S ha mindezekhez még azt is hozzávesszük, hogy az

¹ Árg. 114.

² L. STOLL BÉLA, A magyar kéziratok énekeskönyvek és versgyűjtemények bibliográfiája (1565–1840). Bp., 1963. 89; ő figyelmeztetett arra is, hogy az 1638-ban, a Dunántúlon összeírt Csoma-kódex eredetileg nem tartalmazta széphistóriánkat; Jankovich Miklós lemásoltatta később a Csoma-kódexet (OSZK. Quart. Hung. 237), s ebbe a másolatba íratta le az Árgirus-história egy változatát (l. Stoll i. m. 58, továbbá uő.: ItK. 1955. 462).

³ Vö. CSURA MIKLÓS i. m. 6.

⁴ L. Ethn. 1914. 310, és Árg. 71, 103.

⁵ „Azt, hogy az epikus szövegek dramatizálódása, balladává alakulása hogyan mehetett végbe, jelezheti a XVI. század népszerű széphistóriája, az Árgirus, amely stílusában is igen közeli rokonságot mutat a székely népballadákéval. Gondoljunk ilyen drámai részleteire:

Harmadik futamék, az is ott meglátá,

Asszonyhoz béméne, ilyen szókat szóla...

Az Árgirus-nak Kodály Zoltán még századunkban is megtalálta élő énekelt szövegeit, s ezek az énekelt töredékek jól mutatják az epikus művek balladává alakulásának folyamatát.

Az Árgirus szerzőjével kapcsolatban újabban fölmerült s elterjedt az a vélemény, hogy nem a – különben ismeretlen – székelyföldi (gyergyói) Gyergyai Albert, hanem a szepességi Gergei Albert főispán a szerzője (akiről éppoly keveset tudunk).

A széphistória szókincse, a hangtani sajátosságok (*üdü, leán, addégh* stb.), a jelentésbeli tájszók (*feltartott* 'felnevelt', *kert* 'kerítés', *azontól* 'azután' stb.), bizonyos alakváltozatok (*mihelyen, kívülötted, megh virágzik* ehelyett: *kivirágzik* stb.) s néhány mondattani sajátosság („Még csak kétszer eljö *lát*nia tehozzád”, „Kész vagyok már érted halált *megkóstolnom*” stb.) viszont határozottan a Székelyföldre vallanak.

Hogy énekelt volta ellenére sem lett ballada a XVI. század e népszerű széphistóriájából, azt eredendően epikus volta mellett az is magyarázhatja, hogy nyomtatott szövegei számtalan kiadásban forogtak közközlön, s az így rögzített szöveg némileg akadályozója volt a folklorizálódásnak.

Árgirus-széphistória XVI. századi énekelt változatát az Erdéllyel szomszédos Bukovinában, Istensegits faluban jegyezte le Kodály Zoltán, 1914-ben,¹ aligha lehet kétséges, hogy a *Gergei* alak mellett indokolt számolnunk a *Gyergyei* olvasattal is, minthogy az igazolhatatlan felvidéki eredettel szemben az adatok és a tények igen súlyosan az erdélyi eredet felé billentik a mérleget. Éppen ezért 1978-ban közölt – s most kiegészített – nyelvjárástörténeti adataim fényénél illenék jobban figyelembe venni a kanonizált állásponttól eltérő alternatív megoldásokat is, különösen egy évtizedekre szóló irodalomtörténeti kézikönyv, vagy lexikon fejezeteinek megírásakor.

Nem szeretnék újabb filológiai babonáknak tápot adni, de ha valószínűsíteni sikerült, hogy a XVI. századvégi széphistóriánk (ezt szótörténeti adatok is megerősíthetik: a 'banya' jelentésű *kofá*-t Calepinus szótára vette föl először, 1585-ben, az erdélyi, Marosvásárhelyt is tanító Laskai Csókás Péter nyomán; a versbeli *tündér*-t pedig Szenci Molnár Albert szótározta először, 1604-ben) a gyergyói eredetű – tehát székely – Gyergyey Albert tollából született (aki bizonyára rendelkezett némi latin műveltséggel is – ezt bizonyíthatja az „olasz [=latin] krónikák”-ra való hivatkozása mellett a római mitológiai nevek: „Juno, Pallas, Wenus, Dido és Minerva” említése), a Székelyföldön (vagy Moldvában),

Ide csak még egy megjegyzés kívánczik: az *Árgirus* a XVI. századból való, abból a századból, amelyből klasszikus balladánk legjellegzetesebb típusa, az ún. archaikus székely népballada. Az *Árgirus* nemcsak időben, hanem földrajzilag is a legszorosabban kapcsolódik hozzájuk. Mivel pedig az *Árgirus* széphistória szerzője »Olasz krónikák«-at jelöl meg forrásául: nem lehetetlen, hogy mást is lefordított az olasz reneszánsz epikájából (nem kezdőre valló stíluskészsége is ezt valószínűsíti), s így esetleg olasz eredetű széphistóriák rejlenek egyik-másik régi székely ballada mélyén.

Ezek szerint ún. népballadánk nem balladaként jöttek világra, hanem széphistóriák folklorizálódott – dramatizálódott – változatai” (SZILÁGYI FERENC, Egy ponyvára került ismeretlen balladaváltozat és tanulságai: Ethn. 1978. 103).

¹ L. Kodály Zoltán, *Árgirus* nótája: Ethn. 1920. 25–36; 1921. 5.

A bukovinaiak elmondták a gyűjtő zenetudósnak, hogy a históriát egy nyomtatott füzetből tanulták, de a nyomtatványt nem tudták előkeríteni. A Kodály közölte szövegről Stoll Béla kimutatta, hogy az Piskolti Istvánnak a XVIII. század végén kiadott *Árgirus*-átdolgozásával azonos (I. ItK. 1955. 462–463); mindez azonban nem változtat a lényegen, hogy az eredeti XVI. századi szöveget is már erre a XVI. századi dallamra énekelték, amint Kodály Zoltán írja: „Arra a kérdésre: énekelhették-e *Árgirus*t mai dallamára a XVI. században? ezt felelhetjük: bár bizonyosságot csak egykorú kottás adat nyújthatna, valószínűsége teljes mértékben megvan. Jellemző, ma már kiveszőben levő ritmusának megvoltát egykori adatok bizonyítják. [...] Feltűnő az is, hogy alig van még egy régi dallamunk, melynek annyi különböző vidékről kerültek elő változatai: Nyitrától Csíkgig, Dunántúltól Bukovináig van nyoma. Feltehető, hogy olyan közkedvelt szöveg vitte valamikor annyifelé, mint az *Árgirus* volt” (Kodály Zoltán, *Árgirus* nótája: Visszatekintés. II. Bp., 1964. 90). Ismeretes, hogy az *Árgirus*-széphistória nótajelzése Huszti Péter 1582-ben kiadott verses *Aeneis*-fordításában található, s ezzel kapcsolatban írja Nagy Péter, hogy Kodály „arra az eredményre jut, hogy az általa megtalált, a bukovinai csángók száján élő dallam valószínűleg régebb Huszti versénél” (Árg. 12).

abból még egyéb következtetések is adódhatnak. (Különben kilétére – az előadottak alapján – közelebbi adatokat a székelyföldi protestáns – református vagy unitárius – iskolák anyakönyveiből, a „Series Studiorum”-okból tudhatnánk meg, ha maradtak volna ilyenek a XVI. századból; a moralizáló oktatói szándék szinte teljes hiánya arra enged következtetni, hogy a szerző nem egyházi személy, nem pap volt.)¹

A széphistória eredetéről, forrásairól szólva többen említették a keleti – óind – eredetű történet vándorlását az arab *Ezeregyéjszaka* meséin át a II-III. századi görög (ciprusi) regénybe, ahonnan olasz (velencei) feldolgozása születhetett (bár már utalt rá Kanyaró Ferenc is, hogy az *olasz* latint is jelenthetett a versben², s ezt látszik megerősíteni az *Argire* latin vocativusi alak is.³

Az a tény azonban, hogy a magyar Árgirus-mesének sem pontos latin (görög), sem olasz forrása nem került elő, arra terelte a figyelmet, hogy esetleg közvetlenül a keleti szájhagyományból – Nagy Péter munkahipotézise szerint – az oszmán-török folklórból – került hozzánk (s ez esetben az „Olasz [latin] Cronikák” csak Tündérországra utalnának a széphistóriában).

A keleti történet görög regénybeli vándorlásának (bár ez sem került elő, csupán a „görögös” tulajdonnevekből következtethető ki) útjába esik a Balkán is, s már Heinrich Gusztáv említette 1889-i tanulmányában a magyar Árgirus román nyelvű erdélyi párját, rámutatva azonban, hogy az nem más, mint az erdélyi Barac János fordítása a XVI. századi magyar széphistóriából.⁴ Újabban azonban Faragó József, a kiváló erdélyi balladakutató ismertetett olyan balkáni eredetű román Árgirus-változatokat, amelyek nem hozhatók összefüggésbe Barac fordításával; attól függetlenül kellett keletkezniük.⁵ Az egyik változatot közli is Kiss Jenő verses fordításában Faragó. Én itt – annak nyomán – prózában ismertetem a tartalmát.

A román balladában tenger közepén, egy szigeten áll a király palotája, kertjében egy aranyalma-termő fa, amelynek gyümölcseit valaki elviszi éjjelente. A bánatos király a három fiát bízta meg a fa őrzésével; először a legnagyobbat,

¹ Szemben azokkal, akik nemesi származását, sőt főúri szerzőt láttak az Árgirus költőjében (l. KARDOS TIBOR i. m. 244–247; ÜMIL.), Nagy Péter szerint „bizonyára nem volt főúr, sőt még az sem bizonyos (csak igen valószínű), hogy nemes ember volt” (Árg. 14). Szerintünk is inkább közrendű volt a szerző, s ha nemes, akkor csak annyiban az, amennyiben minden székely hivatalból.

² L. Ethn. 1914. 305.

³ L. Árg. 108.

⁴ L. BpSz. 1889. 59. k. 165, s GÁLDI LÁSZLÓ, Árgirus históriája az oláh irodalomban: EPhK. 1939. 153–172.

⁵ L. FARAGÓ JÓZSEF, Magyar és román Árgirus: F.J., Balládák földjén. Bukarest, 1977. 401–426. Erre Nagy Péter is hivatkozik, annyit mondva csak róla, hogy „kétségtelenül sok vonásában rokon a mű Árgirusunkkal” (Árg. 19).

de azt őrzés közben valaki elaltatja; másodszor a középsőt, aki ugyanúgy jár, végül a legkisebb fiú megy virrasztani; éjfélkor három tündérlány száll a csodafára, a fiú fegyveréhez kap, de a tündérek megszólalnak, kérve, hogy ne lőjön, s hálából szépséges húgukat ígérik cserébe. A legkisebb tündérlánnyal ott mindjárt meg is tartja a kézfogót, de a két nagyobb tündér inti, hogy ha nem őrizi, örökre elveszíti.

A királyfi fejét a lány – immár jegyese – ölébe hajtja s elalszik. Ezalatt a tündérlány három szál haját kitepi s rákötözi. Mikor fölébred, látja, hogy a leány eltűnt, s a másik tündér figyelmezteti: megmondta, ha nem őrizi jól, nem lesz övé soha.

Erre a királyfi gyorsan útra kel s egy nagy tűznél találkozik a három ördögfival, akik apjuk örökségén: a tengeren is átvivő bocskoron s a láthatatlanná tevő süvegen veszekednek. Hiába tudakozza azonban tőlük, nem látták-e tündér jegyesét s nem tudják-e lakóhelyét, azok tagadó választ adnak. Így jut el a főördöghöz, aki ostorával nagyot cserdít, mire az ördögök odafutnak, s a kis santa ördög is megjön a hetedik határból, s megvallja, hogy ő tudja a tündér lakását; három év az út oda, de ők – lóra kapva – odajutnak hamar a királyfival. A tündérlányok éppen asztalnál lakomáznak, mikor varázskucsmájában megjelenik a királyfi, s csak csodálkoznak, hogy a legjobb falatok eltűntek előlük. A királyfi leveszi süvegét, feltárja kilétét, megöleli, megcsókolja megtalált jegyesét; a tündérlányok az étkek eltüntetéséért meg akarják büntetni, de ismét fölteszi a varázssüvegét, s láthatatlanná válik. Reggel aztán a tündérlányok útra kelnek, csak a legkisebb nem, ő a királyfival marad; hajóra szállnak s a királyfi apjához vitorláznak, ahol nagy lakomával boldogan egybekelnek.

Az 531 soros román ballada mind a négy változata az akkori Jugoszlávia területén, a Duna déli mellékfolyója, a Timok völgyéből került elő, s ez kizárja azt – amint Faragó József is rámutatott –, hogy az erdélyi román költőnek, Barac Jánosnak a múlt század elején a magyar Árgirus-széphistóriából készített átdolgozása jutott volna el oda, Faragót idézem: „A Timok völgye az az egyik nagy szellemi országút, amelyen át a görög és délszláv folklórjavak évszázadok óta szünet nélkül a román folklórba áramlottak, és természetesen fordítva. Ugyanakkor a Timok völgye az egész román folklórterület egyik legarchaikusabb része – mintha magyar vonatkozásban a moldvai csángókról beszélnének. Azok a föltételezhető verses román népi *Árgirus*-hagyományok, amelyekre Budai-Deleanu utalt, s amelyeknek egyik töredékét Eminescu talán megtalálta, s mindazok a román *Árgirus*-mesék, amelyek részben bizonyára a verses szövegekből oldódtak prózává, a Timok völgyében a legutóbbi időkig még klasszikus, hibátlan ballada-formában éltek a folklórban.”¹

¹ FARAGÓ J. i. m. 423.

A román Árgirus-történet balkáni eredetét egyébként Heinrich Gusztáv több mint száz éve fölvetette: „Árgirus története kétségtelenül idegen história, mely csak Gergei költeménye révén lett rendkívül népszerűvé a magyar és rumén népnél. Hogy ez utóbbi nem közvetve a Gergei művéből, hanem közvetlenül, talán a balkáni népek útján ismerkedett volna meg e történettel, ez magában véve nem lehetetlen; de eddigelé e mesének ily forrásáról vagy útjáról nincsen semmi tudomásunk; sőt a történetnek valamely önállóbb rumén változásáról sem, melyet Barac bizonyára nem mellőz, ha tudomása van róla. A mese idegen, sem magyar, sem rumén.”¹

Faragó József sajnálkozását fejezte ki, hogy Kardos Tibor nagy monográfiájá előbb elkészült, minthogy a Timok-völgyi román balladaváltozattal megismerkedhetett volna. Nagy Péter, aki a keleti folklór felé irányította ismét a figyelmet, mint láttuk, utalt Faragó közleményére, s arra, hogy a román s a magyar ballada „kétségtelenül sok vonásában rokon”.² Faragó ennél jóval tovább ment; foglalkozván az *olasz* szó több népet, nyelvet jelölő korabeli jelentésével (s ebbe – rá kell mutatnunk – a vallón és a flamand is beletartozik), mintegy hipotézisként még azt is megkockáztatta, hogy a versbeli *olasz* szó esetleg elírás *oláh* helyett. Abban mindenesetre egy nyomon jár Nagy Péterrel, hogy úgy látja, a közvetlen szóbeli irodalom, a folklór is ihletője lehetett a magyar Árgirus-széphistóriának, amelynek közvetlen irodalmi mintáját, forrását sem görög, sem latin, sem olasz – vagyis nyugati – irodalmakban nem sikerült megtalálnia. S ha a magyar széphistóriát – illetve szerzőjét – neve, szókincse, nyelvjárási sajátosságai nyomán, az első ismert lejegyzés helye szerint a Székelyföldre (netán Moldvához) köthetjük, talán közelebb kerülünk a megoldáshoz. Moldva is olyan terület, nagy országút a folklór – a magyar folklór – szempontjából, mint a balkáni román Timok völgye: ha a keleti agyagtáblákon fennmaradt nippuri szegényember története Moldvában folklorizálódott Lúdas Matyi csángó-magyar meséjévé (s ukrán és román népmesévé)³ – fölvetődhet a kérdés: nem valami hasonló bölcsőben ringott-e földerítetlen forrású Árgirus-széphistóriánk is?

Tanulságos e tekintetben a Lúdas Matyi „eredeti magyar rege” eurázsiai vándorútja: az asszír agyagtáblákon rögzített keleti történetet az ősi arabok vették át s – akárcsak az Árgirus mese az óind irodalomból – belekerült az *Ezeregyéjszaka* egyes változataiba; tőlük két úton jutott tovább: Nyugat felé, a törökökhöz, a Balkán-félszigeten át Szicíliába, onnét Itáliába, Svájcba, majd a mórok révén Spanyolországba, ahonnet Franciaországba s a hajósok

¹ BpSz. 1889. 59. k. 173.

² Árg. 19.

³ Vö. KOROMPAY BERTALAN, Lúdas Matyi meséje az orosz és ukrán néphagyományban: Pais-Eml. 496–502.

közvetítésével föl egész Skandináviáig.¹ (Ezért volt olyan föltevés korábban, hogy Fazekas Mihály is franciaországi katonáskodása során ismerkedett meg a történettel.)

Volt azonban egy másik útja is a Lúdas Matyi mesének: az araboktól eljutott a kaukázusi grúzokhoz s innen az oroszokhoz, az ukránokhoz. Faragó József pedig a moldovai Trunk faluban jegyezte le a mese csángó-magyar változatát.² S van egy erdélyi román változata is az ősi, keleti eredetű mesének. Az bizonyosnak látszik, hogy Fazekas Mihály (munkájának népmesei előadásmódja is erre vall)³ a mesét „közvetlenül a folklórból vehette át”.⁴

Nem én vettem föl először, hogy Árgirus-széphistóriánk szerzője a krónikákra – népmesei fordulattal – talán csak előadása nagyobb hitelessége érdekében hivatkozik, s műve menetét esetleg közvetlenül a szájhagyományból merítette, ahogy – s ezt már én teszem hozzá – pl. Fazekas Mihály a Lúdas Matyi történetét moldvai mesélőktől, mert hiszen a román folklórban is fordul elő hasonló történet (ahogy Lúdas Matyi története is). Bárhogy is történt, az szinte bizonyosnak látszik a nyelvjárástörténeti s névfejtési adatok világánál, hogy legköltőibb XVI. századi széphistóriánk eredetét nem a felső-magyarországi Szepes-Görgő s nem a Görgei/Gergei család körében kell keresnünk, hanem sokkal több a valószínűsége annak, hogy szerzője gyergyói, s e helyenként balladai vonásokat mutató széphistóriánk is a balladatermő Székelyföld vagy Moldva területén keletkezett, amely annyi értékkel gazdagította s gazdagítja sanyarúságában is a magyar költészetet, az egyetemes magyar műveltséget.⁵

SZILÁGYI FERENC

¹ L. JULOW VIKTOR, Lúdas Matyi évezredek: Alföld, 1966/1: 56–57.

² L. uo., illetve: FARAGÓ JÓZSEF, Fazekas Mihály Lúdas Matyija mint „egy eredeti magyar rege”: Igaz Szó. 1966. 276–284.

³ SZILÁGYI F.: Nyt. 1954. 35–36.

⁴ JULOW i. m. 57.

⁵ E tárggyal érintőlegesen foglalkoztam 1978-i tanulmányomban, amely eredetileg francia nyelven jelent meg a szóföldrajzi módszer alkalmazásáról a szövegek kronológizálásában és hitelesítésében, majd 1981-ben magyarul is, tanulmánykötetemben (1. fentebb). Nagy Péter 1983-i tanulmánya, amely 1986-ban újra megjelent, csupán erre utal, pedig 1980-ban részletesen is foglalkoztam a kérdéssel Árgirus széphistóriánk keletkezési helyéről és szerzőjéről c. fejezetemben (It. 1980/3: 776–783), megkérdőjelezve a szerző nevének Gergei-Görgei olvasatát s esetleges felvidéki származását, elsősorban szóföldrajzi érvek alapján. Az 1994-ben kiadott Új Magyar Irodalmi Lexikon erről a tanulmány nyomról nem vett tudomást, s az erősen vitatható Gergei alakot közölte kizárólagosan, a szerző felvidéki származásának eshetőségét sugalmazva. Ezért éreztem szükségesnek, hogy újabb adatokkal és érvekkel támogassam meg a Gyergyói olvasat valószínűbbségét s ezzel a szerző és a mű erdélyi eredetét.

Patrociniumi helységneveink és névadóik mennyiségi összefüggései

Az egyszerűség kedvéért patrociniumi helységneveknek tartom azokat a településneveinket, amelyek közvetlenül vagy közvetve utalnak valamely templomcímre, illetőleg az ezekben foglalt, bennük megnevezett védőszentre, isteni személyre, a szentek együttesére, szentként tisztelt tárgyakra és megszemélyesített fogalmakra. Eltekintek tehát attól, hogy ténylegesen igazolható-e: a helység templomneve ~ a helység településneve közvetlen névátvonódás, avagy a helység egy másik település egyházának valóságos tulajdonosként való megjelenése következtében kapja nevét annak titulását, eltekintünk továbbá azoktól a ritka esetektől is, amelyekben mintegy mesterséges névadásban védőszentnévi formában szabják meg a létrehozandó település nevét.

Ha arra a kérdésre akarunk válaszolni, hogy kik voltak a patrociniumi formát mutató helységneveinknek, illetőleg előzményeiknek, a települések egyházainak névadói, látszólag nagyon egyszerű a felelet: *Szentábrahám* falué Szent Ábrahám, *Boldogasszony-é* Szűz Mária, *Szentpál-é* Szent Pál. A valóság azonban ebben az esetben is sokkal bonyolultabb, mert sem az önelvű névtan, sem pedig az ebben a kérdésben kiemelkedő jelentőségűvé váló tisztelettörténet nem elégedhet meg pusztán a helynévalak sugallta válasszal, mert az is köztudomású, hogy már a középkornak minket érdeklő szakaszaira létrejött a patrociniumok heteroszémiája, azaz ugyanazt a nevet több, esetenként sok szent személy viselte, sőt ennek az ellenkezőjére is többen felfigyeltek: arra, hogy ugyanaz a patrocinium több összefüggéstelen nyelvi formát is ölthet. (Mielőtt gondolatmenetemet tovább folytatnám le kell szögezmem, hogy ebben az esetben „jelentésen” a szabatosan meghatározható templomcím, illetőleg névadóját értem, a hangalakok esetében pedig figyelmen kívül hagyom azt, hogy a helynév sima formában, avagy ez valamely köznévi utótaggal megtoldva fordul-e elő.) A patrociniumi helységnevek névadóinak megállapításában a helységnévi alakokkal szembe kell állítanunk középkori templomcímeinket, s az utóbbiak körének legalább hozzávetőleg pontos megállapítása után nyílik lehetőség arra, hogy elfogadható választ adjunk: helynévi alakulatainkban hány védőszent (és kinek a) tisztelete rejlik.

Ma már nem kell teljesen járatlan úton haladnunk, mert számos részletproblémában eligazít bennünket KISS LAJOS hatalmas műve (a FNESz.⁴), BENKŐ LORÁND jóvoltából megszületett a névtípus egészének legalapvetőbb kérdéseit áttekintő összefoglalás is (ForschrNachb. 304–10), a középkori templomcímek átfogó tisztelettörténeti értékelését pedig KOVÁCS BÉLA végezte el kiemelkedő jelentőségű tanulmányában (Magyarország középkori patrociniumai: Agria 25–6: 407–19). Témánk és a kérdés bonyolultságának szemléltetésére a két

utóbb említett szerzőtől idézek adatokat. Benkő Loránd szerint (i. m. 307) helységneveinkben 72 védőszentnév található. Nem tesz azonban különbséget a szentnévi homonimák között, sőt számításba veszi a *Szentnedele*, az egyetlen adatokból ismert *Szentderzs* és a *Szentkút* neveket is. Ilyen patrocíniumokat azonban a tisztelettörténeti irodalom nem ismer: *Nedelya* nevű szentről nem tudunk, Szent Desideriusnak egyetlen templomát sem ismerjük Magyarországon, a *Szentkút* pedig eredetileg egy csodatevőnek hitt forrásra, kútra utalhatott. Kovács Béla szerint pedig az általa összegyűjtött 2490 templomnév mindössze 96 patrocínium között oszlik meg. Elkülönítésüket azonban ő is megszenvedte, mert pl. külön fölvette a minden megszorítás nélküli Jakabot, az idősebb Jakab, valamint a Fülöppel együtt szereplő ifjabb Jakab apostolt, ugyanakkor külön nem szerepelteti Fülöpöt, pedig tudjuk, hogy a szőregi monostornak egyedül ő volt a patrónusa. Péter mellett számol a Péter–Pál titulusokkal is, noha az ugyanazon templomokra vonatkozó adatokban számos alkalommal ingadozó Péter, illetőleg Péter és Pál névhasználatokkal találkozunk. Módszertanilag nem védhető kellően az az eljárása, hogy a monostorok patrocíniumait még a korai időszakból sem vette figyelembe, a titulusok helynévvé alakulásának esélyében ugyanis nem volt különbség aközött, hogy azokat kápolna, plébániaegyház, avagy kolostortemplom viselte. Adatai közül hiányzik tehát pl. a két Ányos, a Szent Bölcsesség, Jeromos, Klára, Lambert stb., pedig Magyarország tiszteleti térképéhez ezek is hozzátartoznak.

Most mégis azzal kell folytatnom, hogy sem a patrocíniumi helységneveink pontos számát, sem pedig a hozzájuk tartozó, illetőleg a helységnévvé nem vált templomcímek körét én sem tudom meghatározni, de nem tudná, sőt nem fogja tudni senki sem. Mind a két esetben meg kell tehát elégednünk a hozzávetőleges mennyiségek megállapításával.

A patrocíniumi helységnevek adatainak teljességre törekvő feltárása és a korábbi történeti földrajzi feldolgozások kritikai felülvizsgálata után magam 1390 védőszentnévi helységnévvél számolok a középkori Magyarországon. Ez a szám azonban csökkenthető is, növelhető is számos bizonytalanul értékelhető adattal. Nem tudunk ugyanis határozottan állást foglalni azokban az esetekben (s mintegy 80 ilyennel kell számolnunk), amikor a magyar nyelvterületen adatolt helységre patrocíniumi magyar névforma nem áll rendelkezésünkre, hanem ennek csak egy latin (esetleg más nyelvű) formáit ismerjük. Adattáramban szerepeltetem ugyan a komáromi *Szentandrást*, de kérdőjellel, mert csak latin nyelvű említései ismeretesek: 1268: „ville sancti andree ... uersus Ecclesiam sancti Andree” (MES. 1: 552; vö. CSÁNKI, 3: 513; VSOS. 2: 45). A szám növelésére pedig akkor nyílna módunk, ha pl. néhány puszta személynévi formát mutató helynevünkről a templom titulusa alapján igazolhatnánk, hogy keletkezésükben a templomcím is szerepet játszott vagy játszhatott. A fehérvári keresztesek 1193. évi oklevelében feltűnő *Mariada*, *Mariad* (ma *Marjád* a

Somogy megyei Ságvár határában: MFT. Somogy 46) helynévről MIKOS JÓZSEF így vélekedett: „Talán arról kapta nevét, hogy Mária tiszteletére szentelt egyház vagy kápolna volt ott ...” (MNY. 31: 288), a templom titulusára azonban ő sem hoz, én sem ismerek adatot. A templomcím titokban maradása okoz gondot a Bihar megyei *Kismarja* és *Nagymarja* nevének patrociniumból való származtatásában is. ORTVAY TIVADAR munkatársa ugyan nagyon határozottan fogalmaz: „Nevét kétségtelenül a Bold. Szűz tiszteletére szentelt egyháztól kapta” (ORTVAY: EgyhFöldl. 2: 542), KISS LAJOS azonban a puszta személynévi származtatás mellett csak alternatívaként említi ezt a lehetőséget (FNESz.⁴ 1: 751). A helységnevek adatsorában csak sima személynévi formák találhatók: 1277/1282: *Mariam* – gr. (GYÖRFFY, 1: 641); 1291–4: *Maria* (MNY. 22: 222); 1334: *Omaria*, *Vymaria* (Vat. 1/1: 65); 1490: *Nagh Maria*, *Kys Maria* (CSÁNKI, 1: 616). Egy esetben azonban nagyon valószínű, hogy a puszta személynévi formát mutató helységnevé kapcsolatban állt temploma titulusával. A Bihar megyei Margitta (vö. 1216/1550: *Margneta*: VR. 238; 1352: *Marita*, 1363: *Margita*, 1422: *Margythafalwa*: CSÁNKI, 1: 616) nevére azt tartjuk, hogy a *Margita* személynévből származik (vö. FNESz.⁴ 2: 93). Egy adatból azonban megtudjuk, hogy temploma Szent Margit dicsőségét hirdette; 1358. febr. 24-én Kerekegyházi Laczkfi Miklós búcsúért folyamodott a pápához a birtokain levő templomok számára, s ezt kéri egyebek között „*beate Margarete de Margitha*” egyházának is (BOSSÁNYI 2: 322).

Az idevonható helységnevek számának bizonytalanságán kívül a bennük foglalt tiszteleti vonatkozások mennyiségi meghatározásában gondot okozhatnak az előbbi értelemben vett „jelentés”-ek és hangalakok bonyolult összefüggéstípusai is. A monoszémia, poliszémia és heteroszémia, illetőleg a mononímia, polinímia és heteronímia szembenállási lehetőségeinek mind a kilenc típusára vannak vagy lehetnek adatok a helységnevek körében is, nagyobb jelentőségűnek azonban csak hét kapcsolattípus mutatkozik:

1. **Egy jelentés – egy hangalak.** Ezt az összefüggést mutatja a legtöbb helységnevünk, mégpedig függetlenül attól, hogy egy védőszentnév hány helységnevet indukált, pl. *Szentborbála* (egy helységnevében) és *Szentgyörgy* (119 helységnevében). Nem lehet ugyanis igazolni, hogy a második esetben a sárkányölőn kívül más Györggyel is számolnunk kellene templomaink címeiben.

2. **Egy jelentés – több összefüggő hangalak.** E kapcsolattípusra elsősorban a *Szentmária* és a *Somorja* nevek kínálóznak, igazolható ugyanis, hogy ezek Szűz Mária templomára utalnak, s a *Szentmária* nevekkel kapcsolatban el kell vetni a penitenciatartó egyiptomi Szent Máriával számoló elgondolást, neki ugyanis egyetlen templomát sem ismerjük Magyarországon. A Hont megyei *Ilia* régi *Szentegyed* és *Szentilien*, *Ilesfalva* adatai a védőszent magyar *Egyed* és ennek a németből átvett *Ilien*, *Illes* mellékalakjait rejtik.

3. A monoszémia – heteronímia szembenállása mutatkozik meg a Szűz Máriával kapcsolatos *Szentmária* és *Boldogasszony* nevekben, s idetartozik az I. Istvánra emlékeztető *Szentkirály* és *Szentistván* nevek viszonya is, ha az utóbbiak nem valamely más István nevű szentre utalnak (István protomártír és István pápa).

4. Több összefüggő jelentés – egy név. Példákkal igazolható, hogy a templomok szent Péter, illetőleg Szent Péter és Pál titulusának egyaránt *Szentpéter* helynév, továbbá a Szent Pál és Szent Péter és Pál címének *Szentpál* helységnév lehet a folytatása, továbbá Szent Vid és Modeszt templomcíméből csak *Szentvid*, Szent Simon és Júdás patrociniumból csak *Szentsimon* helységnév alakult.

5. Több összefüggő jelentés – több összefüggő névalak. A *Szent Kereszt* cím után munkámban 109 helységnevet vehettem számba, mégpedig nagy többségüket *Keresztúr*, kisebb és általában későbbi csoportjukat *Szentkereszt* formával. Titulusaik végsősoron Jézus Krisztusra vonatkoznak, a *Keresztúr* helynevekkel kapcsolatosan azonban nemcsak a *kereszt* 'Crux' + *úr* 'dominus' értelmezés tehető föl, hanem a *Kereszt* 'Krisztus' + *úr* 'dominus' értelmezés is. Megjegyzendő azonban, hogy templomcímeink latin nyelvű megfeleléseiben következetesen a *Sancta Crux* megfelelést találjuk. Ha tehát a második jelentésmegadásunk hamisnak bizonyulna, akkor e neveket a monoszémia – polinímia szembenállásában kell nyilvántartanunk.

6. Több összefüggő jelentés – több összefüggéstelen névalak. Jézus Krisztusra nem csupán a *Keresztúr*-féle nevek utalnak, hanem az Üdvözítőt kifejező korai magyar *Szentszalvátor* és a Krisztus Teste és vére templomcíméből való *Szentvér* is. Hasonló kapcsolat állapítható meg a Szent Istvánra utaló *Szentkirály* helynevek és a megőrződött jobb kezét kifejező *Szentjobb* név között is.

7. Összefüggéstelen jelentések – egy névalak. A homonimiában levő helységneveink néhány csoportjáról igazolható, hogy templomaiknak nem ugyanazon védőszent volt a névadója. A *Szentistván* helységnevek (17) kettős, esetleg hármastartalmúak: igazolni tudjuk, hogy három esetben Szent István protomártír, egyszer pedig Szent István pápa volt a templomnévi előzményben, s noha szabatos adataink nincsenek, az is elképzelhető, hogy a szakirodalom álláspontjával egyezően néhány további név Szent István magyar király emlékeztetét rejt. A másik csoportba a két *Szentkorin* helynév tartozik: a Szepes megyei falunév (és a sárosi Berzevice Szent Korin temploma) a szász lakosság eredetére is utalva a II. században élt római vértanú tiszteletét idézi, akinek ereklyéit 1050-ben a Düsseldorfal átellenben fekvő Neuss templomába vitték, s itt a régi kölni egyházmegyében hamarosan nagy tisztelete keletkezett; a Zágráb megyei **Szentkirin* (és ugyanitt Hrasztovica templomának) névadója azonban nyilván a 308-ban, a római kori Szombathelyen kivégzett sziszeki püspök volt. –

Bizonyára sokan nem gondoltuk, hogy a *Szentmárton* helységnevek népes csoportja (106 név) is kettős motivációjú lehet. Ezek meghatározó többségét a templomaikra vonatkozó szabatos adatok és a más helységekben levő egyházak nagy száma alapján a sabariai születésűnek (4. század) tartott Márton püspökhöz köthetjük. Kiss Lajos azonban rámutatott, hogy a baranyai Hegyszentmárton a 7. században élt pápára vonatkozik, s benne a *Hegy-* ~ *Hegy-* jelző a sírja fölé emelt templom latin nevének fordítása (FNESz.⁴ 1: 581). Ez a magyarázat bizonyossággá azzal emelkedik, hogy Márton pápának más magyarországi helységekből is adatolhatjuk templomát (Felsőelefánt: 1218; Szerdahely, Somogy m.: 1412; Jamnica, Zágráb m.: 1334; Szepeshely, Szepes m.: 1198). Végül Szenttamás helységneveink egyik csoportja az apostolra, másika pedig a mártírra, Becket Tamásra utal.

Magam a korábban említett 1390 helynevet a védőszent(ek) szokásos megnevezésének nyelvi formája alapján 77 csoportban tárgyalom. Ezek azonban nem ennyi szent személyre (stb.) és nem ennyi patrocíniumra vezethetők vissza. Ha külön számítjuk az Istvánokat, Korinokat, Mártonokat és Tamásokat, akkor 82-re emelhető a helységneveinkben jelentkező templomnevek száma. És végül még egy adat: a helységnévvé nem vált címek mennyisége 42–48. Azt mondhatjuk tehát, hogy a választható védőszentek szinte meghatározhatatlan köréből a magyarok mindössze 124–132 patrocíniumot választottak templomaik számára.

MEZŐ ANDRÁS

Tanu és Válasz

Két folyóiratcím születése

A névtudomány vita nélkül elismeri, hogy a könyvek címei, folyóiratcímek tulajdonnevek, s vizsgálataik az onomatológia módszerei szerint valósíthatók meg: foglalkozhatunk a címek jelentésével, gyakoriságával, szerkezetével stb. Ebbe a vizsgálódási rendszerbe természetszerűen beletartozik a nevek életével: keletkezésükkel, módosulásukkal, megszűnésük okaival foglalkozó kutatás is. Mindennek ellenére még alig találkozzunk olyan cikkel, tanulmánnyal, amely újságok, folyóiratok címeit vetné vizsgálat alá bármilyen szempontból is. EÖRY VILMA (MNyTK. 183. sz. 375) szerint ennek valószínűleg az az oka, hogy a címek funkcióikban, jelentésszerkezetükben, grammatikai és morfológiai

rendszerükben jelentősen különböznek a többi tulajdonnév-fajtától. Ez kétségtelen tény, de nem ok az elhanyagoltságra. Éppen különbözőségük, érdekes és a többi tulajdonnévtől eltérő szerkezeti lehetőségeik stb. miatt érdemelnének nagyobb figyelmet. Éleddig csak a stilisztikai kérdéseikkel foglalkozott KOVALOVSKY MIKLÓS (NytudÉrt. 83. sz. 326–32). Mindkét idézett munka azonban kizárólag a könyvcímekkel kapcsolatban végzett vizsgálatokat, összehasonlításokat, az újságok, folyóiratok címeit éppen csak érinti EÖRY VILMA, amikor megjegyzi: „Sajtótermékek esetében a kiadvány profiljáról tájékoztat a jó cím...” (i. h.). Ezt a kétségtelen igaz megállapítást szeretném bizonyítani azzal, hogy a címek keletkezésének, születésének körülményeit tárom föl egy rövid kis összefoglalásban, amit majdnem a véletlennek köszönhetek. Legtöbbször ugyanis éppen a név keletkezése, születése marad minden tulajdonnévvel kapcsolatban a kutatás homályában: nagyon nehéz ugyanis in nascendi vizsgálni a neveket. A folyóiratok, újságok régi és változó vagy megváltozott címeit ugyan több szemináriumi dolgozat is témájává tette, de a közös sajátságok fölismerésén, bizonyos fokú rendszerezésen túl nemigen tudtak jutni. Az lenne pedig az ideális, hogy bármikor, egy napilap vagy folyóirat indulásakor is vallana a címválasztó (szerkesztő vagy kiadó) a cím keletkezéséről: miért éppen emellett döntött, milyen lehetőség merült még föl, mik között válogatott, mik közül választott? (Miután névtani sorozataink megszűnőben vannak, legalábbis az ELTE ezekre már nem tud pénzt adni, egyszer ezeknek a címekre is ki fogok térni.)

A múlt hetekben nagy érdeklődéssel és intellektuális élvezettel, olvastam Gulyás Pál és Németh László levelezését, amelyet a Petőfi Irodalmi Múzeum jelentetett meg Egy barátság levelekben címmel GULYÁS KLÁRA és G. MERVA MÁRIA sajtó alá rendezésében és jegyzeteivel ellátva (Bp., 1990.). A barátság alakulásán túl az irodalmi terveiket is nyomon kísérhetjük a levelezőknek, s ezek egyike a folyóiratok kiadása, azok címválasztásával való gondos törődés. Mennyire nem a véletlenre bízták a megfelelő cím keresését, s mégis milyen esetleges lett végül is a végleges cím! Hány lehetőség merült föl, hogyan érveltek némelyik mellett, milyen motivációk játszottak közre a választásban? Sok kérdésre kaphatunk választ, ha összeolvassuk a meglehetősen elszórt, éveken át tartó utalások egyes darabjait. Mind az egyszerű olvasók, mind az irodalomtörténészek, de a névtanosok is másként tekintenek a címadás felelősségére, ha az alábbiakban megismerik a szerzők, szerkesztők vajudását, a legmegfelelőbb cím keresését, végül a választást.

A fent említett könyvből, Németh László és Gulyás Pál leveleiből idézek a következőkben, s levélrészleteiket mindig idézőjelek között közlöm, kiegészítéseim szögletes zárójelek veszik közre, a levelek közötti megjegyzéseim, véleményem az idézetek előtt vagy után minden külön jel nélkül olvashatók. A levél íróját betűjelével rövidítem, a levél dátumát mindig megadom. Az idézetben belül idézést »...« jelekkel közlöm.

Az első folyóirat a Tanu volt, amelyet Németh László még cím nélkül említ először: N. L. 1932. VI. 7.: „Tartozom végül bejelenteni nektek, debrecenieknek, hogy október 1-jével évente nyolcszor megjelenő folyóiratot indítok, melyet magam fogok írni és kiadni, s ezentúl a szétszórótt írásaimat nemcsak gondolatilag, de megjelenésében is rendezettebben, együtt kaphatják meg azok, akiket érdekel.” Valóban nem lehetett még ekkor ötlete a címre Németh Lászlónak? Nehéz eldönteni. A következő levél ugyanis egyrészt erre utal, másrészt a lehetőségek között már nagyon is határozottan jelenik meg a végleges cím. Különösen az indoklása figyelemre méltó! Ez ugyanis mutatja a Némethre annyira jellemző állandó belső küszködést, kínlódást, sértődöttséget, megbántottságot (amire a Babitscsal kapcsolatos események miatt volt is oka talán), jöllehet egész életútját végigkísérte a meg nem értettség, s az ezzel együttjáró állandó megbántottság. N. L. 1932. VI. 26.: „Nem találnál ki valami jó címet a [folyóiratom] számára? Vélemény, Kortárs, Szemtanú vagy egyszerűen: Tanu, hisz elég kevesen tudják, hogy a tanú görögül mártírt jelent.”

Nem konkrétan a Tanuval kapcsolatban, de Gulyás Pál is észreveszi Németh László túlérzékenységet, s szemére is veti egyik, éppen ezt megelőző levelében. G. P. 1932. VI. 23.: „...nem túlzott-e az író vádja a lekicsinylés, semmibevevés tárgyában? Nincs-e egy kis üldözési mánia vagy »hiper«-érzékenység tetszeglése panaszaidban?” Később majd éppen emiatt, Németh László panaszainak meg nem értése miatt szakad meg egy időre a barátságuk, vagy legalábbis levelezésük, hogy aztán még aktívabban, meghittebben folytatódjék.

Gulyás Pál válasza megerősíti több szempontból is Németh László címválasztását. Először áttételesen, utalásszerűen így ír válaszlevelében. G. P. 1932. VII. 3–9.: „...érdekes a véletlen találkozása. Veled kapcsolatban a töredékek közt ilyesmi áll...: A kritika a *tanúzás* egy neme. ...A tanúzó Németh kézfelmutatására alkotások sorsa dőlt el hosszú évekre... *Tanu*: nekem ez a cím kifejező, ajánlom megtartásra. (Gondolkoztam a szó szignumositatásán, a cím appealjén, s így is bevált.)” Jó lenne pontosan tudni, hogy mire gondolt Gulyás Pál a szignumositatáson, mert hiába ismerjük a latin *signum* szó minden jelentését (jegy, jel, bélyeg, nyom, jelvény, zászló, címer, pecsét, szobor, istenkép, csillag stb.), nehéz bármelyiket is beilleszteni a szövegbe. Alighanem a címlap megtervezésére, a cím elhelyezésére utalt, mint ahogyan az angol *appeal* szónak is a 'vonzerő' jelentése szerepel a szövegben. Végül ugyanebben a levélben még egyszer fölhozza a folyóiratot: „Csináld meg a lapot, a Tanut, mindnyájan támogatjuk...!” Ezek után természetes az, hogy a végső cím a Tanu marad, de meglepő az, ahogyan erről Németh László ír Gulyás Pálnak. N. L. 1932. VIII. 20.: „Keresztfiad, a Tanu útra készen áll.” Természetesen a meglepetést az okozza, hogy e rövid levélváltás nyomán Németh László valóban keresztapának, a Tanu cím kitalálójának tartja Gulyás Pált. Úgy vélem, ez elsősorban udvariassági gesztus, egy kezdődő barátság elmélyítésének szándéka csupán,

hiszen Németh László írta le először (és indokolta is) a címet, Gulyás Pál esetleg csupán megerősítette elhatározásában. Mindezek után már magától értetődő módon használják mindketten a Tanu címet levelezésükben. N. L. 1932. IX. 26.: „...a Tanuból a próbanyomás öt-hat példánya van csak ebben a percben a kezemben.” Miután pedig megjelent az első szám, már nem is kerül szóba a cím, az esetleg más elnevezés vagy hasonló téma.

Minden bizonnyal meglepő, hogy a folyóirat címét következetesen rövid -u-val írja nemcsak Németh László, hanem Gulyás Pál is. Az ugyanis természetes, hogy a végeredményben dunántúli származású Némethnek a rövid -u-s változat a szimpatikusabb, hiszen anyanyelvjárásában ez így hangzik ma is, és több dunántúli sajtóságot föl lehet fedezni más írásában is. A debreceni Gulyás Pál azonban csak hosszú -ú-val ejthette a szót, s az udvariasságon kívül más nem készíthette a rövid szóvéghasználatra. Végülis a Tanu címlapján a rövid -u-s változat szerepel, de mindkét irodalmi lexikonunk címszavában hosszú -ú-val veszi föl a folyóiratot.

A másik folyóiratnak az ötlete is Németh László levelében tűnt föl először. N. L. 1933. IX. 6.: „Nagyon szeretném, ha a te lelkiismereted egy biztos szerkesztői pozícióba helyezhetném, vígan eveznék hajlamomnak megfelelőbb vizekre. Az Adatok egy sztoikus szekta történetéhez megírás előtt áll, ha folyóiratotok megindul, nektek adom...Csak neki hát!” Másnapi levelében Gulyás Pál meglepetéssel ír magáról a tervről, de még inkább arról, ahogyan ez a tudomására jutott. Ekkor még címről nem esik szó. G. P. 1933. IX. 5–7.: „Juhász Géza ma délelőtt így szólt hozzám: »Beszélgessünk a december 2-i programról.« – »Miféle program az?« – »Hát Te leszel a szerkesztő – a lap propaganda-ünnepélye...« – »Miféle szerkesztő leszek én? Ja, amelyiket Németh László tervezett? Hát nem csak ötlet az? Hát valóság az? Nem is tudtam.« – »A legkomolyabb dolog...«” Az új folyóirat sokkal nehezebben indult meg, több huzavona, vita előzte meg, s a lelkes, optimista hírek után három hónappal Németh László kiábrándult, elkeseredett. N. L. 1933. XII. 22.: „A ti folyóiratotok, úgy látom, megbukott, Pongrácz barátotok meg nyílt levelet intézget hozzám, hogy az új magyar folyóirat azért nem tud megszületni, mert hiányzik belőlem az altruizmus.” Majd két nappal később ismét egy sérelem okán szóba hozza a folyóiratot is, és hallatlanul érdekes, hogy ismét ugyanúgy, mint a Tanu esetében, Németh László levelében tűnik föl először az új név, ami végleges lesz, de még nagyon sok vita előzi majd meg. N. L. 1933. XII. 24.: „Fölháborított, hogy az én hiányzó altruizmusomban látják a tetves, Baumgartenes nemzedék bukásának az okát. Hiszen a lapalapítások bohóca vagyok már, soha velem egyméretű magyar író így meg nem alázkodott a közügyért nyavalyás, dicsőségükbe belebutult sztárok előtt. S most meg az én nyakamba varrnák pipogyaságuk gyümölcsét. Azért nem lett Európa vagy Válasz etc., mert Németh önző volt, és Tanut akart csinálni.” Azonban Németh Lászlóra jellemző rejtett

optimizmussal még ugyanebben a levélben kifejti új irodalmi lapindítási tervét. „Ettől függetlenül persze megint lapot alapítok, s ölöm a drága időmet... Halljad, mit okoskodtam ki. A Kecskeméti Hírlapot január elsejétől Tóth [Lajos] szerkeszti. Minden újságnak van valami vasárnapi mellékletféléje, én veled s esetleg Fülep Lajossal elvállalom annak szerkesztését másfél íven, újságpapíron, honorárium nélkül. A címe lehet egész egyszerűen Vasárnap. A mellékletből három-négyszázat beborítékozunk, s külön heti folyóiratként kiadjuk.”

A Vasárnap címmel tervezett heti hírlapmelléklet kétségtelenül nem azonos a későbbi Válasz folyóirattal, de ebből nő ki fokozatosan. Gulyás Pál nem rajong a heti mellékletekből összeálló irodalmi lapért, de csak mérsékelten tiltakozik. A címe szóba sem kerül. G. P. 1933. XII. 27–29.: „A Kecskeméti Hírlap heti melléklete? A terv nem rossz, bár legjobb lenne rendes heti folyóirat.” Ugyanabban a levélben december 27-én így írt Gulyás: „Összejöttünk J[uhász] Gézánál: Pongrácz K[álmán, jogász, politikai író], Kertész D[ániel, debreceni újságíró], Csobán Endre [főlevéltárnok], Kardos L[ászló, irodalomtörténész] + [Kardos] P[ál, irodalomtörténész], végül én magam. A havi megjelenés mellett szavazott mindenki.” Még ugyanennek a levélnek a végén, de következő nap ezt írta Gulyás: „... esetleg a Tanuban hívd fel az írókat a Válasz érdekében. (A címet nem is muszáj egyelőre említeni, hátha még találóbb is akadna. Út nem lenne jobb? Talán volt ilyen, de jelentéktelen.)” Néhány nap múlva Gulyás Pál határozottan leteszi a voksát a Válasz mellett. G. P. 1934. I. 4. vagy 5.: „Legyen a lap címe Válasz. Ebben állapodjunk meg.” Mindezek után jódarabig mindketten ezzel a címmel emlegetik levelezéseikben a lapot. N. L. 1934. I. 6.: „Szeptember-októberben tehát megcsinálhatjuk a Tanu és a Válasz összeolvasztását, addig a te szerkesztésedben kell megizmosodnia.” N. L. 1934. I. 10.: „Kiadjuk a Választ.” N. L. 1934. I. 17.: „Én a Tanuban egyelőre ennyit írok az egészről... »debreceni barátaim ígéretét bírom, hogy Válasz címen a magyar sorskérdésekkel foglalkozó országos igényű folyóiratot indítanak... Bár vegyülhetne bele minél előbb a Tanu szava az ő Válaszukba.«” G. P. 1934. I. 18.: „Írd le határozottan: Válasz. – Szerkeszti[k]:...” [A három pont Gulyás leveléből való!] N. L. 1934. II. 8.: „Így tehát hárman vagyunk szerkesztők, most már csak arra vigyázzunk, hogy szégyent ne valljunk az első »Válasz«-számmal.” G. P. 1934. II. 9.: „A Kecskeméti Nyomdatól haladéktalanul kérni kell 20 db Válasz-borítékot... Cím: Válasz. Szerkesztik: Fülep Lajos, Gulyás Pál, Németh László.”

Azt hihetnők, hogy ezzel be is fejeződött a Válasz névadási, címadási vitája, s ez nem is volt eddig túlságosan érdekes. Nem így történt. Tulajdonképpen még csak ezután kezdődik a vita, most jönnek az új ötletek, s ami a legfontosabb: a legtöbb címjavaslat mellett indoklások is szerepelnek. Azt hiszem, nem meglepő, hogy újból Németh László az, aki nincs megelégedve a mindenki által elfogadott címmel, melyet eredetileg ő írt le (legalábbis ebben a levelezésben) először. N. L. 1934. II. 13.: „Sokat forgattam a folyóirat nevét, általában az a vélemény alakult

ki, hogy a Válasz nem maradhat meg, pökhendi, s kihívja a Ki kérdezett? megjegyzést. Van azonban egy ajánlatom, amely a tudatom sarkában jelent meg először, de napról napra jobban tetszik: *Kísérlet*. Szerénysége mögött ott feszeng a tragikus erőfeszítés, csak kísérlet, semmi biztosat nem ígér, de akik csinálják, érzik, hogy ez talán az utolsó Kísérlet. Ha ez nem tetszik, legyen *Sors és Írás*. De minél többet gondolkozom, annál biztosabb, hogy a Kísérlet: jó, talán éppen olyan jó, mint a Tanu. Írd meg véleményedet gyorsan, mert addig nem nyomtathatom ki Tóthtal a címlapot, és hirdetés sincsen.” Másnap már jön is a válaszlevél. [Milyen gyors volt akkor a Posta!] G. P. 1934. II. 14.: „Kedves Laci, a Válasz sokkal jobb a Kísérletnél, nem is szólva a Sors és Írás címről. A Válasz-cím a Tanuhoz méltó. Mért kell okvetlenül pökhendiség érzetét keltenie, aki e címet olvassa? Ne legyen pökhendi a Válasz, s elmúlik a balvélemény. Szabó Pistának [debreceni történész] ugyanez a véleménye, s [Juhász] Géának is. Persze, egy cím sose tetszhetik mindenkinek, rá kell sokra erőszakolni, puccsszerűen, no de aztán megbékélnek vele, mint némelyek egy kényszerasszonnyal vagy -férjvel... Maradjunk meg a Válaszban, ha lehet.”

Németh László közben levelet váltott Fülep Lajossal is a cím ügyében, s néhány nap múlva erről (többek között) így ír Gulyásnak. (Nagyon jó lenne egybevetni azzal a két levéllel, amely megfordult Németh és Fülep között ez idő alatt!) N. L. 1934. II. 22.: „Ő [Fülep] a címek egyikével sincs kibékülve, teljes joggal, viszont az általa ajánlottak: Vigyázó, Sorsunk, Dunavölgye, Petőfi, Kazinczy (!!!) [a felkiáltójelek Németh leveléből valók] semmivel sem jobbak. Én kétségbeesésemben mér ilyenekre is gondolok, mint Honfoglalás vagy Szalamisz. Igazán ideje volna, hogy valamit kisüssünk.” Ismét másnap keltezi Gulyás a válaszát. G. P. 1934. II. 23.: „Én a Választ ismét megtartásra ajánlom, a jó cím *a posteriori* [utólagos]. (Hacsak ezt nem írjuk: Evőkanál.)” Ezzel és a következő levéllel kezd komolytalanná válni a vita, legalábbis Gulyás Pál részéről.

G. P. 1934. II. 25.: „A címmel már megbékültél? Konferenciát tartottunk több ízben, a Válasz mindenkit kielégített. Semmi más cím nem kerekedett föléje. De ha a vonatban, versem borzalma alatt, kiszakadna Belőled egy megfelelőbb, csak örömmel vesszük...[utóiratban:] Címek: Sors, Pálya, Szövetség, Szellemőr, Fókusz, Ügy, Jelenés, Szín, Szó, Szolgálat, Próba, Mérleg, Ítélet, Sziget, Hajó, Part... [a pontok Gulyás levelében] Csila [Németh László feleségének, Démusz Ellának a családi beceneve].” Ezzel talán meg is nyugodott volna a címvita, s már hivatalosan is így emlegetik. G. P. 1934. III. 12.: „[Juhász] Géza mondja, hogy a Láthatár bekonferálta a Választ...Nagyon fontos lesz, hogy Te jelentős cikket írsz a Válaszba, Neked minden számban *szerepelned* kell. [új bek.] Nem jobb lenne, ha ebben az évben parallel a Tanuval jönne a Válasz – tehát háromszor, de vastagabban –, egyszerűbb lenne a szerkesztés?” Tehát Gulyás Pál mint elintézett tényről ír a folyóirat címéről. Németh László azonban nem nyugszik bele. Újabb

címjavaslattal áll elő, s meg is indokolja nagyon szemléletesen az ötletét. N. L. 1934. III. 16.: „...nekiültem Petőfinek, hogy mégis belőle kell kihúzni az igazi címet. Képzeld el, megvan. A Levél Arany Jánoshoz végét próbáltam összegezni (»képzetelem százrétű vitorlájában«). *Vitorla*: ez a kifejező cím. Érezned kell! A korszelek fűjnek benn, s az ország hajója ingadozik. A hajó nyúlik fel a szelekbe általa, s a szelek szólnak a hajóhoz. Petőfi-cím, tökéletesnek érzem. [utóiratban:] Itt van nálam Földessy [Gyula], elsőrendűnek tartja a *Vitorla*-képet, már rajzoltatja is Szőnyivel.” Gulyás Pál szokott udvariasságával reagál az új ötletre, de nem adja be a derekát. G. P. 1934. III. 17.: „Kedves Laci, első pillanatban elvárásolt a *Vitorla*. Nekem kedvenc *eszmém* volt régen is a tenger (I. Testvér gályák!), s így vonzott a szó. Átrohanok Szabóhoz »Megvan a cím!« – kiáltok. »Vitorla...« Szabó borotvátlan volt, rettentő »reális«, s így replikál kérdező akcentussal: »Pelenka?« Aztán jött Veres Péter, az a parasztíró, Féja küldte ide, hátha hasznát vehetnék a lapnál. Targyalunk a címről. »Vitorla...« – reklámozok. »Önképzőköri, avult tárgycím...« – szól a »paraszt« (s tényleg az, de okos!). [új bek.] A két ember elment. Egyedül. Ismét kezd tetszeni a cím. »Jönnek a fák« – ez a versem kezd felcsendülni. »Úsznak a porban a fák, Mint hajók a tengeren...« *Vitorla, Vitorla, Vihorlát, Gutin...* Szaladok Juhásznéhoz. »Vitorla!« – »A Válasz százszor jobb!« – szól Gitu. A fejem kezd főni. Előveszem én is Petőfit. Az istenit... »Talpra magyar, hí a haza...« Reng a szoba. »Rabok legyünk vagy szabadok? Ez a kérdés, VÁLASSZATOK!« [új bek.] Én is »kihúztam« a címet, Petőfi-cím, tökéletes: *Válasz*. [új bek.] No de »kilevelezem« magamból a »szuszt«, Madách vár, Isten Vele! Még egy megoldás. Cím: *Válasz*. S jelvényül ott lesz középen egy rajz, egy vitorla. (Talmudi?) [utóiratban:] III.18. *Válasz*. (Kihúzva egy sorsszerű Petőfi-versből!)” A fönti levél inkább lehetne lélektani tanulmány tárgya, mintsem névtani elemzése. Mégis érdekes onomatológiai szempontból is, hogy a nevek születésekor milyen gondolatok, érvek és ellenérvek vetődhetnek föl a névadókban. Hol és hogyan keresik a cím szimbolikus jellegét, honnan merítenek, kikre hivatkoznak, mivel támasztják alá véleményüket? Németh László még nem nyugodott bele a *Válasz* címbe. Megkísérli még egy levelében megváltoztatni ezt. N. L. 1934. III. 27.: „Nagyon kérek, a lap címére vonatkozólag fogadjátok el első ajánlatomat, legyen *Kísérlet* a neve. Ez tökéletesen fedi hangulatomat, éppúgy, mint a Tanu, s meglássátok, becsületet, jó csengést szerzek neki. Írj, ha beleegyezel, rögtön megírok egy egyoldalas bevezetőt.” Gulyás Pál az előző levelével ellentétben most teljesen határozott, szinte meglepően az, majdhogy nem durva, sértő, de önmaga is érzi a hangnem túlzásait, s a végén finomít, enyhít. G. P. 1934. III. 28.: „Válasz? *Kísérlet*? A lap keresztsege megtörtént. *Válasz* lett a neve. Az a kérdés, szokás-e, célszerű-e egy új keresztelón átesni. Pl. Te N. L. vagy. S holnap előrukkolnál egy új névvel? Az eset nem egészen analóg? Lehet, de közel áll hozzá. Én azt ajánlom, maradjon *Válasz*, bár a *Kísérlet* is vonz, de a Te megnyugtatósdra szolgálhat, hogy a

Válasz-cím is a Te gyermeked. Elsőszülötted, Laci, ne taszítsd le szegénykét a Tajgetoszról! [a levél utolsó mondata:] Laci, ha annyira szívedhez nőtt, legyen *Kísérlet*.” A kölcsönös udvariasságok eredményeként Németh László a következő levelében beletörődéssel tesz nyilatkozatot. N. L. 1934. IV. 3.: „...az új folyóirat...[a pontok N. L.-tól!] – a Válasz számára megcsinálom a tervezetet...[új bek.] A Válaszba belenyugszom, a legrosszabb folyóirat-cím ebben a században, a folyóirat talán jobb lesz.” Valóban nyugvópontra jutott a címadás? Azt gondolhatnánk, s joggal. Most azonban Gulyás Pál állt elő új ötlettel. G. P. 1934. IV. 4.: „Fáj, hogy rossz kedvvel mégy bele a Válaszba, szeretném, ha meg lennél elégedve az elkereszteléssel. Még egy rohamot intéztem a címlehetőségek ellen: *Vigyázó*, mintha ehhez kellene visszatérni. *Ha elfogadod, dobd félre az utált Választ, ezennel belemegyek...* Tehát: *Vigyázó*. »Örök, vigyázzatok a strázsán!« Programot ad, oromra-emelkedést fejez ki, távlatot, a kérdések ellenőrzését. Van tartalma. [új bek.] Döntsd el, akard-e. *Ha akard, egyedül intézkedj a továbbiakban*. Sehogyse fér fejembe, fájna, ha kedvetlenül indulnál. [utóiratban:] Apámnak rendkívül tetszik a *Vigyázó*. Géza, Pista szintén kedvelik. Most, hogy a lapot itt tartogatom a kezemben, este, társaság, a *Vigyázó* kezd mindjobban tetszeni.”

Erre már talán természetes is, hogy Németh László sértődötten válaszolt. N. L. 1934. IV. 7.: „Kedves Pali, a *Vigyázó* az a cím, amely rosszabbban talán még a *Választ* is lefőzi, ha találtok még rosszabbat, írjátok meg Tóthnak [a nyomdásznak] Kecskemétre, ha nem, válasszatok ti, de írj még vasámap neki, hogy hétfőn készíthessék már a borítékot, igazán itt az ideje.” Erre Gulyásnak egyetlen válasza lehetett csak. G. P. 1934. IV. 9.: „Kedves Laci, azonnal írtam Tóthnak. Marad: *Válasz*. Mindenütt beharangozva, nemrég jött Erdélyből terjedelmesebb levél Gézához, ott is így nevezik már. Elintézve.” Ezt a véglegesnek tűnő állapotot még egy mozzanat megzavarta, de itt is hiányzik az a levél, amit Fülep Lajos írt Németh Lászlónak, s csak Németh levelére vagyunk hagyatva kikövetkeztetni a háttérret. N. L. 1934. IV. 16.: „Kedves Barátom, Fülep írt, ő úgy tudja, hogy ti nem akarjátok a *Válasz*-címet, s csodálja, hogy én ezt az ostobaságot erőltetem. Persze megírtam neki, hogy áll a dolog, s hogy én a Petőfinek is jobban örülnék, mint a *Válasznak*, a Duna völgyének meg éppen. De hát nem rajtam múlt, pörölgön veled.” Ezek után megindult a *Válasz*, s az már nem névtani kérdés, hogy mennyi ideig, hogyan élt, miért maradt ki a szerzők sorából mind Gulyás Pál, mind Németh László. 1935 tavasza után a levelezésük is megszakadt, csak 1938-ban indult meg újra. Ekkor megint fölvetődik egy új folyóirat indításának eszméje, amelynek a címe Jelle lett volna. Ez azonban az ötletnél tovább nem jutott, s a címen sem kezdődött el vita.

Végül is mi az, ami bennünket érdekel? Elsősorban a címválasztás felelőssége. Az a gond, sokoldalú megközelítés, ami a jó cím megtalálásának feltétele. A cím motivációja, mondanivalója, s nem utolsó sorban jelentése.

Általában csak az utóbbit szokták a névtanósok meglátni, ami érthető, ha nagyobb tömegű anyagot akarnak megszerezni, vizsgálni. Sokszor azonban érdemes föl kutatni a háttérét, s a mélységét is megvizsgálni a név keletkezésének, bármilyen tulajdonnévről is van szó. Sajnos erre nagyon ritkán van lehetőség, de ha van, azt soha ne hanyagoljuk el! Legalább talán ennyi tanulsága lesz ennek a kis vizsgálatnak, s érdemes továbblépni, ilyen szemmel is nézni az irodalomtudomány forrásait, dokumentumait.

HAJDÚ MIHÁLY

Tulajdonnevek Németh László regényeiben és társadalmi drámaiban (Egy írói névszótár terve)

A címben írtakat némileg magyaráznom kell. A regények névanyaga kiegészül az ún. Mezőföldi novellák-éval, tehát a prózai (szépirodalmi) alkotások tulajdonneveivel.

A társadalmi drámák megjelölés nem fedi annak a két kötetnek az anyagát, amely ezzel a címmel jelent meg, több (a Mai témák két darabjával: Utazás; Nagy család) és kevesebb (a Társadalmi drámák II. kötetében megjelent Sámson c. drámával) annál.

A névanyag vizsgálatánál figyelembe vett drámákat saját használatra kortárs drámáknak neveztem, mert a drámák cselekményideje az író életidejének egy-egy szakaszával azonos: a két világháború közötti évtizedek és a II. világháborút követő évek (vö. K. SZOBOSZLAY ÁGNES, A tulajdonnevek Németh László drámaiban: MNyj. 17[1971]: 173–81).

Mostani mondanivalómat két kérdés köré csoportosítom.

1. A névanyag eddigi vizsgálatából, ismeretéből származó következtetések;
2. A kortárs művek (novellák, regények, drámák) teljes tulajdonnévanyagának tervezett, szótárszerű feldolgozása.

1. A Németh László által adott, alkalmazott és alkotott tulajdonnevek mind „névszerűek, névstílusúak” (vö. J. SOLTÉSZ KATALIN, A tulajdonnév funkciója és jelentése. Bp., 1979. 159): azaz a nevek megegyeznek, hasonlítanak a társadalmi gyakorlatban használt nevekhez. Példaként álljon itt néhány a gazdag

embernévanyagból: a Bodnárné c. drámából: *Bodnár János, Bodnár Péter, Cica*; a Bűn c. regényből: *Horváth Endre, felesége Emma*; az Emberi színjátékban: *Boda Zoltán, Horváth Laci, Kökönyi Gyurka, jegyző Lajcsi ~ Lajoska*; az Égető Eszter-ben: *Égető Eszter és az apja, Égető Lőrinc, Tunyogi nagytata, Kotormán János, Juszti néni, Márton bácsi, Bora szolgáló, Vig Jancsi*; a Gyász-ban: *Kurátor Zsófi, Ilus, Mari, Pali, jegyző Lajcsika, patikus Béci, murás Pethe, Kiszelné és Kiszela Imrus, Pordánné, Pordán Kati, Szemlér Maca, Sömjén*; az Irgalom-ban: *Kertész Ágnes, Incze Mária, Vetési István, Halmi Feri, Kertész János, György bátya, Kati néni*; az Iszony-ban: *Kárász Nelli, Takaró Sanyi, Bodolai Ferkó*; az Utolsó kísérlet-ben: *Jó Péter, Konstantinosz Tusi*. A példaként felsorolt nevek mind létez(het)nek az írói alkotás világán kívül is.

Az olyan nevek, mint *Hantai Anti, Zsizsik újságíró (Utazás), Kardhányó (Győzelem), Kukaczi úr (Szörnyeteg), Sírásó Károly (Pusztuló magyarok)*, felvillantják az idejét múlt „beszélő nevek” divatját, amelyet KOVALOVSKY MIKLÓS alapvető művében (*Az irodalmi névadás. MNyTK. 34. sz.*) már 1934-ben így értékeli. Ennek ellenére névstílusúak, névszerúségüket nem vitathatjuk, mert szerkezetük, eredeti közszói jelentésük a valós nevekkel közeli rokonságot mutat. A *Hantai* (s ebbe belejátszik a *hanta* ’üres, semmitmondó beszéd’ jelentés) olyan, mint az *-i* képzővel földrajzi névből alkotott családnevek, s különben is van *Hánta* helynév; a *Kardhányó* és a *Sírásó* közelebbi rokonai a valós *Gombkötő, Szabó, Ijjártó*, távolabbi rokonai a *Mészáros* vagy *Kovács*; a Németh László által vígjátéknak szánt *Utazás*-ban megjelenő *Zsizsik újságíró* neve hangtanilag a valós *Bozsik, Csillik, Janik, Králik* nevek rokona. A „beszélőnév”-jelleg legjobban a *Kukaczi úr* (Szörnyeteg) esetében árulkodik, bár itt az író az archaikus helyesírással kitünteti a névszerúséget, hisz a jeltárgy egy könyvmoly epizódfigura, aki a drámában a doktori disszertációjához gyűjt anyagot, de nincs minden realitás híján, hiszen ő vágja oda a vele szemtelenkedő sportoló-világfi-professzorgyermek Lórinak: „A bankópénz és a strici újkori találmány”. A *Kukaczi* névvel kapcsolatban mégis azt kell mondanom, hogy nyilvánvaló beszélőnév-jellegével eddigi ismereteim alapján egyedül áll a vizsgált anyagban.

A *Kukaczi* nevet is felsorakoztató, utóbb említett névcsoport kisebb jelentőségű előfordulásának arányát tekintve, mint az első, különben is népesebb csoportot képviselő felsorolásban található nevek.

Németh László tulajdonnevei alapján véve fiktív voltuk mellett mind, ill. nagy többségükben valószerűek. Ez a névanyag elsődleges fontos tulajdonsága.

Miben gyökerezik a valószerűségük, mi a forrása a többséget alkotó első csoportnak? A valóban használatos nevek. Az *Égető* pl. valós családnev Hódmezővásárhelyen, az *Égető Eszter* c. regény „szociografikus pontossággal” (Kristó Nagy István) megrajzolt színhelyén; a *Takaró* családnev funkcionál

Mezőszilason, az „írói feudum”-ként (Németh László) birtokba vett, választott szülőföldön, az író apai családjának lakóhelyén. Az író rokonságában ott vannak a Kertészek, Pethesek, a Péter keresztnévű nagybácsi és unokatestvér. Kurátor Zsófi modellje pl. az író egyik unokatestvére, Pethes Zsófia volt.

Ha az író készen kapta a társadalmi gyakorlatból a neveket, talán nincs is bennük sok érdekesség, tételezhetnénk fel. Egy-egy név ennek ellenére lehet jellemző, mint a Kurátor Zsófi mély hangrendű neve a Gyász hösnőjeként, mint azt J. SOLTÉSZ KATALIN is megjegyzi (i. m. 161). Érdekes hangrend szempontjából a négy nagy nő-regény főhőseinek nevét összevetni:

Kurátor Zsófi	mély + mély	(Gyász);
Kárász Nelli	mély + magas	(Iszony);
Égető Eszter	magas + magas	(Égető Eszter);
Kertész Ágnes	magas + mély	(Irgalom).

Persze látványosabb lenne a mély + mélytől a magas + magasig eljutni, de akkor meghamisítanám az időrendet. A hangrendi tulajdonság a névben kapcsolatba hozható viselőjének jellemével és sorsával. Kurátor Zsófinak nincs visszaútja a gyászból, Kárász Nelli borzalmas áron tör ki a világ mocskát rákenő házasságból, Égető Eszter „a földi paradicsom” a környezete számára. Kertész Ágnes a vértanúk hajthatatlan magatartásából jócskán engedve jut el a mindenkit befogadó irgalom lelkiállapotáig.

Ezek a mozzanatok már arra mutatnak, hogy az író választ és válogat valami jellemzőt a denotátum számára.

Mit tud az író ezekkel a valószerű nevekkal elérni?

A névanyag egészét tekintve: kifejezi ragaszkodását ahhoz az emberi – társadalmi – földrajzi környezethez, időszakhoz, amelybe műveit helyezi.

Szoros kapcsolódása a rokoni, falusi környezethez megnyilvánul az itteni családnevek felhasználásában: *Kertész*, *Pethes*, *Takaró* (a *Takaró* név csak az Iszonyban, a másik kettő az Iszony mellett a Gyászban és az Irgalomban is megvan).

A társadalmi hovatartozás a névvel együtt használt köznévi kiegészítőkben (*Kata méltóságos a Győzelemben*, *Sárkány professzor a Szörnyetegben*, *Bakos főjegyző úr a Villámfénynél-ben*, *Kertész tanár úr az Irgalomban*) nyilvánul meg. Korjelző értékük is lehet (vö. *Kata méltóságos*); szociológiai jelző szerepe is fontos pl. a *bácsi*, *néni* névkiegészítőknek. Pl. a ház mesterné „csak” *Kati* a nagyságos asszony számára és „csak” *Kati néni* a fiatal orvostanhallgató Kertész Ágnesnek (Irgalom). A nevek előfordulása, gyakorisága, ritkasága utal a társadalmi környezetre. A falusi környezetben élő szereplők a gyakori neveket kapják, a „sorból kilógók” (*Kárász Nelli*, *Csajághy Lenke* az Iszonyban), a ritkább nevet kedvelő városi környezet alakjai a ritkábbakból kapnak nevet: *Kertész Ágnes*, *Vetési Iván*, *Irma* (Irgalom), *Viola* és *Loránt*, *Lonka*, *Sebestyén* (Papucshós), *Aurél* (Aurél a Kékesre megy).

Az imént említett probléma rögtön felveti a név terjedelmének és a név helyettesítésének kérdését. Mondanivalóm második részében ennek sokkal nagyobb az elvi jelentősége.

A földrajzi környezet jelenik meg a helyszínek nevében: *Dád* a Villámfénynél színhelye, valójában egy pusztá neve (*Dád pusztá*) *Mezőszilas* mellett; *Topán* ~ *Rossz Topán* ~ *Topán pusztá* egy major neve ugyancsak *Mezőszilas* határában, és fontos helyszíne a *Győzelem* c. drámának, mert *Sántha Béla* professzor itt aratja a végső győzelmét az egész életét felörlő elvárások felett. A *Cigánysor* ~ *Külső sor*, a *Helyföld*, a *Studinka* rész több műben is előfordulnak, s ugyanakkor valós földrajzi nevek is. Számomra a legszebb példa a valós földrajzi név felhasználására *Csomorkány* Hódmezővásárhely nevéként az *Égető Eszter*-ben. Erről részletesebben írtam (*Realitás és fikció az irodalmi [írói] névadásban*: NÉ. 14[1992]: 69–74).

A cselekmény idejére utalnak az olyan nevek, mint *Korányi*, *Verebély* professzorok, *Moszkva*, *Szibéria*, *Butirka börtön*, *Doberdó*, *Isonzó*, *Pesti Hírlap*, *Tündérújjak*, amennyiben a jeltárgyat ismerjük és a cselekmény idejében elhelyezzük, mint pl. az első világháborúból ismert helyneveket.

Ez utóbbiak átvezetnek ahhoz az írói gyakorlathoz, hogy valós nevek (l. fent) és *Népliget*, *Igar*, *Tornya* (tkp. *Simontornya*), *Fehérvár* (tkp. *Székesfehérvár*), *Cinkota* stb. megjelennek annak a jeltárgynak a jelölésére, amelyhez a valóságban is tartoznak.

A valós nevet másik valós névvel cseréli fel: *Dád* = *Mezőszilas*, *Csomorkány* = *Hódmezővásárhely*, *Karádi József* = *Karádi* nevű tanárkolléga *Vásárhelyen* és *Németh József*, az író apjának utóneve (*Utazás*). A *Péter* utónév többszöri alkalmazásának is családi vonatkozása van.

Korjelző értéke van a művek szövegéből megismert névváltoztatásnak (=névmagyarosításnak). *Völgyi Rudolf* (Cseresnyés) a *Wunder*, *Határvári Árpád* (Villámfénynél) a *Heimbach* nevet cserélte fel, mint az nagyon gyakori a névmagyarosításoknál: megegyező kezdő hanggal, mesterségesen alkotott és hivalkodóan „magyaros” névvel.

A *Németh* családnév *Horváth*-ra változik a pályakezdő novellában (*Horváthné meghal*), és ott van az Emberi színjáték paraszt-polgár *Horváth* családjának nevében. Három nemzedéket képvisel a három *Horváth Sándor*, az öreg, az apa és a fia. A szerencsétlen sorsú *Horváth Ilonka*, a család leánya, és az unokatestvér, az öngyilkossá váló orvos, *Horváth Laci* is ezt a családnevet viseli. *Németh László* családjáról kiderült, hogy eredetileg *Horváth*-nak hívták őket. *Horváth Laci* az Emberi színjátékban tehát a család eredeti vezetéknévét és az író keresztnévét viseli. *Horváth Laci* felesége *Molnár Zsófia*. A *Molnár* családnév kap majd nagyobb jelentőséget a *Jó Péter* sorsát feldolgozó regényciklusban, az *Utolsó kísérlet*-ben, amely magában foglalja a *Kocsik* szeptemberben, *Alsóvárosi búcsú*, *Szerdai fogadónap*, A másik mester önállóan is megjelent műveket. *Jó*

Péter nagybátyja, *Molnár Imre* az író apjának vonásait viseli. J. SOLTÉSZ KATALIN megjegyzi (i. m. 163), hogy az író alteregóinak neve népnévből (Horváth) és az Árpád-ház szent királyainak nevéből alakul. *Horváth Laci* (Emberi színjáték), *Horváth Endre* (Bűn) mindenképpen igazolja ezt. Csak a név második része Árpád-házi szent neve *Nagy Imre* (Villámfénynél) nevében, aki ugyancsak az író alteregójának tekinthető.

Változtatással alkot a valós névből fiktív nevet. Ennek az eljárásnak különböző esetei vannak. A valós *Hánta* helynév ott van *Hantai Anti* (Utazás) beszélő jellegű nevében. Az író anyjának, Gaál Vilmának a neve összecseng a szótagszámmal és a magánhangzók minőségét megőrző *Vilma* névvel (Irgalom); *Horváth Endre* feleségének, a sokszor *tulajdonosnő*-nek emlegetett, házépíttető asszonynak a neve *Emma*, s ez a név az előbbihez hasonlóan utal az író feleségének, Démusz Ellának a nevére. Az ilyen utalás a valós névre megnyilvánul az anagrammákban is. *Méhes Zoltán* neve egy *l* betű híján a Németh László név betűiből alakul (Égető Eszter), ezt SOLTÉSZ KATALIN is említi. Anagramma *Kárász Nelli* családneve is a modellül szolgáló Szarka Emília nevéből (Iszony).

A névnek lehet más vonatkozása is a valós névhez. Láttuk már, hogy alakul *Karádi József* neve (Utazás). *Szilágyi tanár úr* (Égető Eszter) neve régi vármegye nevéből *-i* képzővel, a szó elején *sz* hanggal utal Szathmáry Lajos nevére. *Bozsó Matyi* és *Lajkó Pista* (Égető Eszter) Mátyás Sándor családnevéből szolgáltatja a regénybeli tanár utónevét, míg az igazi hódmezővásárhelyi polgármester közkeletűen használt becéző utóneve lesz a regénybeli polgármester családneve. (Ezt az összefüggést IMRE LÁSZLÓ szíves szóbeli közléséből ismerem.) *Sárkány Béla* professzor utóneve (Szörnyeteg) lehet, hogy az író nagyhatású tanárának, Jánosi Bélának az utónevét rejti, míg *Bakos Béla* főjegyző (Villámfénynél) *Béla* utóneve Keserű Béla bogárdi földbirtokosra, az író egyik anyai nagynénjének férjére utal. A *Péter* utónevű alakok részint Németh Péterre, a paraszt-Széchenyinek tartott nagybácsira emlékeztetnek. *Kertész Ágnes* tükrösi nagybátyja, *György bátya* (Irgalom) Pethes Györgynek – Németh László másik nagynénje férjének – utónevét kaphatta.

Az ember- és földrajzi nevekkal ki lehet fejezni a ragaszkodást a szülőföld világához. Lehet a név a figura iránti rokon-, illetve ellenszenv kifejezője. Biztos, hogy a minden ízében pozitív *Nagy Imre* (Villámfénynél) nem véletlenül kapta a nevét, mint ahogy „a véreben parádézó” falusi jegyző, *Bakos Béla* sem (l. uo.). „Nagy Imrét az erény veti szét, Bakos Bélát a parázناسág” – mondja Bakos Béla a Villámfénynél III. felvonásában.

A név különböző változatai is szolgáltatnak információt. Pl. az erőteljes, határozott férfiakra nincs becéző formát mutató említésük vagy megszólításuk. *Nagy Imre* elképzelhetetlen *Imrus*-nak vagy *Imi*-nek, vagy *Bakos Béla* *Bélus*-nak, *Béci*-nek. Ugyanez érvényes a hasonló típusú nőkre is, mint *Margit*

(Villámfénynél, Cseresnyés), *Anna* (uo.), *Ágnes* (Győzelem, Irgalom). Az *Ágnes* példája arra is jó, hogy a különböző szereplőkhöz való viszony feltáruljon. A Győzelem *Ágnes*-e az őt komolyan vevő apának mindig *Ágnes*, a kérővé előlépett udvarlónak, *Völgyi Rudi*-nak lehet *Ági*. *Kertész Ágnes* (Irgalom) a társadalmi ranglétrán lentebb álló házmester *Kati néni*-nek *Agika*, *Agikám*. A kizárólag becézó forma csak gyerekeknek (*Linuska*, *Eszti*; Villámfénynél) jár ki, vagy azoknak a fiatal nőknek, akik igen közel vannak a gyerekkorhoz: *Sata* tkp. Sarolta (uo.); *Tinka* ~ *Katinka* (Cseresnyés) „ezen a komoly helyen a komolytalanság”. Becenevet vagy becézó névformát kapnak a feminin, súlytalan férfiak: *Lóri* (Szörnyeteg), *Pubi* (Papucshős). Női megfelelőjük pl. a *Cica* ~ *Cicácska* (Bodnárné), *Ila* (Győzelem), *Eszti* (Mathiaszpanzió), *Biri* (Szörnyeteg).

A névnek, a névalaknak, a becézó funkcióban tulajdonnévként használt közszónak tehát lehet értékelő információtartalma.

Ilyen az idegen hangzású utónevek problémája. Idegen utónevet férfiak viselnek, akik mások gondosan felépített, dédelgetett világába idegen módjára törnek be, mint *Völgyi Rudolf* ~ *Rudi Cseresnyés Mihály* családjába és kertjébe, *Héthársi Rudolf Sántha Endre* családi körébe (Cseresnyés, ill. Győzelem). *Sántha Endre* nem rokonszenvez vejével, *Bart Ottó*val sem (Győzelem), de többségében az idegenes hangzású családnév nem ellenszenves figurát takar. Példaként *Horn doktor* (Utazás), *Zeiss doktor* (Gyász) vagy *Hetzel doktor* (Emberi színjáték) (mind orvosok) nevére emlékeztetnek.

Az író névhasználatában fontos momentum, hogy a tulajdonnevek hogyan váltakoznak köznévi jelekkel (*Kovács Sándorné* = *vén dög*; *Kurátor Zsófi* = *szegény kis asszonyka*; *Kiszeláné* = *az asszonyosság*; Gyász-beli példák), mert ezeknek érzelmi és társadalmi értékük van.

A névhasználat kérdése az is, hogy a drámák írói felsorolásában, utasításainak szövegében vagy a dialógusban hogy fordulnak elő, ill. a regények-novellák egyenes és szabad-függő beszédében, az átképzeléses előadásban és a narrációban hogyan váltakoznak.

Fontossá válhat a névtelenség is, az ún. titkolózó névadásnak tekinthető szélsőséges eset, ha a denotátum – bár a gyakorlatban kaphatna tulajdonnevet – nincs tulajdonnévvel felruházva. Ilyen a Gyász faluja, ilyen az öreg író alakja az Égető Eszter-ben, bár nem marad kétségünk Mezőszilas és Móricz Zsigmond felismerésénél.

Az eddigi példaanyag és a forrásul felhasznált művek azt mutatják, hogy ugyanazok a tulajdonnevek több drámában vagy regényben is előfordulnak. *Dád* az Emberi színjáték-ban csak mellékes helyszín, míg a Villámfénynél-ben már a teljes cselekmény színhelye. A *Bozót* vízfolyás vagy patak megtalálható az Iszony-ban, a Gyász-ban, az Emberi színjáték-ban.

A *Horváth* családnév is több műben megjelenik (Horváthné meghal, Emberi színjáték, Bűn), hasonlóan a *Molnár* családnévhez (Emberi színjáték, Utolsó

kísérlet), az utónevek közül az *Ágnes*, *Zsófi*, *Anna*, *Margit*, *Kata*, ill. *Katinka* ismétlődnek. *Kata* a Győzelem méltóságos asszonyának, Sántha Endre feleségének, ill. a Nagy család anyafigurájának a neve.

A nevek ismétlődését egy megjelenés alatt álló írásomban a „nevek búvópatakjának” nevezem, s itt SOLTÉSZ KATALIN inspirációjára öt férfi keresztnév vizsgáltam Németh László műveiben (*Imre*, *István*, *József*, *Péter*, *Sándor*), s azt kellett észrevennem, hogy ezek a nevek hasonló jellemű figurák utóneveként jelennek meg túlnyomó többségben, s így egy emberi jellem, magatartás szimbólumává válnak. *Imre* pl. a tanult kisebbik fiú a családban, *József* az idősebb testvér, *Sándor* a magabizó férfiaság megtestesítője.

Honnan származnak a Németh László tulajdonnév-anyagáról összegyűjtött információk?

Közvetlenül az írónak a névhez, a név választásához fűzött, a vizsgált mű szövegén kívüli magyarázataiból. Mindnyájan elolvashatjuk a Mai témák kötetben A Nagy család történetét, s ebben a keresztelő részletet: „Megvolt a keresztelő is: a névadás egy kicsit mindig előhúzza a jellemeket. A hősnő Kata lett; kedvencem: Bethlen Kata, kemény, de mégis vonzó, önfeláldozó nőiségére emlékezőn. Az öreg tanár: Szilasi, hisz szilasi volt az is, aki nélkül nem ábrázolhatok tanárt (...), a kor hőse egyszerűen Tót Sándor (...), a cukrászlány: Vera, ez a név nem rossz egy huligán lánynak, ugyanakkor „igaz”-at jelent, mint a partneréé sziklát. A legnehezebben az 56-os nyelvész neve ugrott ki (...): a „Karcsin” még csak megállapodott a névkereső index; de milyen Karcsi? Ha ennyire ugrál, legyen Madár, azaz inkább Vogel, hisz az indogermán nyelvcsalád ágai közt röpdös.”

Második forrás a művek szövegébe rejtett utalás a nevekre. Cseresnyés Mihály szájába adja a következő szavakat: „Hogy hívták önt, mielőtt Völgyi lett? Igaz, mondta már: Wunder. (...) Elfelejtí, hogy minden Wunder három napig tart (...)”.

Harmadikként meg kell említeni az életrajzi adatokat, az író levelezését, valamint Németh József nemrég megjelent naplóját és feljegyzéseit.

Legfontosabb mégis a névanyagból kibontakozó tendencia, információ és rendszerszerűség, még akkor is, ha ezekhez semmi háttérismerettel nem rendelkezünk.

Úgy gondolom, ezt a névanyagot érdemes lenne egy írói névszótárban feldolgozni. Az ötlet J. SOLTÉSZ KATALIN 1982-ben megjelent Arany János névvilága c. tanulmányából származik (Nyr. 106: 281–93). Tanulmánya konkluzióját idézem: „Mindezeket egy írói tulajdonnév-szótár szemléltethetné legjobban.”

A gondolat nagyon csábító, de tele van számomra megoldatlan problémákkal, megválaszolatlan kérdésekkel, s ezek részint elvi, részint gyakorlati kérdések.

Van-e példa írói tulajdonnév-szótára? Én ilyenrel még nem találkoztam.

Az irodalmi névadással, egy-egy író tulajdonneveinek valamilyen szempontú feldolgozásához viszonyítva mennyiben több és más egy tulajdonnév-szótár? Lehet, hogy ha egy zárt anyagból minden tulajdonnevet és tulajdonnév-gyanús elemet abc-rendben felsorakoztatunk, feltárul a kapcsolat az egyes művekben elszigetelten előforduló nevek között.

Gyakorlati kérdés, hogy milyen legyen egy ilyen tulajdonnév-szótár szócikkeinek felépítése. A *Tükrös, Dád, Budapest, Szibéria, Pesti Hírlap*-féle nevekkal talán nem sok probléma adódik, de a második lépésben, a jelentés megadásában már biztosan lesznek kérdések. Mert más az a Szibéria, amelyet az embertársaitól elszigetelt Nagy Imre esetében mond Bakos Béla (Villámfénynél): „Rég ülsz itt közöttünk Szibériában...” ahol a *Szibéria* nem földrajzi egységet jelent, mint az előző mondatban: „Imre: Szegény bátyám hat évet ült Szibériában”, vagyis egyszer a valós denotátummal hozható kapcsolatba, a másik esetben a földrajzi név az emberi elhagyatottság szimbóluma lesz. Ugyancsak ebben a drámában fordul elő *Keresztelő János*, s itt áttételesen Nagy Imrét jelenti.

Mennyit kell a jeltárgyról „elbeszélni” anélkül hogy a név tárgyalása helyett a jeltárggyal való foglalkozás gyanújába keverednénk?

A címszóra visszatérve, nehezebb a dolgunk, ha sok a névvariáns, vagy a teljes név csak kikövetkeztethető. Az utalózás és bizonyos nyomdatechnikai eljárások talán áthidalhatják ezt a problémát.

Mindenesetre úgy képezem el, hogy a címszó után meg kell említeni a variánsokat, megadni a jelentést, a köznévi megfelelőket s ezeknek stílusminősítését, amely a szövegből kihámozható. Idézni azokat a megjegyzéseket, amelyek a névre vonatkozóan az írótól származnak. Megjegyzés rovatba utalni a névre vonatkozó ismereteket, következtetéseket.

Az elvi és gyakorlati problémák mérlegelése után úgy látom, a szótárszerű feldolgozás mellett szól a lezárt életmű, a szerző jelentősége.

Ellene szól viszont, hogy különböző szempontú feldolgozások egy helyen többet mondhatnak a névadás tendenciáiról, mint egy szótárban szócikkek sokaságában szétforgácsolva.

Talán a névanyag általános és fő vonásainak ismerete mégis az igen oldalán nyomja le a mérleg/serpenyőjét.

Azért tártam kétségeimet a kedves olvasók elé, mert igazi válaszokat, mérlegelést, elvetést vagy megerősítést várok, valamint gyakorlati tanácsokat. Szeretném, ha felhívnák a figyelmemet hasonló, de általam nem ismert feldolgozásra, hogy ennek vagy ezeknek tanulságait felhasználhassam. Vagy győzzenek meg gondolataim eleve elvetélt voltáról!

KORNYÁNÉ SZOBOSZLAY ÁGNES

Köznév és személynév határán (98 Benedek Elek-mese névanyagának vizsgálata)

Nem nyelvészeti bevezető

Ha népmesék névanyagát akarjuk vizsgálni – vagy bármely más szempontból fogunk hozzá elemzésükhöz – mindenekelőtt a műfaj sajátos helyzetével: mítoszi eredetével kell tisztában legyünk. Ennek a dolgozatnak éppen az a célja, hogy a mitikus gondolkodásmód tükröződését figyelje meg egy olyan, a népmesék egészének kutatásához képest részproblémának tekinthető kérdésben, mint a névhasználat. A varázsmese mitikus eredete VLADIMIR PROPP morfológiai kutatásai óta ugyan vitatott, de elfogadott ténye a néprajz tudományának¹. Az általunk vizsgálandó meseanyag azonban nemcsak úgynevezett varázsmesékből áll, hanem anekdotikus, tréfás mesék is szerepelnek benne. Az elemzés egy mellékszálaként azt is megfigyelhetjük majd, milyen eltérés mutatkozik a két mesetípus között a névhasználat szempontjából. A mítoszi eredet kérdéséhez visszatérve, ez a tény megmutatkozik a nevek használatában is. LOTMAN és USZPENSZKIJ egy, a mítosz és a nyelv, illetve a név használatáról szóló tanulmányukban² a mitologikus és a nem-mitologikus tudatot hasonlítják össze, és a nem-mitologikus tudat „többnyelvűségével” szembeállítják a mitologikus tudat „egynyelvűségét”, azaz a benne megjelenő objektumok egyediségét, egyenrangúságát (vagyis a logikai hierarchia hiányát), és tagolatlanóságát, „jelszerűtlenségét”. Mindent összevéve a mitikus tudat „aszemiotikus” voltát, amelyben a személynév tulajdonképpen a nem-mitikus nyelvhasználat jelének felel meg. LOTMAN és USZPENSZKIJ arra a megállapításra jutnak következtetéseikben, hogy „a személynevek általános jelentése mint végső absztrakció a mítoszban ölt testet”³.

Természetesen ez csak hipotézis, mint ahogy nekünk sem szabad megfeledkeznünk arról a tényről, hogy a vizsgálandó mesék nem mítoszok, és a szereplők és neveik éppen a mese változékonyabb rétegébe tartoznak. A mitikus eredet mellett azonban még egy kérdést kell tisztáznunk, mielőtt belevágnánk a nevek vizsgálatába: a gyermeki gondolkodásmód és a mese, illetve a mítosz kapcsolatát. A már idézett tanulmányban LOTMAN és USZPENSZKIJ is párhuzamot von a gyermeki és a mitikus gondolkodásmód közt, és a hasonlóságot a következőkben látja: „A nyelv minden egyes szavának személynévként való felfogása, a megismerésnek a megnevezés műveletével való azonosítása, a tér és

¹ V. J. PROPP, A mese morfológiája. Gondolat, Bp., 1975.

² LOTMAN-USZPENSZKIJ, Mítosz – név – kultúra: Kultúra és közösség, 1988./1: 3–20

³ u. o., 6.

az idő sajátos átélése”¹. Minket természetesen az első két megállapítás érdekel, és ezt a gyermeklélektan oldaláról is alátámasztja JEAN PIAGET megállapítása, aki a (gyermeki) szimbolikus gondolkodásmód egyik jellemzőjének tartja, hogy „a nevek magukba a dolgokba helyeződnek bele”².

Összefoglalva a következő elméleti alapvetésből indulhatunk ki: nem csoda, ha a mesékben olyan nehéz határt vonni a köznév és a személynév között. Hiszen bizonyos fókig éppen a kettő elválása (sőt, ha LOTMAN és USZPENSZKIJ hipotéziséből indulunk ki, akkor a köznevek kiválása) e l ő t t i állapotot tükrözik, még akkor is, ha sok átalakuláson mentek át, és a szóbeliség következtében nagyon érzékenyen reagálhattak a közönség gondolkodásmódjának, életmódjának változására.

Vizsgálati szempontok

Mire kell tekintettel lennünk a mesenevek átmenetiségének vizsgálatakor? Először is egy dolgot le kell szögeznünk, azt, hogy mire n e m kell tekintettel lennünk: a helyesírásra. A szóbeliség következtében a kis- és nagybetűs írásmód nem mérvadó, gyakorlatilag minden kiadásban változó. A vizsgálat fő kérdése az, hogy mennyire tekinthető tulajdonnévnek az egyes szereplők megnevezése. Ebben elég kevés szempont áll rendelkezésünkre, mégpedig a következő okokból:

Mindenekelőtt a nevek motiváltsága miatt: a népmese nagyon sok esetben a nevek keletkezésének, eredetének kérdésére világít rá. Nemcsak olyan nyilvánvaló esetekben, mint a *Többsincs királyfi*, ahol a történet azzal kezdődik, hogy a király olyan nevet keres, amilyen nincs több a világon, azaz a név eredetisége hangsúlyozódik. Azért is, mert a népmesei nevek sokkal nagyobb mértékben motiváltak, mint a hétköznapiak. Ez összefüggésben áll a tündérmesében oly fontos attribútumok kérdésével is.

A második gondot okozó tényező a mese tipizáló és általánosító jellege, ami már-már kérdésessé teszi még az olyan egyértelműen személynévnek számító nevek hovatartozását is, mint a *János*.

Tekintettel kell lennünk ezen kívül arra is, hogy a köznév, vagy melléknév stb., amiből a szereplő elnevezése ered, mennyire egyedi (ez a szempont megint az attribútumok kérdésével áll összeköttetésben).

Ezen kívül, immár az így létrejött csoportokon belül érdemes megfigyelni a különböző morfológiai felépítésű névtípusokat és azok megalkotásának módját, gyakoriságát. Illetve az se mellékes szempont, hogy milyen szereplőtípusok milyen jellegű nevet viselnek.

¹ u. o., 7.

² JEAN PIAGET, Szimbólumképzés a gyerekkorban. Gondolat, Bp., 1978. 427.

Fokozatok a személynév és a köznév között

Egyértelműen személynévnek három nagyobb névcsoportot tekintettem. Először is azokat az egyelemű neveket, ahol a név egy valódi személynévvel egyezik. Aztán azokat a főként szintén egyelemű neveket, amelyeket összefoglalóan fantázianévnek tituláltam. Ezek alakjára, eredetére még ki fogok térni. Végül azokat a kételemű (többelemű) neveket, ahol egy létező személynévhez a ragadványnevek mintájára járul egy-egy jelző vagy köznév.

Az átmeneti típus csoportjai sokkal szerteágazóbbak. Ide tartoznak a megszemélyesített egyedi jelenségek, a tipikus meseszereplők egy- vagy kételemű nevei; tulajdonképpen alakilag azonos csoport a kételemű meseszereplőnévvel a tulajdonnevet nem tartalmazó jelzős, személynévként használt szerkezet.

Végül meg kell említenünk egyes, végeredményben köznévi szerkezeteket, amelyeket a mese megnevezésre, identifikációra használ, mégpedig egyrészt alakjuk változatlansága miatt, másrészt azért, mert nem egyszer a főhős is csak ilyen „nevet” visel.

Ez a felsorolás – azon kívül, hogy egyelőre az alcsoportok még nincsenek módszeresen elkülönítve egymástól – máris rámutat a vállalkozás nehéz pontjaira: miért tekinthetjük inkább tulajdonnévnek a *Hétfejű sárkány*-t, mint a *szegény ember*-t; vagy lehet-e nyelvészeti szempontból különbséget tenni e három itt következő megnevezés között: *Hold*, *Boszorkány* és *király* – pedig a különbség egyértelműen érzékelhető.

Mielőtt belefognék az egyes csoportok részletes taglalásába, lássuk ezen típusok számszerű előfordulását az egyes mesékben. Mivel nehéz határvonalat húzni közöttük, ezért azt vizsgáltam, hogy a 98 BENEDEK ELEK meséből hányban fordul elő egyáltalán ilyen vagy olyan típusú név. Azért is ezt a módszert találtam a legcélravezetőbbnek, mert így előre nem kellett különbséget tennem fő- és mellékszereplők nevei közt. Ezek szerint általam egyértelműen a tulajdonnevek közé sorolt név a 98-ból 47 esetben szerepelt. Átmeneti típus 71-ben (itt már bizonytalanabb a helyzet, hiszen vannak olyan nevek, amelyekről nehezen eldönthető, hogy ebbe a csoportba sorolhatók-e vagy a köznévibe). Az identifikáló funkciójú köznevek 98-ból 88 mesében fordultak elő, és nincs kizárva, hogy egy kevésbé szigorúan számoló dolgozatíró a fennmaradó tizben is talált volna néhányat.

A megnevezésre szolgáló szavak és szó szerkezetek típusainak vizsgálata

1. Az egyértelmű személynevek

A személynevek közül legtöbbször a gyakori férfinevekkel, azoknak is becézett formájával találkozunk: *Jancsi*, *Pista*, *Palkó*, *Gyurika*. Természetesen előfordulnak nem becézett formák is: *Pál*, *János*, *Dániel*. A becézett forma azért

olyan gyakori, mert sokszor a legkisebb, leggyengébb, illetve az annak tartott főhős viseli a nevet. Mellékszereplőnek a 98-ból mindössze egyben van ilyen neve, de ez is kilóg a sorból. A *Habakuk* nevet valószínűleg furcsa hangzása miatt kaphatta egy szolga, ez pedig a fantázianevekkel rokonítja az elnevezést, nem lelhető fel benne az a tipizáló, illetve a hétköznapi világhoz való közelítési szándék, mint a főhősök neveinél. Az is érdekes tény, hogy csak egy mesében kapnak női szereplők egyelemű személynév (*Terka, Boriska*). Ez a mese azonban nem varázsmesei királyságokban játszódik, nem a fele királyság elnyerésével és házassággal végződik, hanem két kötet legtöbb történetétől eltérően kezdetleges tanmese, amelyben a főszerepeket játssza a két lány. Összesen 18 mesében fordul elő egyelemű személynév.

Ezzel a típussal rokon a kételemű személynév. Ezekben az esetekben a hétköznapi személynévhez ragadványnévhez hasonló kiegészítés járul. Morfológiailag vezetéknev-keresztnev felépítésűek ezek, csakhogy az elnevezés motivációja mindig jelenlévő. A kiegészítés utalhat tulajdonságra: *Vas Laci, Kolontos Bandi, Szép Miklós, Szekfűhajú János*; ritkábban foglalkozásra: *Molnár Ferkó, Kondás Jankó*; a születés körülményeire: *Vizi Péter és Vizi Pál*; vagy a szereplő mibenlétére: *Tündér Ilona, Tirpe-törpe Gyurka*. Ilyen nevet a két utóbbi kivétellel főhősök viselnek. *Tündér Ilonán* kívül – noha ritkábban mint a férfiak – női szereplők is viselhetnek ilyen nevet: *Hammas Jutka, Világszép Ilonka*. Ilyen névtípus 19 mesében fordul elő.

A keresztnév + kiegészítőnév felépítésű elnevezések közt külön kis csoportot alkot a mindössze három mesében előforduló értelmezős szerkezet: *Ambrus királyfi, Salamon és Absolon király, illetve Tamás kocsis*. Ezeket ugyan már az átmeneti csoportba is sorolhatnánk, vagy az egyelemű nevek közé, csakhogy a keresztnév sose szerepel értelmezője nélkül, vagyis a megnevezés csak így teljes, érvényes. Érdekes, hogy a négy névből három esetben maga a keresztnév is eltér a mesékben szokványos utónevektől. A bibliai *Salamon* és *Absolon* használatára talán némi fényt deríthet az, hogy ugyanebben a mesében (a *Többsincs királyfi*ben) szerepel az ugyancsak kivételt képező *Habakuk* nevű szolga is – nyilván van valamilyen, a mese körén kívül eső történeti oka a három ószövetségi név közös előfordulásának.

Végül a fantázianevek következnek. Két alapvető csoportra oszthatjuk őket: motiváltakra és motiválatlanokra (illetve elhomályosult motivációjúakra). A motivált nevek egy jellegzetes csoportját alkotják a különleges képességekkel rendelkező emberek és állatok nevei: *Világónátallató, Mindenttudó, Földneheze, Kőmorzsoló, Messzehalló, Hegynél nehezebb, Villámgyors, Jóltaláló, Fűvő*. Ezek a szereplők sose főhősök, mégis jelentős funkcióval rendelkező jellegzetes

mesefigurák: segítőtársak¹. Szintén tulajdonságra, képességre utalnak a következő nevek: *Szélike* (királykisasszony), *Hamupipőke* (királyfi), *Nemtudomka*, *Aranyvirág*. Csakhogy ezek mind főszereplők: a nevük felépítése is különbözik a korábbiaktól, és a ragadványnevek jellegzetességeit viselik magukon. A motivált fantázianevek közé tartoznak még a különleges eredetre és az egyediségre utaló nevek is, mint a *Gyöngyike* és a *Többsincs* (királyfi). Ezeken kívül előfordulhatnak itt is mibenlétre utaló nevek: *Kecskebakk*; funkciót jelölő nevek: *Szerencsének szerencséje*, *Világvámja*. Mindezek motivációjáról szó lesz még az attribútumok kapcsán.

A motiválatlan nevek játékosak: *Haj-haj* (király), *Prücsök*; vagy egyediségre törekvők: *Pihári*, *Nyika*. Itt kell említést tegyek (noha természetesen nem fantázianevek) az elhomályosult motivációjú nevekről, mivel az itt vizsgált csoportok közül csak ez és az élő keresztneveké viseli el a motiváció hiányát. Ilyen a *Jankalovics* és a *Durumó* (az ördög).

A fantázianevek egyik fő jellegzetessége felépítésük változatossága: csak nagyon kevés köztük a névszerű hangzású – funkciójuk mégis egyértelmű tulajdonneveknek mutatja őket. A bennünk élő tulajdonnév-sémától való eltérést a gyakran túl erős motiváción kívül a szófaji szempontból szokatlan eredet okozza. A különleges segítőtársak nevei közt van igeneves szerkezet, szóösszetétellel súlyosbítva (*Világóatallató* stb.). Ugyanitt találunk fokozott melléknévi alakot is: *Hegynél nehezebb* (ez már nem bírja el a szóösszetételt). A főszereplők nevei sem kevésbé változatosak: kicsinyítőképzős köznévi, szóösszetétel és mondatból lett személynév egyaránt előfordul köztük (*Szélike* – *Aranyvirág* – *Nemtudomka*). A mellékszereplők közt a már említett típusokon kívül találunk indulatszóból és birtokos jelzős szerkezetből lett nevet is (*Haj-haj* – *Szerencsének szerencséje*). Ha ezeken kívül a fantázianevek közé soroljuk a két elhomályosult motivációjú nevünket is, akkor összesen 18 mesében találkozunk ezzel a típussal.

2.1 Átmeneti típusok (egyeleműek)

Az átmeneti típusokat nyissuk egy egyértelműen behatárolható csoporttal, a megszélyesített egyedi jelenségek neveivel: *Hold*, *Nap*, *Szél*, *Éjjél*, *Hajnal*. Ez a típus (nyolc mese) gyakorlatilag nem is okozna gondot, sőt, akár az egyértelmű tulajdonnevek közé is sorolhatnánk őket, ha nem érintkeznének két ponton is egy-egy másik típussal. Egyrésről a megszélyesítés révén a mesében fellépő állatszereplők neveivel (ezek csak a legritkább esetben mutattak

¹ Mivel a továbbiakban sokszor fogok hivatkozni rá, leírom a PROPP által elkülönített szereplőtípusokat. A főhősön és a főhősnőn kívül (ez utóbbi PROPPnál „cárkisasszonyként” szerepel, ennek magyar megfelelője a királykisasszony): az „ellenfél”, az „adományozó”, a „segítőtárs”, a „cárkisasszony apja”, az „útnak indító”, és az „álhős”. Részletesebben lásd: i. m., 113–119.

tulajdonnévszerű jellegzetességeket), másrészt egyediségük miatt a tipikus, csodás mesealakokkal.

Lássuk előbb az állatneveket. Ez az első olyan eset, ahol meg kell különböztetnünk az anekdotikus tanmeséket és a varázsmeséket. Igazi állatmesék ugyanis csak az előbbiek közt fordulnak elő, ezekben a *farkas*, a *róka*, a *medve* (és velük egy sorban az ember) főszereplő. A varázsmesékben az állatok általában a főhős segítői (jellegzetes ebből a szempontból a sokatmondó című *Háromvadas királyfi*, ahol *farkas*, *oroszlán* és *medve* szerepel, de máshol *egér*, *kígyó*, *hangya* és *hal* is előfordul). Tovább bonyolítják a helyzetet az állatból főhőssé vagy királykisasszonnyá változó szereplők. Itt azonban még egyértelmű közneveket használnak, csak a pillanatnyi funkciójuk kétséges. Más a helyzet a mesebeli, kitalált állatok esetében, mint a *griff*, a *táltos* vagy a *sárkány*, mivel ezekben az esetekben még azt is nehéz eldönteni (a használat ingadozik), hogy fajta vagy egyedi, identifikáló nevekről van szó. Ezeket mind egy kalap alá véve összesen 21 mesében találkozunk állatnévvel.

Az utóbbi állatcsoport a tipikus mesefigurák egy alkategóriájának is tekinthető. Ezek a csodás erejű, alakú, méretű, illetve képességű lények: *tündérek*, *boszorkányok*, *óriások*, *törpék*, *sárkányok*, ritkábban *ördögök*, *lidércek*. Ezeknél is az előzőhöz hasonló gond merül fel: hol identifikáló névként, hol köznévként találkozunk e lények nevével. Ez természetesen összefüggésben áll az adott figurának a mesében játszott szerepével, és azzal, hogy csoportosan vagy egyénileg jelenik meg. Ezek a lények azonban ritkán viselnek egyelemű nevet vagy megnevezést – ez pedig már egy újabb szerteágazó problémával, az attribútumok problémájával áll összeköttetésben.

2.2 Átmeneti típusok (több eleműek)

Már hangzásra is sokkal tulajdonnévszerűbbek az ilyen elnevezések, mint a *Hétfejű sárkány*, a *Vasorrú baba*. Csakhogy itt befolyásol bennünket a jelző egyedisége és a lény mesebelisége. Vajon mennyire tekinthető személynévnek a különleges jelzőjű de nem csodás *Erdőzöldítő Mezővirágoztató királykisasszony*, a *Háromvadas királyfi* vagy a *Világszép Nádszál kisasszony*; és fordítva, a hétköznapi jelzőjű mesebeli lény: a *Vén Banya*, a *Gonosz Boszorkány*? Érdemes ezeket a jelzőket összevetni azzal, amit VLAMGYIMIR PROPP mond a attribútumok kérdéséről: „A szereplők attribútumainak rendszerezéséhez elég három fő rubrika. Ezek a következőket tartalmazzák: a szereplő külsejét és nevét, színrelépésének sajátosságait és lakhelyét.”¹ Nem csoda, hogy PROPP a külsőt említi a névvel egy rubrikában: sokszor a név magában foglalja, mint az előbbiekben említett esetek nagy részében. Eszerint attribútumnak tekinthetjük az olyan hétköznapi jelzőt is egy közszó mellett, mint az *ősz öregember*, a *vén*

¹ i. m., 125

boszorkány, vagy a *sánta sas*, ha az egy jellegzetes meseszereplő (itt: eligazító, ellenfél vagy akadályozó) megjelölésére szolgál. Kétséges viszont a belső tulajdonságokat tükröző jelző besorolása, mint a gonosz, ördögös stb. Ezek szerint viszont a *kicsi királyfi* és a *kicsi királykisasszony* is ebbe a csoportba tartozik. Már csak az a kérdés, tulajdonnévnek tekinthetjük-e ezeket a jelzős összetételeket. Erre – a bevezető fényében – azt mondhatjuk, hogy ezt a kérdést nincs értelme eldönteni: ezek a nevek a varázsmese legősibb rétegéből származnak, a személynév és a köznévkülönülése előtti időből. Ezt tükrözi az is, hogy zömében a mesebeli lények neveiként találkozunk velük. A többiit egyszerűen jelzős köznévként érezzük (*kicsi királyfi* stb.). Ezek az attribútumos szerkezetek, ha az utóbbiakat is összeszámoljuk, 47 mesében szerepelnek. (Ennél sokkal többel találkozunk, hiszen az *öreg ember* lehet csak *öreg*; illetve a fantázianevek egy csoportját is ide sorolhatjuk. Egy ilyen összeszámlálás után azonban nagyon bizonytalan, szubjektív végeredményre jutnánk.)

Ezzel azonban még nem pipáltuk ki a jelzős szerkezeteket: sok esetben szerepelnek egyszerű megkülönböztető jelzők, mint *Fekete király*, *Veres vitéz*, *Napmenti királykisasszony*, *Északi király*, *Arany-*, *Ezüst-*, *Réz*lány (ezzel rokon, de inkább az előző csoportba sorolható az *Aranyhajú* stb. *királylány*). Ezek a megkülönböztetésen kívül csak csekély jelentéssel bírnak: a *Veres vitéz* és a *Fekete király* általában negatív szereplő, ellentétben a *Zöld* és *Fehér* társaikkal; az *arany*, *ezüst* és *réz* mindig hierarchiát fejez ki. Ezzel rokon, de motiváltabb a birtokos jelzős szerkezetek családja: *Tündérország királya*, *Sárkányország királya*, aztán *Egerek királya*, *Varjak királya* – ezek az „alattvalókról” tudósítanak (illetve a király mibenlétéről). Ritkább az országra utaló jelentés: *Jégország királya*. Persze – azon kívül, amit már oly sokszor elismételtem, hogy ezek a megnevezések a név helyett szerepelnek – nehéz lenne őket személynévnek minősíteni. A birtokos jelzők azonban sokszor becserélhetők minőségjelzőkre: *Törpeország királya* vagy *Törpekirály* és így tovább. Ilyen szerkezet 26 mesében fordul elő.

3. A megnevezésre használt köznevek és közneves szerkezetek két esetben érdekesek. Egyrészt a nem attribútumos szerkezettel jelölt szereplők esetében, mint a *szegény ember*, az *özvegy asszony*. Másrészt az anekdotikus mesékben, ahol legtöbbször típusokat neveznek meg: *diák*, *bíró*, *vénasszony*, *katona*, *király*, *paraszt*, *grófné*. Ezekben a mesékben legtöbbször nem is szerepel más típusú megnevezés. Ide tartozik egyébként az állatnevek már említett csoportja, a tréfás, állatokat szerepeltető tanmesékből.

Tanulságok

Már a részletes elemzés közben is ki-kitértem arra a kérdésre, hogy mely szereplőtípus milyen nevet szokott kapni. Úgy tűnik nem is annyira az egyes típusok funkciói szerint oszlanak meg a nevek, hanem a szereplő csodátságától és központiségától függően. Ez azt jelenti, hogy a csodás lények, akik egyben fontos szerepet játszanak (segítőtársak vagy ellenfelek) őrzik a mesenevek legősibb rétegét, az attribútumukat a nevükben viselő réteget. Ez lehet egyelemű fantázianév vagy kételemű jelzős szerkezet. Minél kevésbé csodás és minél kisebb szerepet játszik ez a figura (hiába van morfológiailag jelentős funkciója: útnak indító, adományozó), annál inkább csúszik a neve a köznévi vagy a közszói szerkezet irányába. Ez érthető is, hiszen az *öreg király*, az *ősz öregember* a mai fül számára nem tulajdonnévszerűen hangzik, ugyanakkor ezek a szereplők nem játszanak olyan fontos szerepet, hogy újabb megkülönböztető nevet kapjanak (legfeljebb a leírásukban látszik a mesebeliség: a *vénséges-vén öregasszonynak* az orra a térdét veri stb.).

A hős névváltozásai pontosan ezt az utóbbi folyamatot tükrözik: a *legkisebb királyfi*, *legény* vagy *fiú* már annyira közszószerűen hangzik, hogy szükségessé vált a névadás. A *szegénylegények*, mint idealizált népi hősök, leginkább gyakori férfigekeresztneveket kaptak, sőt sokszor megkülönböztető ragadványneveket is, a névadó közösség névhasználatának mintájára. A *kicsi királyfi*k többször megőrizték névtelenségüket (hiszen már királyfiként is elég egyediek voltak), ha mégse, akkor gyakrabban kaptak ragadványnevet (ez legtöbbször még az attribútumok körébe sorolható) – ide tartoznak a fantázianevek is –, vagy egyszerűen motiválatlan megkülönböztető nevet. Ezek mellett azonban mindig ott marad – értelmezőként – a királyi titulus. (Hasonlóan járnak az öreg királyok is, csak hogy kisebb szerepük lévén ritkábban kapnak nevet, és ilyenkor legtöbbször országukról ismerszenek meg, vagy különösebb motiváció nélküli megkülönböztető jelzőt kapnak.)

A királykisasszonyok vagy a velük egyenértékű főhősnők fő attribútuma a szépség, nevükben is ezt viselik legtöbbször. Megkülönböztetésükre csak az egyre egyedibb, sokszor többtagú (alá- vagy mellérendelő) jelzős szerkezetek szolgálnak. Így lesz az „egyszerű” világszépből *Világszép Nádszál* vagy *Erdőzöldítő Mezővirágoztató királykisasszony*. Ritkábbak ugyan, de hasonló szándékot fejeznek ki az itt használt fantázianevek is. Jellegzetes királykisasszonyos jelző az *arany*, az *ezüst* és a *réz*, ami néha csak megkülönböztetésre szolgál, néha viszont a lányok hajával, ruhájával indokolja a mese. A szépség mellett a hovatartozás is attribútuma lehet egyes mesékben a királylánynak, ilyenkor ezt is tartalmazza a neve (mint a *Világszép Sárkány Rózsa* esetében). A megkülönböztetés ilyen sok formája mellett nem csoda, hogy csak ritkán volt szükség névadásra. A férfi szereplőkhöz hasonlóan ismert

keresztnevek még ragadványnévvel is inkább csak az „alacsonyabb származású” főhősnőknél fordulnak elő.

PAPP ÁGNES KLÁRA

Álnevek a „Beszélő”-ben

Mint az bizonyára mindenki előtt ismeretes, az 1981. októberétől kiadott Beszélő című folyóirat a rendszerváltozást megelőző évtized legolvasottabb, legjelentősebb ellenzéki lapja volt – a maga nemében egyeduralkodó. A „Beszélő” nem kért, – hiszen nem is kapott volna – lapengedélyt, illegálisan működő, úgynevezett szamizdat kiadvány volt, indulásakor kétezres példányszámmal. Magánlakásokon nyomták, magánemberek terjesztették baráti körben, ismerősök között.

Az alkotók az első számban előre bocsátották:

„A Beszélő szerkesztőségében nincsenek telexgépek, tudósítóit nem tudja újságírói igazolvánnyal a helyszínre küldeni. Csak akkor lesz miről beszélnie, ha olvasói a segítségére sietnek. Kérünk mindenkit, aki úgy gondolja, hogy közlésre érdemes hír birtokában van, keressen meg bennünket. Minden eset érdekel, amikor egy vagy több ember cselekvés közben jogait tartja szem előtt, nem azt, hogy feljebbvalói mit helyeselnek. Szívesen veszünk kész tudósítást, de szóbeli közlést is. Közlemények – mint a sajtóban szokás – megjelenhetnek a szerző nevével, álnéven vagy név nélkül.”

Az államhatalom – persze – nem nézte sem jószemmel, sem tétlenül a szamizdat-sajtó működését: házkutatások, lefoglalások, őrizetbe vételek sora kísérte a „Beszélő” történetét. Akik hasábjain cikket közöltek, bizony számíthattak a rendőri szervek érdeklődésére, a szankciók pedig (munkahelyről való elbocsátás, útlevel-bevonás, joggyakorlás korlátozása stb.) nem maradtak el. Ennek köszönhető, hogy – bár többen nem voltak hajlandók álnevet használni, vállalván nevüket és a következményeket – sokan név nélkül publikáltak. Az írások előtt, vagy után azonban rendszerint pseudonym-eket találunk.

Ezekkel foglalkozik rövid tanulmányunk. A kiindulási alap az 1981–89-es számokat tartalmazó „Beszélő”-összkiadás névmutatója volt, amely az álneveket és – kivételtől eltekintve a hozzájuk tartozó valódi neveket is tartalmazza. Munkám során két esetben módosult a jegyzék: kiderült, hogy ki áll az egyik – a névmutató által ismeretlennek tartott – álnév mögött, illetve egy valódinak hitt

névről bizonyosodott be, hogy pseudonym. A névmutató – sajnos – nem foglalja magában az összes álnevet (főként egyes rövidebb lélegzetű olvasói levelek álnevei hiányoznak), ezt saját gyűjtésemmel igyekeztem pótolni.

Előre kell bocsátanom, hogy tanulmányom jelenlegi állapotában csonka, hiszen számos álnev körülményeit nem sikerült megfejteni, részben a tulajdonos kilétének, tartózkodási helyének, elérhetőségének ismerete hiányában, de főként a rendelkezésre álló idő szűkös volta miatt.

A névanyag feldolgozásánál a következő módszert alkalmaztam: először összevetettem az álneveket a kapcsolódó valódi nevekkel (már itt tisztázódott néhány álnev–valódi név viszony), másodjára a különböző szövegek tartalmi-stilisztikai vizsgálata következett a hozzájuk tartozó álnevek fényében (ez is gazdag eredményt hozott), majd Kőszeg Ferenc főszerkesztőhöz fordultam, aki számos – többek között a szerkesztőség által adott, illetve érdekesebb – pseudonym eredetét világította meg. Ezután a legközvetlenebb módszer következett: próbáltam maguknál az álnevviselőknél tudakozódni – itt kerültek birtokomba a legösszetettebb álnev-magyarázatok.

A pseudonym-használatnak számos oka lehet, például az eredeti név egyszerűsége, közönségessége, rossz hangzása, vagy a figyelem felkeltése, egy újság esetében akár az is, hogy úgy tűnjék, több írója van, stb. Az álnevek alkalmazásának leggyakoribb oka azonban a rejtőzés, a mi esetünkben kizárólag erről van szó. A „Beszélő” álneveire pillantva: vannak, melyekről azonnal látszik, hirdetik magukról, hogy pseudonym-ek (például *iff. Kontár Barnabás, Fürge Jonathán, - da -, átutazó, Sobri József*), míg mások tökéletesen illeszkednek a valódi névrendszerbe (például *Balogh Sándor, Eperjesi Géza, Molnár Péter, Fülöp Endre, Gereben Pál*).

Egyes álnevek közvetlen kapcsolatban vannak a valódi névvel, ilyenek a kezdőbetűkből állók:

Dalos György	<i>D. Gy.</i>
Eörsi István	<i>E. I.</i>
Bernard Guetta	<i>B. G.</i>
Haraszi Miklós	<i>H. M.</i>
Kis János	<i>K. J.</i>
Klaniczay Gábor	<i>K. G.</i>
Kőszeg Ferenc	<i>K. F.</i>
Litván György	<i>L. Gy.</i>
Szilágyi Sándor	<i>Sz. S.</i>
Tamás Gáspár Miklós	<i>T. G. M.</i>
Szalai Erzsébet	<i>S. Z.,</i>

illetve a rendhagyók:

Ludassy Mária fordított *M. L.-je,*

Kardos Andrásnál a	- KA -	} Értelmes szócskát ad, és nem derül ki, hogy egy név kezdőbetűi.
Molnár Istvánnál a	- mi -	

Magyar Bálint és Juhász Pál közös cikküket *B.P.* álnéven publikálták, amely a Bálint és Pál első kezdőbetűiből áll. Míg Barna Imre - *b* - pseudonym-ja a vezetéknev első betűje, Solt Ottilia - *t* - je az utolsó. Ezek a polygrammok azonban nem mindig fedték el viselőjük személyét, főleg a belső szerkesztőségi tagok alkalmazták egyszerűen rövidítésként kisebb lélegzetű írásaik szignálására.

Találunk olyan álneveket is, amelyek tartalmazzák a valódi egy elemét:

Lengyel László	<i>Magyar László</i>
Máthé-Tóth András	<i>Vizöntő András</i>
Árva László	<i>Zuglói L.</i>
Takács András	<i>András László</i>
Szabó Miklós	<i>Szabó M. Barnabás</i>

Míg mások az eredeti név kisebb-nagyobb mértékben eltérő változatai:

Kőszeg Ferenc	- szeg
Győri György	<i>Győrik György</i>
Gravátsch Péter	<i>Ács, Ács Péter</i>

Az anagramma és a palindrom – valamilyen okból – nem volt használatos álnévalkotó eszköz. Egy próbálkozásról van tudomásom: Dömötör Adrienne használt anagrammát, de a szerkesztők valamiért nem találták jónak és *Kelemen Ábel* néven közölték cikkét.

A „Beszélő” álneveinek túlnyomó többsége azonban semmiféle logikai kapcsolatban sem áll az eredeti nevekkal. Közülük a legegyszerűbbek a kétbetűsek, amelyekhez talán teljes pseudonym-alakok tartoznak:

Bába Iván	- Da -
Erdélyi Sándor Zoltán	<i>R. Á.</i>
Fényi Tibor	<i>G. T.</i>
Lányi András	<i>P. f.</i>
Lengyel Gabriella	<i>B. D.</i>

Jelentős számú esetben az álnév a hozzá tartozó cikk tartalmi-stilisztikai vonásaival kapcsolatos. Ilyet általában egyszeri közlők alkalmaztak, írásukkal kapcsolatos álnevet választva, illetve a többszöri szerzők ezeket az álneveket csak az adott cikknél használták. Az „átutazó” álnéven publikáló Barna Imre írásában Dániát (Shakespeare Hamletje nyomán) allegóriaként használja, és magát benne „átutazónak” nevezi. Nővé Béla lefordította Orwell „Animal farm” -ját (1984, AB Független Kiadó). Saját fordítását veszi védelmébe egy „Beszélő”-beli cikkel, amelyet „a fordító” néven ad közre. Rainer M. János „Adatok az 1956-os forradalmat követő megtorláshoz” című írását, melybe statisztikai eredményeket közöl, *Fényes Elek*-ként szignálja (Fényes Elek a magyar statisztika egyik úttörője, az 1948–49-es szabadságharc után börtönbe kerül). Somogyi János

jogász a „jogtudó” álnevet használja jogászati témájú cikkénél. *Ipolyi Lajos* néven ír egy ismeretlen a Felvidéki Madách-ünnepségekről. *Bégány Attila* „A társadalompolitikai és honismereti klubok 2. nyári tábora” című kritikáját „*Egy klubtag*” néven közli. Ezzel példát is mutat: a válaszcikk aláírása ugyanis „*Két klubtag*”. „*Békés békétlenek*” Magyarországon címmel érkezett egy gondolatfüzér a „Beszélő”-höz névtelenül. A szerkesztők úgy gondolták, nevesíteniük kell. *Köszeg Ferenc* a „*Páci Ferenc*” nevet adta, amelyben a *pace* (béke) szó rejlik. Ez az álnevesítés még a szerkesztőségen belül sem lett köztudott, olyannyira, hogy a névmutató valódi névként tünteti fel. *Krasznai Zoltán* „Jelszavaink legyenek: haza és haladás” című cikkében a társadalom agyonideologizált, indoktrinált voltát kifogásolja, méltán választhatta tehát, a „szabadgondolkodó” pseudonym-et. *Varga István* egy népfrontos vitaforumról számol be. Egyes szám első személyű szatirikus írásmódja *Swift-ére*, a híres angol íróéra emlékeztet, így a nevet már csak le kell fordítani és létrejön a „*Fürge Jonathán*” álnév.

Orosz István ellenzékéről szóló írásában külső szemlélőként mondja el észrevételeit, álneve: *kivül-álló*. *Péterffy Ágoston* építőmérnök a Bős-Nagymarosi vízlépcsőről szóló tanulmányánál egy ironikus beszélő nevet alkalmaz: *iffj. Kontár Barnabás*. *Nagy György* „A romániai magyar értelmiség jelenéről - jövőjéért” ír, álneve kettős név: *Erdélyi Árpád-Tegzes András*. *Erdélyi Ágnes* *Duray Miklós* felvidéki emberjogi aktivistát mutatja be cikkében, feltehetőleg ezért dönt az *Eperjesi Géza* pseudonym mellett.

Az álnévhasználatban a rejtőzködés, illetve annak mímelése fokozható a nemek fölcserélésével, vagy az író(k) számának megváltoztatásával:

András Ferenc	<i>Láng Ilona</i>
Dömötör Adrienne	<i>Kelemen Ábel</i>
Erdélyi Ágnes	<i>Eperjesi Géza</i>
Lányi András	<i>Lehrstück Mária</i>
Szabó Miklós	<i>Kun Ágota</i>
Fencsik Flóra	<i>Beretvás Benjámín</i>
(az alliteráció megmaradt)	

Valószínűleg ide tartozik az ismeretlen valódi nevű *Bak Ilona* is, aki cikke hangvétele, tartalma alapján ítélve alighanem férfi.

Az írók száma változik meg a következőkben:

Hegedűs B. András	<i>Kolosi László - Németh Péter</i>
Nagy György	<i>Erdélyi Árpád-Tegzes András</i>
Tamás Gáspár Miklós	<i>Csiky János-Tarr Gergely</i>
Magyar Bálint-Juhász Pál	<i>B. P.</i>

Már meglévő nevek álnévként való használatára 7 példa akad a „Beszélő”-ben:

[ismeretlen]	<i>Sobri József</i>
--------------	---------------------

[ismeretlen]

Bauer Tamás

Dalos György

Bokros Lajos

Magyar Bálint

Rainer M. János

Magyarra fordítással kér pseudonym jött létre:

Varga István

Hegyí György

Megszokott álnévrajta az egyszerű beszélő név, amely semmilyen magyarázatot, háttérismertetet sem kíván:

Benyó Bertalan

Dalos György

Dezső László

Hann Endre

Zay László

Krasznai Zoltán

Spartacus

Krenner Tibor

Dr. Zöld Marci

Rikardo Dávid

Kürthy Emil

Fényes Elek

Fürge Jonathán-ja (Jonathan Swift)

Hallgatag Kornél-ja (Cornelius Tacitus)

Szólo Benedek

Auctor

Bujdosó Kálmán

Reményi Szilárd

Koppány Bálint

szabadgondolkodó.

A legérdekesebbek – vitán felül – azok a pseudonym-ok, amelyek megfejtéséhez a tulajdonos életrajzának, életkörülményeinek, esetleg belső világának alapos ismerete, vagy az álnévviselő vallomása szükséges. A „Beszélő”-ben találunk ilyeneket: F. Havas Gábor egyik felmenőjét Beck Ö. Fülöpnek, édesapját pedig Havas Endrének hívták. Irántuk való tiszteletből alkotta meg a *Fülöp Endre* álnévet. Lányi András *Lehrstück Mária* néven publikálta írásait. Ennek az álnévnek két vonulata van. Egyrészt: Bertolt Brecht saját ifjúkori műveit nevezte *Lehrstück*nek (Etüd), talán az álnévviselő saját írásaira is találónak érzi ezt, másrészt: félreérthetetlenül utal *Leibstück* Máriára, 1848–49 férfiruhás szabadságharcos-nőjére (Lányi András női öltözéket vesz). Magyar Bálint ükapja, *Kürthy Emil* nevét használja. Kürthy egyébként újságíró volt, többek között a Pesti Hírlapnál, a Pesti Naplónál, a Magyar Hírlapnál. Maga is írt álnéven (Pl. Kóbor lovag, és Egy látcsőves úr). Bauer Tamás *Csonka Dénes*-ként adta közre írásait. Bár belső szerzőnek számított, amikor egyik cikkében az Új Márciusi Frontról fejtette ki pozitív véleményét, amely azonban ellentétes volt a szerkesztőség elképzelésével. Mivel kisebbségi nézetet vallott, nem képviselte a szerkesztőség véleményét. Ezért egy új álnéven közölték cikkét (*Krenner Tibor*). Az álnév Krenner Miklós erdélyi publicistára utal (aki egyébként *Spectator* néven írt).

A „Beszélő” alighanem legizgalmasabb pseudonym-je – ezzel zárom tanulmányomat – Iványi Gábor metodista papé: *Fehér Dániel*. Egyszerű név, igen tömör, tartalmas. Iványit egy koncepciós egyházi perben nagyfokú engedetlenség vádjával elítélik és megfosztják papi hivatásának gyakorlásától. Az álnév erre felel. A *fehér*, mint a lelki tisztaság, jóság, sallangmentesség

metaforája szerepel. *Dániel* magyarul annyit tesz: Isten az én bírám. Ezzel csengnek össze – továbbá – az Ószövetség *Dániel Könyvének* 12/3. alatt található sorai is.

Áttekintésem itt véget ér. Valószínűleg teljesen befejezni sohasem lehetne, de azt hiszem, hogy a „Beszélő” álneveinek nagy részét sikerült bemutatnom és feltárnom felkeltve és kielégítve az érdeklődők figyelmét – és talán némi parányi adalékot szolgáltatva a magyar álnév kutatás számára.

MÉCS LÁSZLÓ

Vizes helyekre utaló földrajzi nevek a Dunántúlon

Számos esetben elhangzott, illetve leírt megállapítás, hogy a különböző közigazgatási egységek (megyék, egykori járások), illetőleg tájegységek szerint az elmúlt közel harminc évben közzétett, az adott területen lakók körében még élő nevek gyűjteményei bőséges anyagot kínálnak a legkülönbözőbb vizsgálatokhoz. Ezek többnyire az egyes kötetek adattárában található helynevekből indulnak ki, de több olyan írás is napvilágot látott már, amely a névgyűjtemények zömében közölt, az illető területen használatos földrajzi köznevek szójegyzékére alapozva vizsgál bizonyos jelenségeket. Előadásomhoz kapcsolódóan a viszonylag friss irodalomból itt csak a következőket említem: FEKETE PÉTER, *Földrajzi köznevek és földrajzi jellegű jelzők Tiszaszőlősen*. Benkő-Eml. 167–77; KÁLNÁSI ÁRPÁD, *Névföldrajzi térképlapok Szatmárból*. Benkő-Eml. 321–6; HOFFMANN ISTVÁN, *Helynevek nyelvi elemzése*. Debrecen, 1993 – ez utóbbiban bő irodalomjegyzék is található.

Előadásomban olyan helynevekkel, illetve (földrajzi) köznevekkel foglalkozom, amelyek egy adott terület egykori vagy még a névgyűjtés idején is fennálló vizes, nedves voltára utalnak. Vizsgálódásaimból – egyelőre – kihagytam azokat a szavakat, amelyek a köznyelvben és a nyelvjárások nagyobb részében is evidensen magukban hordozzák a 'nedvesség' szemantikai jegyét (ilyenek pl. a *folyó, patak, ér, tó, pocsolya, láp, mocsár* stb.), illetve azokat a tulajdonneveket, amelyeknek a „jelentése” 'folyó', 'patak' stb. (ilyenek pl. *Rába, Duna, Gerence* stb.).

Ezzel szemben a rendelkezésemre álló anyagból a következő szempontok szerint gyűjtöttem: 1. (földrajzi) köznevek, amelyek az adott kisebb vagy nagyobb régióban helynévként önmagukban vagy szerkezetek tagjaként állva egy

terület nedves jellegére mutatnak; 2. állatok, illetve növények, amelyek közvetve utalnak egy terület nedves jellegére.

Adataim a következő dunántúli adattárakból származnak:

A = Veszprém megye földrajzi nevei III. Az ajkai járás. Budapest, 1991.

K = Komárom megye földrajzi nevei. Budapest, 1985.

P = Veszprém megye földrajzi nevei II. A pápai járás. Budapest, 1987.

T = Tolna megye földrajzi nevei. Budapest, 1981.

V = Vas megye földrajzi nevei. Szombathely, 1982.

1. (Földrajzi) köznevek

1.1. *Bodon(kút)* : *bödön(kút)* : *döbön(kút)* 'egyetlen vastag, rendszerint odvas fa törzséből kivájt, hordó alakú gyűrűvel bélelt kút, esetleg forrás, mélyebb gödör' (ÜMTsz.) – A szóban forgó dunántúli területek mindegyikén bőséges adatok képviselik helynévként is a szót, mely az említett jelentésben a magyar nyelvterület jelentős részén ismert, az ÜMTsz. adatai is erre utalnak.

Az ezzel a köznévvel jelölt helyek részben ma is kutak vagy források, ez kiviláglik a helyek „minősítéséből”, illetve a hozzájuk főzött megjegyzésekből. Lássunk néhány példát!

A1. Adorjánháza 153. *Bodoni-kut*. Kivájt fatörzsszel bélelt volt kút. | A41. Pusztamiske 14. *Bodonkut* : *Bödönkut* F. A Kiss és Fazekas család betelepülése után tölgyfából bödönt vájt ki, és azt helyezte a forrásra. | K59. Csép 89. *Bödönkut* Kút. Régen fából volt, ma téglából van az oldala. | K33. Héreg 138. *Döbönkut* F. Nevét arról kapta, hogy hordóval volt kibélelve. | P22. Magyargencs 120. *Bodonkut* F, Kút. A forrást fakerettel vették körül. | P38. Adásztevel 39. *Bödönkut* Volt kút, kövel volt kirakva. | T9. Pincehely 253. *Bödönkut* Meglevő gémeskút. | T46. Kocsola 132. *Bodonkut* F. | V21. Gyöngyösfalu 94. és V89. Vásárosmiske 53. *Bodonkut* Kút.

A *bodonkút* azonban metonimikusan jelöli azt a t e r ü l e t e t is, ahol ez a kút vagy forrás van vagy egykor volt (vö. HOFFMANN, i. m. 103–10, különösen 104).

A1. Adorjánháza 161. *Bodony* S, sz, 1960-ig l. A bodonos kútról kapta nevét. | A2. Dabrony 66. *Bodonkut* S, sz. Az ott levő forrásról. | K1. Esztergom 359. *Döbönkút* Ds, szó, sz, Lh. Régen kút volt itt. | K45. Vértessomló 57. *Bödön-bükk* D,e [valószínűleg egy *bodonkút* volt itt]. | P15. Sikátor 117. *Bödönkut* : *Barát-kert* S, sz | P30. Nagygyimót – csak a Pesty-féle anyagban található meg a *Bodonkut*, mely akkoriban szántó volt, és „a Séd vize végében lévén, az itt volt valamely bödönös kútról” vette nevét. | T19. Nagykónyi 212. *Bodon-kut* Ds, sz, szó. | V109. Kemenesszentmárton 25. *Bodonkut* S, sz. Régi kút volt itt

hordódongaszerű fával bélelve. | V183. Hegyhátsál 23. *Bodony S*, r. Forrás volt a területen.

1.2. *Fertő* : *förtés* 'vizzel telt gödör, mélyedés...', amelyben...a disznók fürdenek' (ÜMTsz.) – Gyéresebb mennyiségű adatokkal ugyan, de mindegyik vizsgált területen megtalálható ez a köznévi helynévként.

A40. Káptalanfa 269. *Bivajförtés* Tó. Sásos, jó vadkacsatanya. | K1. Esztergom 446. *Hátúsó-förtés* D, e. | K33. Héreg 220. *Kisförtés* Ht, mlen. Pocsolyás hely, vaddisznók fürdője. | P36. Bakonyszücs 103. *Eleven-förtés* : n. *Szaoloká* 'Saulache' Ds, Vizenyős, mlen. | P40. Ugod 224. *Hárs-förtés* Ho, e. Hársfás vizes terület. | T15. Miszla 84. *Szélés-förtélés* Dt, sz, e [egyetlen adat]. | V76. Szeleste 49. *Három-fertő* : *Három-fértál* S, sz [a második névváltozat kérdésessé teszi az adat idetartozását]. | V116. Izsákfa 50. *Fertő* S, V, sz, r...a *Kodó-patak* elmocsarasította, majd a szabályozás után használhatóvá vált.

1.3. *Mocsolya* 'vizesgödör, kenderáztató; mocsaras, vizenyős terület' (ÜMTsz.) – Az ÜMTsz. adatai szerint is a szó a Dunántúl nyugati és középső területén ismertebb, ezt támasztják alá az én példáim is, hiszen míg Vas megyéből és az ajkai járásból bőven vannak ezzel a szóval jelölt helyek, addig Komárom, illetve Tolna megyében összesen öt.

A3. Nagyalásony 27. *Mocsolla* Mf, r. A *Gányás-patakon* kenderáztatók voltak. | A23. Karakószörcsök 111. *Mocsolák* Mf, r. Kenderáztató volt. | K63. Bársonyos 103. *Mocsojja* Ds, sz. | K77. Súr 102. *Mocsilla* Ds, sz. | P8. Lovászpataona 197. *Macsolai-düllő* Mf, sz. Pocsolyás rész volt. | P31. Csót 146. *Mocsola* Mf, sz, r. Vizenyős terület. | T67. Kisvejeke 35. *Mocsilla-fenek* Doo, sz. | T105. Sárpilis 48. *Mocsola* S, sz. | V42. Nárai 56. *Mocsola* Vö, l, e. Disznólegelő volt. | V115. Mesteri 45. *Mocsolás* Mf, l, r. Régente kenderáztató volt.

Ezek a (földrajzi) közneveken kívül, amelyek az adott dunántúli területen helyek megnevezőjeként többé-kevésbé általánosan elterjedtek, találhatók olyanok is, amelyek csak egy-egy településen, esetleg egy kisebb területen utalnak nedves helyekre.

Ilyen például a K67. Császár 253. *Sárgo-dagonya* S, Vm. Agyagos talajú vaddisznófürdő. – Az ÉKsz. szerint a *dagonya* vadászati műszóként használatos 'sáros, pocsolyás hely, ahol a vad fürdik, hempereg' jelentésben. (Anyagomban ez az egyetlen adat.)

Ehhez hasonlóan csak egyetlen adatot találtam a *limbus* 'mocsár, ingovány' szóra: V199. Szatta 54. *Limbus* S, Mf, V, sásos rét. Vadkacsák tanyája. – Az ÜMTsz. viszont a Dunántúlról (az északkeleti rész kivételével) számos helyről közöl erre a szóra vonatkozó adatokat.

Ugyancsak egyetlen helynévi adat képviseli a *limány* szót is: a Tolna megyei Bogyiszló (98.) határában *Limány* : *Limán* (286.) a neve annak a vizenyős, mocsaras területnek, amely a *Taplósi-Holt-Duna-ág* mentén fekszik. Az ÜMTsz. szerint ez a szó Mohács környékén és az Alsó-Dráva vidékén 'az ártér mélyebben fekvő részein megmaradt, pl. kenderáztatásra alkalmas víz' jelentésben él. (Más jelentésben a szó a Tisza mentén is ismert.)

A szekszárdi járás keleti részén fekvő öt településen (Bogyiszló, Decs, Fadd, Sárpilis, Tolna) jelöl helyet a *palé* szó, mely a Tolna megye földrajzi közneveit értelmező szójegyzék szerint 'vizenyős, mocsaras, mélyen fekvő rét'-et jelent, s az egyes dűlőnevekhez fűzött megjegyzések ezt alá is támasztják, pl.: T98. Bogyiszló 164. *Ecseta-Palé* S, Mf, régen l, ma l és sz. | T105. Sárpilis 101. *Palé* V, Mf, mocsaras, r. Az ÜMTsz. 4., szerkesztés alatt álló kötetében *palaj* címszó alatt Bereg megyéből van egy-két adat 'a folyó homokos, hordalékos, sekély vizű lapos partja' jelentésben, míg a *palé* alakváltozatot csak Hódmezővásárhelyről említi a szótár 'gyékénnyel, náddal, sással benőtt vizenyős terület' jelentéssel.

2. Állat- és növénymegnevezések

2.1. *Állatok* – a vízhez, illetve a nedves, nyirkos helyekhez kapcsolódó életmódjuk révén bizonyos állatok megnevezése helynévként használva közvetve utal az ilyen területekre.

2.1.1. *Béka* – természetesen az egész területen használatos helynév(elem)-ként:

A35. Kolontár 86. *Békás-rét* S, Vm, r. | K55. Bábolna 77. *Békavár* G. Víz és sok béka van benne. | K66. Kisbér 1. *Békavár* Fr. Mocsaras, nádas hely. | P8. Lovászpataona 14. *Temető-gödör* : *Békavár*. Az 1940-es évekig tó volt itt...Agyagkiszedő hely volt. | P11. Nagydém 31. *Békavár* [Széchenyi u]. Fr. A patak partján épült falurész. | T30. Bölcse 195. *Békarékató* Mf, l. | T43. Gerjen 41. *Békás* S, Mf, sz, r. P. szerint hajdan halászhely volt. | V82. Sárvár 64. *Békavár* Mf, r. | V134. Vasszentmihály 57. *Békafészek* S, r. Sásos terület, sok béka lakja.

2.1.2. *Pióca* – az egész vizsgált területen csupán kb. hét esetben fordul elő helynév jelölőjeként; pl.:

A46. Csabrendek 313. *Piócás* S, sz, r. Volt itt egy forrás, amelyből egy patak eredt, s az tele volt pióccákkal. | K: nincs adat. | P29. Pápa 667. *Pijócás* S, sz. | T91. Szedres 292. *Piócás* S, Mo, sz. A legmélyebb részében mindig volt víz rengeteg pióccával. | V207. Zsennye 45. *Piócás* S, r. A folyók szabályozása előtt tócsák borították, amelyekben pióca élt. – Itt említem a *nadály* 'pióca' jelentésű szót, mely egyetlen adatként a Vas megyei Kemenespálfán (124.)

Nadályos alakban (49.) egy völgyben levő rét neve. A múlt században zsombékos, süppedős terület volt itt. (A *nadály* szó egyébként főleg a tiszántúli nyelvjárásokban él.)

2.2. *Növények* – azon növények közül, amelyek vizes helyen tenyésznek, s így közvetve utalnak a velük megnevezett terület ilyen jellegére, itt kettővel foglalkozom.

2.2.1. *Sás* 'mocsaras helyen tenyésző, magas szárú, hosszú levelű növény' (ÉKsz.) – az egész vizsgált területen, de hangsúlyosabban annak nyugati részein használatos helyek jelölőjeként.

A8. Kispírit 62. *Sás-vögy* Mf, r. | A24. Borszörcsök 141. *Sásas* S, e. Egy része nádas rét, legelő volt. Ma nyárfás. | P29. Pápa 429. *Sásos* Mf, r. A Tapolca melletti vizenyős terület. | P58. Ganna 53. *Sás-rét* S, r. | K6. Tát 126. *Sások* [P. *Sás d*, vizenyős] S, sz. | K8. Bajót 57. *Sások* S, Vizenyős, r. | T96. Mözs 127. *Hosszú-sás* S, sz. A Fekete-víz mellett. | T105. Sárpilis 61. *Nádlás* [K. ua. P. *Sásvölgy*] V, Mf, nádas, r, ka. | V134. Vasszentmihály 12. *Sássos* : *Sásgyökeres* Mf, mocsaras hely. | V156. Magyarszombatfa 37. *Sáss* S, Mo, r.

2.2.2. *Káka* '1–2 m magasra növő sásféle vízinövény' (ÉKsz.) – összesen öt helyet jelöl ez a szó (Komárom és Tolna megyében egyetlen egyet sem). Ennek oka az lehet, hogy helyette más szóval jelölik ezt a vízinövényt (*sás*, *szittyó*).

A7. Nagypírit 27. *Kertalla* : *Káko* S, r. Fekvéséről. Itt nagyra nőtt a káka. | P8. Lovászpátona 193. *Kákás* Mf, sz. Valamikor káka termett itt. | V114. Celldömölk 162. *Feketé-Káko* Mf, S, V, r volt, ma füzes.

Szórványosan előfordul helynévként még a *szittyó* 'nedves réteken gyakori növény; (táj.) káka' (ÉKsz.) is:

P38. Adásztevel 115. *Szittyó* S, sz. | P46. Nagytevel 51. *Szittyó* : *Szittyó* S, sz. Nedves terület volt. | T87. Tengelic 204. *Tocsogó* : *Szittyós* Mf, V, r, l.

A Tolna megyei Öcsény (100.) határában található *Sujmos* V, Mf, r, e (193.) egyetlen adatként képviseli a *sulyom* 'állóvizek, mocsarak felszínén tenyésző, ehető termésű növény' (ÉKsz.) köznevet.

Előadásom kis adalék lehet az olyan jellegű vizsgálatokhoz, amelyek révén feltárhatók azok a köznevek, amelyek egy-egy kisebb területen vagy nagyobb régióban (pl. a teljes Dunántúlon), esetleg az egész, a már hozzáférhető névgyűjtemények anyagával „lefedett” magyar nyelvterületen a jelölni kívánt helyek fizikai adottságaira (vagy akár művelődéstörténeti vonatkozásaira) általánosan vagy nagy gyakorisággal utalnak.

GERSTNER KÁROLY

Csepkek és fruskák avagy lehet-e női név a *Csepke*?

„*Cepkek* hazatoktól messce ne lepyetek | ydönek yawaban tykakoth ültössetek
| scemerem kapalny bölcöth rengesetek | azzal el elhettek”

1. E sorok a Peer-kódex 339. lapján olvashatók az egyetlen ránk maradt középkori magyar vágánsének, az „Apáti Ferenc feddő éneke” címen számon tartott versben. (Az anyakódexben a scriptor *Cantilena*-ként jelöli a művet.) Már maga a mű is számtalan eddig megválaszolatlan kérdést vetett fel, kezdve azon, hogy egyáltalán ki is volt Apáti Ferenc, aki oly hévvel és oly szellemesen állította pellengérre kora társadalmának szinte minden rétegét, és akinek a nevét is csupán a versfőkből tudhatjuk meg (talán azonos lehet azzal a Franciscus Apathival, aki beiratkozott a bécsi egyetemre); avagy magának a feddőéneknek a keletkezési ideje, hiszen a szövegromlásokból bizonyítható, hogy a kódexbeli változat egy (feltehetően sokadik) másolat csupán, nem pedig eredeti fogalmazvány. Hogy a kódexnek éppen ez a részlete mikor, hogyan, milyen scriptor keze nyomán és főleg miért került a kizárólag vallási témájú műveket tartalmazó nyelvemlékbe, szinte elhanyagolható, apró részletprobléma ahhoz képest, hogy a kódex keletkezési körülményeiről is alig tudunk; VOLF nyomán a kérdés minden kutatója bizonytalan a kódex keletkezési idejét illetően (1508 és 1526 közé teszik) éppúgy, mint a kódex scriptorait illetően (feltehetően dunántúli, balatonfelvidéki pálosok másolták) vagy mint a kódex gazdáját illetően (talán egy Pécsi Simon névre hallgató úr).

2. A jelen előadás a tengennyi probléma közül csupán eggyel kíván foglalkozni: az idézett versszak első szavával, a *csepke*-vel.

Már a szó olvasata is komoly vitákat indított el. Az első *Cantilena*-kiadások (Révai Elegyes verseihez csatolt „néhány régiségek”. Pozsony, 1787.; Toldy: Handb. der ung Poesise. 13–14. 1828.) ugyanis – értelmetlennek találván a *Cepke* [olv. *csepke*] szót – a szókezdő nagybetű duktusából kiindulva nagy *L*-nek fogták föl a grafémát, s így nem vették figyelembe, hogy a betűnek palatális magánhangzó előtt valószínűleg *c*, *cs* hangértéket kell képviselnie. Ekképpen olvasva a szöveg így hangzik: „Lepkék házatoktól messze ne lépjetek...”. Természetesen a strófa tartalmába a *Lepkék* olvasat sem illett bele, de legalább a szó önmagában értelmes volt. Már SZILÁDY (SZILÁDY ÁRON szerk. RMKT. I. Bp., 1877.) is kételkedett a *lepkék* olvasat helyességében. Az RMKT.-beli kiadás 375. lapján található jegyzetében ezt írja: tudomásul vette, hogy VOLF a Nytár.-beli kiadásában a szót *csepkek*-nek olvassa, mégis ő annak ellenére hű

marad a régi kiadás hagyományához, hogy maga is belátja, *lepke* szavunk feltehetően jóval újabb keletű a XVI. sz. elejénél (példaként említi, hogy Molnár Albert és Pápai Páriz is csak *lövöldék*, *leppendék* szavakat ismer). (Ide kívánczok a megjegyzés, hogy a TESz. – és nyomán az EWUng. – a *lepke* címszó alatt kérdőjellel, tehát nem biztosan odatartozónak felvesz egy 1467-ből adatolt *Lepke* személynevet, de közszóként és biztos adattal valóban csak 1673-ból tudja datálni.) Még azt is hozzáteszi SZILÁDY: „a lepke nemigen lép: *lepyetek*, némi alliteratio sejtetésével a *lepkék* olvasás mellett szólna, ha a lepke lépéséről szó lehetne”.

A kérdéses betű olvasata semmiképpen nem lehet *L*; könnyen beláthatjuk – ha csak a feddő éneket magát vizsgáljuk is –, hogy a címet jelölő *Cantilena* szóban az olvasat csak *k* hangértékű lehet, tehát nagy *C*-ként kell a grafémát értelmeznünk; illetve a vers ötödik strófájának kezdő betűje is ugyanezen graféma: „*Cyntalan dolgokoth ty ne visellyetek...*”, ebből pedig nyilvánvaló, hogy palatális előtt ez a betű lehet *cs* hangértékű. Az *L*-ként való olvasás még azért sem lehetséges, mert a kódex más részén, de ugyanezen kéztől találunk nagy *L* betűt, amelynek duktusa teljesen eltérő. VOLF tehát a kódex első teljes kiadásában (Nytár II. Bp., 1874.) ezen bizonyítékokra hivatkozva (mint már SZILÁDY is említi) a kérdéses grafémát nagy *C*-nek olvassa.

A későbbi szakirodalomban senki nem kételkedett már az olvasatban – a szó értelmezése körül annál több a bonyodalom. Az előadás feladatának azt tekintettem, hogy megkísérleljem összefoglalni a szóról vallott nézeteket; majd bizonyítékok híján, csak hipotetikusán, de jónéhány analógiára építve próbáljak magam is adni egy értelmezési lehetőséget.

3. MELICH (MNy. 13: 242) veti fel először, hogy „*csepkéken* lányokat kell érteni”. Osztja SZILÁDY ÁRON (i. h.) véleményét, aki szavunk etimonját a *csepp* 'Tropfen; klein' szóból eredezteti. Ezt vallja SZARVAS GÁBOR is (Nyr. 17: 170), mondván, hogy „tréfás-gúnyos becéztetés” szándékával került a szó a szövegbe kb. „kicsikéim-leánykáim” (idézet MELICH-től) jelentéssel. Ez a jelentés így valóban elfogadható. Elfogadható továbbá az etimológiai érvelés is.

A gondot nézetem szerint a további érvelés okozza, amelyben MELICH (i. h.), SZARVAS GÁBOR (i. h.) és SIMONYI (Nyr. 34: 42; NyF. 20: 29) is közvetlen összefüggésbe akarja hozni a PeerK.-beli *csepké*-t más *csepke*~*csépke*~*csép* adatokkal.

MELICH (i. h.) sorra veszi a *csepke* szó összes eddigi előfordulását és értelmezését. Közlöm az ő adatait és megjegyzéseit – újabb észrevételekkel kiegészítve.

1. Heltai Fabuláiban (Kolozsvár, 1566.) lelhető az az adat, amelyből az tűnik ki, hogy a *csepke* abban a szövegkörnyezetben férfit jelent. A XCIX. fabulában, amely az *Egy nemes emberrol es az Oerdogrol* címet viseli, a főördögnek számol

be egy famulusa: „Annyera hordottuk immar oket, hogy a kevelekben es nagysagossokban nem igen sok vagyon hatra: hiszem felseged io neven veszi az Egregiussokat is elegy *chepkekkel*”. Mivel itt egy felettébb kétése hírlő hölgy hódolóiról van szó, biztosra vehetjük SZARVAS (i. h.) jelentésmegadását: ’apró urak, uracskák, apró nemesek stb. vagy közemberek’.

2. SZILÁDY (RMKT. II. 488) idéz egy adatot Illyefalvy Jephájából (Kolozvár, 1590.), ugyancsak feltehetően férfira vonatkoztatva: „im csaknem rab valál s látod mire jutal, *czepekéből* löttél vrrá | Pórból tekintetes, szolgából hadnagyá, szegénségből gazdagga” (C₁ levél). SZARVAS magyarázata szerint itt a „*csepke* ’parvulus, apró, kicsiny’, átvitten ’alacsony származású, szegény’ jelentésben van használva”.

3. A Budai Basák magyar levelezése I. (szerk. TAKÁTS SÁNDOR, ECKHARDT FERENC, SZEKFÜ GYULA. Bp., 1915.) 80., 93. és 94. lapján jelentkezik 1576-ból a következő *csepkek*: a) „myndön *ciepkek* es katonak” – lapalji jegyzetben a német nyelvű szöveg: „einen yeden schlechten Menschen und Husaren” (80); b) neminemw *cyepkek* (93); c) neminemw *cyepkek* ... ala valo *louaz ciepket* (94). MELICH (MNY. i. h.) közli a c) pont alatt felvett adatok német szövegét is: „*schlechten und schlimen personen*”. Tehát ezen adatok is ’közrendű, alacsony származású, szegénylegény, közlegény stb.’ jelentésűek – nyilvánvalóan férfira vonatkoztatva.

4. SZARVAS a NySz.-ban a TörtTár. 7: 94. lapjáról idéz egy 1642-ből származó adatot: „Eskuttinkevt az *chepkeuel* halakra verette”. Az adatot maga SZARVAS sem tartja az eddigi „*csepkéinkhez*” sorolhatónak; nem véletlen, hogy a NySz. is külön címszóként veszi fel ezt az egy adatot – jelentés és egyéb magyarázat nélkül. SIMONYI (Nyr. 34: 41) annyit jegyez meg csupán, hogy a TörtTár. adata a szó ’kicsike’ magyarázatát „fölte kétése”-sé teszi, sőt, erről az adatról az sem dönthető el, személyt vagy tárgyat jelöl-e.

5. DOMOKOS ISTVÁN (Nyr. 34: 42, NyF. 20: 29) az eddigiek mellé sorakoztat egy újabb adalékot a „mai” (XX. század eleji) népnyelvből: Csitáron (Nyitra megye) mondják ’úriféle’ jelentéssel, hogy *csepke furma*.

6. MELICH (i. h.) felteszi, hogy „a mai magyarságban elterjedt *Csepke* (esetleg *Csépke*)” családnevek idetartozása ugyan nem bizonyítható, de feltehető. Az első *Csepke*–*Csépke* családnév 1516-ban jelentkezik: *cepke Demeter* (az RMNY. 2/2: 14 adatát idézi MELICH i. h. és KÁZMÉR CsnSz. is). KÁZMÉR (Régi magyar családnevek szótára XIV–XVII. század. Bp., 1993.) a nevet 1572-ből, 1632-ből és 1720-ból is kimutatja, így tehát a név élete az első felbukkanásától folyamatosnak mondható; de MELICH vélekedésével ellentétesen KÁZMÉR a családnév eredetét a *Csépán* ’István’ egyházi személynév rövidüléssel + *-ke* képzővel keletkezett becézőnévében látja. Az 1994-es budapesti telefonkönyv tanúsága szerint a *Csepke* és *Csépke* családnevek ma is léteznek.

Úgy tűnik, az eddig fellelhető adatokból három csoportot különíthetünk el. Az egyikbe sorolhatók azok a közszavak, amelyeknek valamilyen szemantikai kapcsolatuk lehet a *csepp* 'Tropfen, klein; kicsi' magyar közszóval – s így talán a PeerK.-beli *csepkék*-kel: ezek az általam 1., 2., 3. és 5. pont alá sorolt előfordulások. Másik csoportba tartozik a 4. pont alatti adat („az *chepkeuel* halalra verette”, amelyről, mint fent említettem, még az sem dönthető el, személyre vagy tárgyra vonatkozik-e). Harmadik csoportot képeznek a családnevek, ha megszorítás nélkül elfogadjuk KÁZMÉR eredeztetését, és kizárjuk annak lehetőségét, hogy a *Csepke* családnev testi tulajdonságot/nemzedékviszonyt jelölő becéző-, ragadvány- vagy személynévből is létrejöhetett.

Mindezek figyelembe vételével további vizsgálódásaim körét a *csepp* közszóval kapcsolatba hozható adatokra kellett korlátoznom, és visszatérnem a MELICH (i. h.) által értelmezett szavakhoz. Természetesen nem vonom kétségbe azt a nyilvánvaló tény, hogy végső etimonja e különböző jelentésű *csepké*-knek (ld. PeerK., szemben az általam 1., 2., 3. és 5. pontokba felvettekkel) lehet egy és ugyanaz: a 'Tropfen; klein' jelentésű, az EWUng. szerint feltehetően finnugor eredetű *csepp* szavunk. (Két különböző jelentésű *csepke* alatt értem tehát egyiknek a PeerK.-beli adatot, és másiknak az összes eddigi, ember jelzőjeként idézettet.) Az is elfogadható, hogy hasonló szemantikai megfontolások hívhatták életre e két különböző *csepké*-t, hiszen mindkét használat alacsony társadalmi helyzetű, szegény, alsóbb osztályokból származó embereket, embercsoportokat jelöl meg. De szigorúan különválasztanám az eddig egyetlen nőre, illetve nőkre vonatkozó adatot (PeerK.) azoktól, amelyek férfiakra vonatkoznak, és 'Menschen', 'schlechten und schlimmen Personen' stb. jelentéssel fordulnak elő. Ugyanis felteszem, hogy mindkét szó a *-ke* kicsinyítő képzővel alakult a *csepp*-ből mint közös etimonból, de a kettő egymástól teljesen függetlenül, más korban, más környezetben, más jelentéskörben alkalmazva jött létre.

De ezzel Apáti Ferenc *Csepké*-ihez még nem sokat jutottunk közelebb – hacsak annyiban nem, hogy megelégedünk azzal, hogy ez a *csepkék* kedveskedő-becézető, *-ke* kicsinyítő képzős változata a *csepp* közszónak. (Az véleményem szerint nem okozhat nagyobb gondot, hogy a szónak nem tudjuk ilyen képzős alakját kimutatni, hiszen valószínűleg nemigen használták becézőnévként ezen az egy előforduláson kívül.)

4. JAKUBOVICH Régi magyar női nevek (MNY. 11: 280-tól) című gyűjtésében felbukkan egy 1290-ből származó név: *Chepke* (HazOkm. 6: 372), amelyről JAKUBOVICH úgy informál minket, hogy viselője a „Pozsegai megyei Keled fia Gergelynek, a Kórógyiak oldalósának egyik szolgálója”. BERRÁR JOLÁN Női neveink 1400-ig (MNYTK. 80. sz.) c. értekezésében is ugyanezt az adatot találhatjuk meg; ő az ún. eredeti nevek, ezen belül a személyiségre irányuló elnevezések – általános külső tulajdonságok között tárgyalja a *Csepké*-t.

Az indíték alapján szerinte valószínűleg testi tulajdonságot jelölő név. A névadás módjára vonatkozóan pedig megjegyzi, hogy a név eredete bizonytalan, esetleg „a finnugor hangutánzó *csepp* 1. 'gutta', 2. 'klein' közszóból -ke kicsinyítő képzővel” alakult ki. De BERRÁR sem veti el azt a lehetőséget, hogy „talán a XVI–XVII. században előforduló ismeretlen eredetű és bizonytalan jelentésű”, 'parvulus; alacsony származású' *csepke* szóval hozható összefüggésbe (ld. EtSz. és MNy. 13: 242). BERRÁR felveti továbbá annak lehetőségét, hogy a név összefügg az 1387-ből adatolható „Andree dicti *Chep*” (EtSz.) férfinévvel, amely a *csep* közszóhoz éppúgy tartozhat, mint a *Csépán* (*Stephanus*) keresztnévhez is. Hozzáteszi viszont, hogy nem tartja valószínűnek, hogy a *Csepke* női név ebből rövidült volna.

Van tehát egyetlen adatunk arra, hogy a *Csepke* szó női név is lehet. Sajnos azonban több nem bukkan fel sem régi szótárainkban, szógyűjteményeinkben (Cal., CzF., Gl., Kassai, MA. Mtsz., RML., SzD., SzOkl., SzT., TESz., Tsz., ÚMTsz., ÚSzOkl. – a kézikönyvek jelöléseként az EWUng. rövidítéseit alkalmaztam, feloldásukat ld. Etymologisches Wörterbuch des Ungarischen I. Bp. 1992. Herausgeber LORÁND BENKŐ) a NySz.-t és az EtSz.-t kivéve, amelyeknek eredményeiről már volt szó; sem személynévi adattárainkban (KARÁCSONY SÁNDOR, Személyneveink 1500–1800-ig. NytudÉrt. 28. sz.; PAIS, Régi személyneveink jelentéstana. MNyTK. 115. sz.; HAJDÚ MIHÁLY, Magyar becézőnevek 1770–1970. Bp., 1974., illetve ugyanez az egy, HazOkm.-beli adat: WERTNER MÓR, Régi magyar női nevek. Nyr. 45–46: 208); mai keresztnévként pedig egyáltalán nem létezik.

Mindezek után nem maradt más lehetőségem, mint a beletörődés: a PeerK. *csepké*-i valóban csak egy cseppnyi, egyetlen fecskéi fajuknak, és így továbbra is megfajtásra várnak. Vagy esetleg nem magát a szót kell magyarázni, elszakítva a hozzá hasonló (vagy csak hasonlóan feltehető?) típusoktól, hanem beilleszteni egy névtani kategóriába? Nem állítom, hogy az alábbiakban véglegesen megfejtsem a *csepkék* rejtélyét – csupán értelmet próbálok adni egy eddig mindenki más által értelmetlennek (de legalábbis megmagyarázhatatlannak) tűnő szóhasználatnak.

5. A fentiekből tehát kitűnik, hogy a *Csepke* szó a középkorban női névként létezett. Sajnálatos, hogy személynévi használatra a XIII. századi előfordulásnál későbbit nem tudunk kimutatni. Mégis megkockáztatom a feltevést: a PeerK.-beli *Csepke* ezzel a középkori női névvel van a legközelebbi rokonságban. Elképzelhető, hogy a név nem halt ki, hanem lappangott (nem volt adatolható) a két adat között eltelt két évszázadban (erre számos példa található akár csak az EWUng.-ban is, l. pl. az *árva* szócikkéhez: 1152 *Arua* személynév – 1372u/ *aruaknak*; a *gálya* szócikkéhez: 1241/ *Galia* – 1538 *galliakrol*; a *mátka* szócikkéhez: 1229/ *Mathka* személynév – 1508 *mathkaiával*). Ha viszont ezzel a

módszerrel bizonyítva véljük a PeerK. adatának személynév voltát, azonnal szembe találjuk magunkat egy igen feltűnő jelenséggel: miért vannak ezek a *Csepkék* többes számban? Lehetséges, hogy azért, mert rendkívül erősen játszik bele a név szemantikájába és hangulatába az eredeti közszó (*csepp*) jelentése – s ezért viszonylag könnyen „visszaköznevesült” az eredetileg amúgy is köznévből származó tulajdonnév. Ennek minden jelentéstani alapját is megtalálhatjuk, két oldalról is.

A) Az egyik, hogy mivel tudjuk, hogy a *Csepke* „személyiségre irányuló elnevezések – általános külső tulajdonságok” (idézet BERRÁR-tól) vagy a „kezdetleges nevek: testi tulajdonságok – testalkat, szervezet általános milyensége” (PAIS, i. h.) alapján született név, beláthatjuk, hogy a kicsinység, törekenység, gyengeség képzete a lehető legjobban illik az Apáti által megszólított embercsoporthoz: hiszen ki másnak kellene „tikakot ültetni”, „bölcsőt rengetni” (és persze nem kapálni, mert az „szemérem”), egyszóval ’jól (és minél hamarabb) férjhez menni’, mint az alacsony sorú, eladó korú ifjú lányoknak. Ezzel nemhogy ellentét, hanem éppen bizonyító erejű az összes fentebb idézett, férfiakra vonatkozó adat, hiszen azok is a kicsinység, gyengeség, alacsony származás jelentéskörét ragadják meg.

B) A másik a tipológiai indoklás. Ismeretes, hogy jónéhány személynévünkől keletkezett közszó. Az EWUng. is felsorol közülük egy-két viszonylag régről adathozható; pl. *fruska*: 1803 *Furuska*; 1820 *fruska* ’Backfisch’ (a *Fruzsina* női név becézéséből); *maca*: 1647 *maczája* ’jmds Liebchen (Frau); valakinek a kedvese (nő)’ (a *Mária* női név becézéséből); *pali*: 1888 *palit* ’Kerl; fickó’ [a jelentésmegadás 1930-ból] (a *Pál* férfinév becézéséből), ezeket másokkal együtt felveszi az ÉrtSz. is. (Éppen maga a *fruska* szemantikailag is kiváló párhuzam lehet a feltevésem megerősítésére.) A népnyelvben még gyakoribb a személynévek köznevesülése. Már az EWUng. is adatolja a *böske* ’Geliebte; szerető’, *kata* ’ua’ adatokat (l. a *maca* a.), de az ÚMTsz. bővelkedik a hasonló „köznevekben”. Elég csak VITÁNYI BORBÁLA *katá*-ról írott munkáját említenem (NÉ. 15: 315–7): lehet a *kata* ’varjú’, a *katalin*, *katica*, *katika*, *kató* ’katicabogár’, a *katóka* ’margaréta’, a *kati* ’nyenyere’ stb. VITÁNYI BORBÁLA szíves szóbeli közléséből tudtam meg, hogy az ÚMTsz. köznevesült alakjainak legnagyobb része valamilyen negatív jelentéstartalommal vált közszóvá. A mi *csepkénk*, ha nem a tisztán negatív jelentéskörbe sorolható is, de valamelyes gúnyos-ironikus felhangot mindenképpen érzek benne a kedveskedő szándék mellett is. (Habár HAJDÚ (i. h.) megjegyzi, hogy „a -ke képzős becézőnevek zöme kedveskedő, ... egyáltalán nincs közöttük sértő”, de ez nyilvánvalóan nem vonatkozik a belőlük létrejött közszavakra.)

6. Talán nem túl merész megállapítás, hogy a *Csepke* is a személynévből lett köznevek sorába tartozik. Bár tény, hogy ennek a származtatásnak akadnak

nehézségei. Nem találni példát az ún. „visszaköznevesülésre”, tehát arra, hogy egy olyan személynévből váljék köznévvé, amelynek közszói eredete meglehetősen nyilvánvaló, és mint ilyen, a „visszaköznevesülésbe” komolyan belejátszhat a szó eredeti jelentése. Másik problémája a szó keletkezésének, hogy első lenne a maga nemében, hiszen magyar személynév köznevesülésére az első adat csak a XVII. sz.-ból van (l. *maca*).

REMÉNYI ANDREA

Barangolások a névmagyarosítás területén

Az elmúlt másfél esztendőben több ízben volt szerencsém Bükszentkereszten tölteni az időmet. Bár jó párszor megfordultam itt és sok helybélivel beszélgettem, csak egy későbbi látogatás alkalmával hívták fel a figyelmemet, hogy itt milyen „híres nevű” emberek élnek. Ezek a nevek a névmagyarosítás szülöttei. A felfedezés felkeltette érdeklődésemet a téma iránt és arra indított, hogy részletesebben is foglalkozzam vele. A következőkben megpróbálom átfogó képet adni a névmagyarosítás múlt századi törekvéseiről, s ennek fényében a bükki üveghuták névváltoztatásairól is.

A névmagyarosítás történelmi háttere és fogadtatása az 1930-as évekig

A Kárpát-medencében létrejövő népmozgások, bevándorlások, telepítések folyamatosan telítették meg idegen eredetű nevekkkel a magyar nyelvterület családnévanyagát. Mindez a legszámottevőbb az utóbbi két - három évszázadban volt.

Az idegen eredetű családnév elterjedése ellen először a reformkorban léptek fel. Ez volt az ún. névmagyarosítás. Ez a törekvés tulajdonképpen a magyar nemzeti eszményből fakadt, s ma már kissé nacionalistának érezzük.

Az 1848/49-es szabadságharc folyamán több száz magyar honvéd változtatta meg szláv vagy német hangzású nevét. Sajnos ebből a hazafiúi lelkesedésből sok helytelen, erőltetett családnév született. (Részletes feldolgozását l.: Századunk névváltoztatásai. 1800–1893. Bp., 1895.). A bukás után az osztrák hadsereg érvénytelenítette a neveket, persze nem magyartalanságuk miatt (1849. szeptember 9. 295/1949. sz. katonai főparancsnoki rendelet).

Ezután 1867-ig tulajdonképpen szünetelt a névmagyarosítás. A kiegyezés után újra föllendülés következhetett volna, ám az 1870-ben hozott 2. 9686. sz. belügyminiszteri rendelet az engedélyezési díjat 5 forintban állapította meg, s ez akkoriban igencsak visszatartó tényezőnek bizonyult.

1881-ben viszont – Thaly Kálmán felszólalásának köszönhetően – az országgyűlés az öt forintos illetékdíjat ötven krajcárra szállította le (TELKES SIMON, *Hogyan magyarosítsuk a vezetékneveket?* Bp., 1906. 78). Az idézett mű szerzője Telkes Simon, az ekkoriban megalakult Központi Névmagyarosító Társaság elnöke volt, aki igyekezett minél nagyobb propagandát csinálni a „szent ügynek”. Könyvéről részletesebben a következő pontban szólok.

A milleniumi év felfokozta az egész mozgalmat. Az 1896. szeptember 26-án hozott 3. 84. 829. sz. belügyminiszteri rendelet elengedte a közszolgálatban lévők névváltoztatásánál az illetőségi bizonyítvány és az illetőségi hatóság nyilatkozatának beszerzését, a következő év december 29-én kelt 4. 121. 190. sz. rendelet pedig a névváltoztatási kérvények ügyintézését gyorsította meg.

A névmagyarosítás egyik „nagy eredménye” volt, hogy 1897-ben sikerült elérnie a szabadságharc alatti névváltoztatások érvényességének visszaállítását (1897. november 11. 105. 265. sz. rendelet). A probléma csak az volt, hogy az érdekelteknek újra kellett folyamodniuk e nevekért. Ma már tudjuk, hogy ez a rendelet elhibázott volt, mert nemzeti érzés ide vagy oda, ezek a nevek voltak a névmagyarosítás „torzszülöttei”. Nagyon sok helytelenül képzett, ízléstelen név volt közöttük (*Könyvhégyi, Hangosy, Aranyosy, Hagymásy, Kedvesy, Tanfý, Szerelemfi, Hazafi, Vaskalap* [< Eisenhut], *Későy* stb.). Nem véletlen, hogy a témában az első jelentős nyelvészeti vizsgálódás – BENKŐ LORÁND cikksorozata – is innen idézi a legtöbb rossz példát (A családnévváltoztatás kérdései: Magyarosan XVII, 40–50, 65–72, XVIII, 1–6).

A névmagyarosítást azonban nem mindenki fogadta kitörő lelkesedéssel. Ilyen volt Mikszáth Kálmán is, aki az Új Zrínyiaszban írt a híres nevek felvételéről, persze a tőle megszokott humorral:

„Egy kis sánta urat így mutattak be közülök:

– Zrínyi Mór, a biztosítási osztály főnöke.

– Hogyan?! – kiáltott fel megütközéssel.

– Hiszen a Zrínyiek kihaltak, és a Mór név nem is volt szokásos a családban.

– Oh, kérem – szolt a kis emberke nyájas vigyorgással, a kezeivel vastag óraláncába kapaszkodva –, én csak fölvettem ezt a nevet.

Zrínyi lábával toppantott és indulatosan mondá:

– Hát akkor menjen ki tüstént és tegye le.

– De kérem, kérem, gróf úr, én azt belügyminiszteri engedéllyel vettem fel.

A bank ügyésze félrevonta Zrínyit az ablakmélyedésbe, hogy ez egészen törvényes eljárás, és nem lehet ellene kifogást emelni” (Új Zrínyiasz. Akadémiai Kiadó. Bp., 1957. 101).

A kor egyik híres novellistája, BERCZIK ÁRPÁD maró gúnnyal mutatja be a „nagy törekvést” egy 1898-ban megjelent karcolatában. A történet szerint Ösfalvy Benő – egy adóhivatal főnöke – azt akarja elérni, hogy beosztottai – akik közül egyiknek sincs magyar hangzású neve – valamennyien magyarosítsák meg nevüket, különben elesnek mindennemű prémiumtól. A kollégák először megrémülnek, de aztán rájönnek a megoldásra: valamennyien a főnök nevét fogják felvenni. Ösfalvy azonban ezt már nem engedheti és eláll szándékától. Egy jellemző részlet a műből: „Dimitriunak Ösfalvy a „Dömötör” vagy a „Demeter” neveket javasolta. Az új név is D-vel kezdődne, nem kellene a fehérműt újra „merkoltatni”. (A névmagyarosító: Budapesti Szemle. 1898.).

A többségben azonban magasan lángolt a vágy a nemzet neveinek megmagyarosítása iránt, s így a folyamat haladt előre. A következő forrás már 1917-ből való. LENGYEL ZOLTÁN írta, a címe: Magyar Névkönyv. Részletesen majd a következő pontban említjük, most csak néhány idézzetel szeretném bemutatni azt az érzést, mely az I. világháború végén jellemezte a névmagyarosítókat:

„Vegyük kezünkbe mindnyájan a nagy ügyet és szüntelenül irtsuk az idegent és lángoló lelkesedéssel, egy akarattal vigyük diadalra a szent ügyet, hogy a név nyomán a valóságban is szülessen meg a vér és könny után a boldog, a nagy, a hatalmas, az egységes új Magyarország!” (12).

„Ha a magyar nemzet élni és megmaradni akar, akkor állandóan gyarapodnia kell. A fejlődés magával hozza a szükségletet minden téren. Új magyar nevekre is szükség van tehát folyamatosan” (207).

„A történelem folytonosságát kell e téren is helyreállítanunk! Úgy kell magyarosítanunk, mintha ezer esztendő óta mind magyarok lennénk és azok maradtunk volna” (211).

Azt hiszem, hogy ízelítőül ennyi elég is.

A névváltoztatás utolsó nagy hulláma az 1920-as és az 1930-as évekre tehető, amikor több száz magas rangú hivatásos katonatiszt változtatott nevet. A háttérben a vitézzé avatás húzódott meg, amelynek egyik előfeltétele volt a magyaros hangzású név (vö. HAJDÚ MIHÁLY, A családnév-változtatások szociológiai hátteréhez. NÉ. 16: 5–12).

A II. világháború után a névmagyarosítás nagymértékben visszaszorult. Csak nagyon kevesen éltek vele, s ez annak is betudható, hogy a polgárok e témában vajmi kevésbé voltak tájékozottak.

A névmagyarosítás szabályai

Különös, hogy ezt a politikailag is tudatosan befolyásolt folyamatot hosszú ideig csak nagyon kevés rendelet szabályozta. A névválasztásnak nem állítottak lényegi korlátot, az ügyben a belügyminisztérium szava döntött. Ez azt

jelenthette, hogy az erre kijelölt hivatalnokok határoztak az engedély felől. (Nem hiszem, hogy a belügyminiszter bírált volna el minden egyes kérelmet.)

A már említett 1848/49-es szabadságharc alatti névmagyarosítások között rengeteg volt az -y-ra végződő név, hisz a többség úgy gondolta, hogy ezzel ősi eredetet kölcsönöz magának s neve legalább írásmódjában nemesi színezetet kap. A kérdés körül fellángolt a vita, s jöllehet a névmagyarosítás programja 1867-ig tulajdonképpen szünetelt, az utána következő években nem, vagy csak kivételes esetekben engedélyezték az -y-ra végződő családnevek felvételét. (Erről szintén nem volt rendelet, de sejtethő, hogy a kivételezettek sorába elsősorban a katonák és a magas beosztású hivatalnokok tartoztak.) Jó példa erre az Országos Levéltárban található következő eset:

Liskovics Nándor benyújtotta kérelmét melyben nevét Simándy-ra kéri változtatni. A folyamodáshoz a következő megjegyzést fűzték az engedély meghozatala előtt: „... egyben felhívom címet, hogy folyamodót hallgassa ki az iránt, vajon a névváltoztatást „i”-vel írva hajlandó-e elfogadni, mert a kért „y”-al engedélyeztetni nem fog” (OL. 1896 - I - 1 1460/1896).

Nem sokkal később alakult meg a Központi Névmagyarosító Társaság. Alapítója – s egyben elnöke is – TELKES SIMON volt, aki először 1897-ben adott ki egy rövid könyvet útbaigazítás gyanánt. Összefoglalta benne a névváltoztatás addigi történetét, rendeleteit, valamint egy tekintélyes névlajstromot is közölt, amiből mindenki tetszése szerint választhatott. Telkes a jóízűsre és a magyaros hangzásra intette olvasóit. A kellemetlenségeket kerülendő, óvott a híres és/vagy nemesi nevek felvételétől. A könyvben találunk egy olyan történetet, hogy valaki Gyulai-ra változtatva vezetéknévét, kérelme beadása előtt levélben tudakozódott Gyulai Pál véleménye felől, aki nagylelkűen áldását adta e „hazafiúi szándékra”. Telkes könyve keresett lehetett, hisz 1898-ban, majd 1906-ban újra kiadták.

A következő ilyen tárgyú munka LENGYEL ZOLTÁN Magyar Névkönyv című könyve 1917-ből, mely mind terjedelmében, mind kidolgozottságában fölülmulta elődjét. Névanyaga még mindig sok hibát tartalmaz, sajnos nagyon kitetszik Lengyel műkedvelő nyelvész mivolta. Szolgáljon mentségül számára, hogy a megfelelő szabályok még mindig hiányoztak, így csak saját ízlésére hagyatkozhatott.

Érdemi változás csak 1933-ban született, amikor a belügyminisztérium rendeletben (40.200/1933.) határozta meg a névváltoztatás szabályait. Számunkra ebből a következők a fontosabbak:

- a családi név megváltoztatását az a magyar állampolgár kérheti, akinek neve „nem magyaros hangzású”, vagy „magyaros hangzású ugyan, de a jó ízlést sértő, gúnyolásra alkalmas”, továbbá az, aki túllontúl elterjedt családnevet visel.

- nem vehetők fel sem idegen hangzású, sem magyartalanul képzett, sem kettős, sem híres családok nevei, valamint régies írásmódú nevek, s azok, melyeket így is sok család visel.

– „... az a közalkalmazott, aki legalább középiskolai képzettséghez kötött állást tölt be, ha 15 évi közszolgálatra és a harctéren szerzett kardos kitüntetése, vagy vitézségi érme, vagy sávos sebesülési érme van”, felvehet régies írásmóddal írt nevet is, de „kettősen régies írásmóddal (pl. *thy*, *ssy* stb.) írott nevet ilyen folyamodó sem kaphat”.

Természetesen még tovább mehetnénk a névmagyarosítás történetében, de vizsgálódásunkhoz most ennyi bőven elegendő. Jól látható, hogy a rendeletek mennyire nélkülözték a nyelvészet szakszerű ítéleteit és irányító munkáját, s így több kiskaput is nyitva hagytak e területen.

Névmagyarosítások Új-Hután

A bükki hutatelepülések a diósgyőri Korona-uradalom 1755-ös kezdeményezése nyomán születtek. Először csak egyetlen település volt (Ó-Huta), majd ahogy haladtak az üveggéskészítéshez szükséges faanyag kitermelésével, úgy költözött és bővült a vidék lakossága. Így jött létre Ó-Huta, Új-Huta, Répáshuta, valamint még egy telep a Gyertyán-völgyben, amely azonban 1896-ban megszűnt. Emlékét a ma is meglévő temetője őrzi. (Új-Huta 1940-től a *Bükkszentkereszt* nevet viseli, Ó-Huta pedig – követve a példát – a *Bükkszentlászló* elnevezést választotta magának.) Ám az üveggéskészítő mesterségnek errefelé ekkoriban még nem voltak hagyományai, s így a megfelelő szakemberek is hiányoztak. Ezért a huták vezetői cseh, lengyel, rutén, szlovák és német munkásokat telepítettek ide. A betelepülés feltétele a szaktudáson kívül a római katolikus egyházhoz való tartozás volt. Eleinte még három – esetenként négy – nyelvet is beszéltek e közösségek, később a szlovák nyelv vált uralkodóvá.

Az 1896-os esztendő az ősi múltra való emlékezés jegyében telt. A magyarságtudat – sajnos néha túlzott mértékben is – átítatta az emberek szívét, s ebben a légkörben nagyon is érthető volt, hogy a névmagyarosítást még jobban szorgalmazták, mint addig.

Pogonyi Bernát, az új-hutai római katolikus plébánia lelkésze – akinek hívei közé értendő a másik három hutatelepülés lakossága is – széles körben fejthette ki propagandáját, hiszen – tekintve a települések kicsinyiségét – meglehetősen nagy számú családot tudott ezen ügynek megnyerni. (A Miskolci Levéltárban található az a levélváltás, mely a lelkész és az alispán között folyt, s amelyben mind a ketten elkötelezik magukat az ügy mellett. ML. 7219/1896.) Jól mutatják a már előzőleg említett Telkes Simon szavai, hogy milyen értéket képviselt tette az akkori közvélemény számára: „Pogonyi Bernát (volt) új-hutai (Borsod vármegye) róm. kath. plébános példát mutatott arra, miként lehet a híveket a tömegesebb névmagyarosításnak megnyerni. Sikerült neki hívei közül az 1896. évben előbb 52, azután 27, az 1897. év november havában pedig újra 27 családot a nemzet

ezredéves ünnepének emlékére névmagyarosítani” (Hogyan magyarosítsuk a vezetékneveket? Bp., 1906. 93).

A bükk-szentkereszti egyházi anyakönyvek szerint 1896 és 1898 között 96 különböző név nyerte el az engedélyt.

új név	név. éve	szül. éve	régi név	lakhely
<i>Almási</i>	1896	1891	<i>Sipula</i>	Új-Huta
<i>Aradi</i>	1898	1897	<i>Orliczki</i>	Ó-Huta
<i>Barkóczi</i>	1898	1875	<i>Kohulák</i>	Új-Huta
<i>Barna</i>	1896	1886/1892	<i>Fridel</i>	Répáshuta
<i>Battyányi</i>	1896	1892	<i>Zlidák</i>	Ó-Huta
<i>Bányász</i>	1898	1897	<i>Palácsik</i>	Új-Huta
<i>Bátori</i>	1896	1884/1886	<i>Brecska</i>	Új-Huta
<i>Bérczi</i>	1896	1886	<i>Fridel</i>	Új-Huta
<i>Bihari</i>	1898	1880	<i>Fridel</i>	Új-Huta
<i>Bikkhegyi</i>	1896	1893	<i>Stuller</i>	Új-Huta
<i>Borsodi</i>	1896	1889	<i>Szlávik</i>	Új-Huta
<i>Budai</i>	1896	1885/1888	<i>Szlanyinák</i>	Új-Huta
<i>Csanádi</i>	1898	1874	<i>Berzi</i>	Új-Huta
<i>Csatári</i>	1896	1890	<i>Berzi</i>	Új-Huta
<i>Császári</i>	1896	1868/1888	<i>Tokár</i>	Új-Huta
<i>Csipkés</i>	1897	1888	<i>Kánya</i>	Ó-Huta
<i>Csokonai</i>	1896	1870	<i>Orliczki</i>	Új-Huta
<i>Darvas</i>	1898	1879	<i>Petrusovics</i>	Új-Huta
<i>Dálnoki</i>	1896	1883/1885	<i>Leba</i>	Új-Huta
<i>Dombai</i>	1896	1889	<i>Matiscsák</i>	Új-Huta
<i>Erdélyi</i>	1896	1884	<i>Matiscsák</i>	Új-Huta
<i>Erdődi</i>	1896	1885	<i>Matiscsák</i>	Új-Huta
<i>Erdős</i>	1898	1892	<i>Sproch</i>	Répáshuta
<i>Egri</i>	1896	1896	<i>Kohulák</i>	Új-Huta
<i>Faragó</i>	1898	1873	<i>Fridel</i>	Új-Huta
<i>Fehér</i>	1896	1886	<i>Vejsz</i>	Új-Huta
<i>Fodor</i>	1896	1886	<i>Flekács</i>	Új-Huta
<i>Füredi</i>	1896	1893	<i>Flekács</i>	Répáshuta
<i>Győri</i>	1896	1888	<i>Matiscsák</i>	Új-Huta
<i>Hajós</i>	1896	1886	<i>Mojher</i>	Új-Huta
<i>Halász</i>	1896	1874	<i>Szlovák</i>	Új-Huta
<i>Hegedűs</i>	1896	1888	<i>Oprendek</i>	Új-Huta
<i>Hegy</i>	1896	1885	<i>Matiscsák</i>	Új-Huta
<i>Hegyközi</i>	1896	1886	<i>Matiscsák</i>	Új-Huta
<i>Herczeg</i>	1896	1896	<i>Lopusnyi</i>	Ó-Huta

<i>Hevesi</i>	1896	1883	<i>Fridel</i>	Répáshuta
<i>Hevesi</i>	1896	1894	<i>Kohulák</i>	Új-Huta
<i>Hidvégi</i>	1896	1884	<i>Leba</i>	Új-Huta
<i>Horvát</i>	1896	1887	<i>Novek</i>	Új-Huta
<i>Horvát</i>	1896	1889	<i>Novek</i>	Répáshuta
<i>Hortobágyi</i>	1896	1892	<i>Piplák</i>	Új-Huta
<i>Hunyadi</i>	1896	1892	<i>Muha</i>	Új-Huta
<i>Huszár</i>	1897/1898	1886/1887	<i>Stuller</i>	Új-Huta
<i>Iparos</i>	1898	1885	<i>Kánya</i>	Ó-Huta
<i>Iványi</i>	1896	1872	<i>Matiscsák</i>	Új-Huta
<i>Kalocsai</i>	1898	1878	<i>Muha</i>	Új-Huta
<i>Karczagi</i>	1896	1885	<i>Fridel</i>	Új-Huta
<i>Kárpáti</i>	1896	1891	<i>Fridel</i>	Új-Huta
<i>Keleti</i>	1896	1873	<i>Piplák</i>	Új-Huta
<i>Kinizsi</i>	1896	1876	<i>Plauscsák</i>	Új-Huta
<i>Kömlei</i>	1896	1892	<i>Tokár</i>	Új-Huta
<i>Kőrösi</i>	1896	1888	<i>Sipula</i>	Új-Huta
<i>Kővári</i>	1896	1878	<i>Novek</i>	Répáshuta
<i>Ladányi</i>	1896	1887	<i>Plauscsák</i>	Új-Huta
<i>Ligeti</i>	1896	1887	<i>Muha</i>	Új-Huta
<i>Losonczi</i>	1897	1883	<i>Orliczky</i>	Répáshuta
<i>Lőcsei</i>	1898	1871	<i>Orliczki</i>	Répáshuta
<i>Magyar</i>	1896	1867	<i>Sipula</i>	Új-Huta
<i>Maklári</i>	1896	1884/1894	<i>Mertel</i>	Új-Huta
<i>Margitai</i>	1896	1889	<i>Suller</i>	Új-Huta
<i>Mátrai</i>	1896	1893/1896	<i>Flekács</i>	Répáshuta
<i>Mezei</i>	1896	1892	<i>Kohulák</i>	Új-Huta
<i>Munkácsi</i>	1896	1885	<i>Offertaler</i>	Répáshuta
<i>Munkácsi</i>	1896	1888	<i>Offertaler</i>	Gyertyánvölgy
<i>Nemes</i>	1898	1891	<i>Flekács</i>	Répáshuta
<i>Négyesi</i>	1898	1897	<i>Brecska</i>	Új-Huta
<i>Nógrádi</i>	1896	1891	<i>Novek</i>	Répáshuta
<i>Ónodi</i>	1896	1863	<i>Offertaller</i>	Répáshuta
<i>Pallagi</i>	1896	1895	<i>Plauscsák</i>	Új-Huta
<i>Pataki</i>	1898	1888/1896	<i>Galuska</i>	Új-Huta
<i>Pálfi</i>	1896	1888	<i>Plauscsák</i>	Új-Huta
<i>Petőfi</i>	1896	1876/1886	<i>Petrusovics</i>	Új-Huta
<i>Pintér</i>	1897	1887	<i>Brecska</i>	Új-Huta
<i>Pókai</i>	1897	1887	<i>Orliczky</i>	Répáshuta
<i>Pontos</i>	1898	1897	<i>Piplák</i>	Új-Huta
<i>Radványi</i>	1896	1870	<i>Plavuscsák</i>	Új-Huta

Rákóczi	1896	1868/1871	Pervusovics	Új-Huta
Rákosi	1896	1895	Kolibbiár	Új-Huta
Reményi	1896	1894	Kohulák	Új-Huta
Révész	1896	1889	Leba	Új-Huta
Rózsahegyi	1896	1890	Fridel	Új-Huta
Sándor	1896	1886	Kohulák	Új-Huta
Szepesi	1896	1869/1895	Szuszki	Új-Huta
Szécsényi	1896	1884/1893	Podesva	Új-Huta
Székhelyi	1897	1884	Kozák	Új-Huta
Szolnoki	1896	1886	Plavuscsák	Új-Huta
Szöllősi	1896	1883	Leba	Új-Huta
Tarnai	1896	1889/1892	Stuller	Új-Huta
Tavaszi	1896	1896	Mertel	Új-Huta
Telekes	1896	1891	Plauscsák	Új-Huta
Teleki	1896	1888	Offertaller	Répáshuta
Vadas	1896	1877	Goffa	Új-Huta
Vadnai	1896	1888	Oprendeck	Ó-Huta
Vasas	1898	1865	Orlietz	Répáshuta
Váradi	1896	1894	Matiscsák	Új-Huta
Verbőczy	1896	1884	Orliczky	Új-Huta
Vezér	1898	1874	Offertaller	Répáshuta
Vitéz	1896	1892	Venczel	Új-Huta

Sajnos a Miskolci Levéltárban az erre vonatkozó adatok elvesztek, így csak Telkes idézett mondatára hivatkozhatunk, eszerint azonban Pogonyinak 1897 végére 106 családot sikerült magyarosítani. Nem valószínű, hogy Telkes téved. Talán az az eltérés oka, hogy az 1894-es anyakönyvi törvény létrejöttével az ez év után következő bejegyzéseket elegendő volt csupán az állami anyakönyvben feltüntetni.

A vizsgált nevek között 11 híres név is van, ezeket most nem számítjuk. A megmaradt 85 név megoszlása a következő:

földrajzi név	58	68%
keresztnevből alakult	1	1%
közzsói eredetű	26	31%

Látható, hogy a földrajzi névből alakult családnevek túlnyomó többségben vannak. Valószínű, hogy ezekből volt a legegyszerűbb magyar nevet létrehozni.

Kevesen tartották meg régi nevük kezdőbetűjét (12), s a hangzásbeli hasonlóságra sem nagyon figyeltek. Valódi tükörfordítás is csak egy van közöttük: Fehér - Vejsz.

Az új-hutai névmagyarosításoknak azonban van egy nagyon izgalmas része is. Több család választott ugyanis híres történelmi nevet magának, vagy pedig valamelyik nagy magyar művész vezetéknevét „vette kölcsön”. A 2. fejezetben említett Lengyel Zoltán felsorolja könyve végén azokat a híres neveket, melyeket az illem és a tisztelet nem enged felvenni:

Batthyány, Berzeviczy, Berzsényi, Bethlen, Bocskay, Csokonai, Deák, Eszterházy, Gvadányi, Héderváry, Hunyadi, Illésházy, Jókai, Kazinczy, Kinizsi, Kisfaludy, Klapka, Klauzál, Koháry, Korvin, Kossuth, Kölcsey, Madách, Mikes, Nádasdy, Orczy, Pázmány, Petőfi, Rákóczi, Szapolyai, Széchenyi, Szemere, Thököly, Verbőczy, Vörösmarty, Wesselényi, Zápolya, Zichy, Zrínyi.

Ez azt jelentette, hogy csak nagyon kivételes esetekben fogadtak el ilyen kérelmeket. Bár Lengyel könyve 1917-ben jelent meg, jó okunk van feltételezni, hogy már 1896-ban is érvényben volt ez a szemlélet. (Ha megnézzük az Országos Levéltárban őrzött névmagyarosítási adatokat, akkor azt látjuk, hogy vizsgált éveinkben nagyon kevés az ilyen tartalmú kérvény.) Lengyel névsora 39 nevet tartalmaz, az új-hutai névváltoztatások között pedig 8 név van, mely e listán is szerepel: *Batthyány, Csokonai, Hunyadi, Kinizsi, Petőfi, Rákóczi, Szécsényi, Verbőczy*. Ezenkívül még van 3 név, melyek szintén ide tartoznak: *Bátori, Munkácsi és Pálfi*.

Tudjuk, hogy az -y-ra végződő neveket ekkoriban már nem engedélyezték. Névmagyarosítóink közül 8 ügyesen megkerülte ezt: olyan híres nevet választott, amelyik nem végződött -y-ra. A *Bátori* esetében viszont nem engedélyezhették a *th*-t, de még így is 7 család tudott pontosan ugyanolyan nevet „szerezni”, mint az „eredeti”. Érdekes az is, hogy e 7 családból 5 új-hutai.

Önkéntelenül is felmerül az emberben a kérdés, hogy milyen véletlen folytán történhetett mindez. Tudjuk, hogy 1896-ban és 1897-ben egyszerűsítették a kérelmek intézésének procedúráját. Ezáltal az ügyeket gyorsabban intézték, s ha azt is figyelembe vesszük, hogy milyen nagy tömegek éltek e lehetőséggel ezekben az években, akkor valószínűleg a véleményezés is felületesebben zajlott.

Pogonyi ráadásul olyan levelet írt az alispánnak, amelyben a lehető legolcsóbb és leggyorsabb elintézését kéri az ügynek. Kapcsolatba lépett Telkes Simonnal is, akinek ez a hazafiúi tett – miként korábban idéztük – rendkívül tetszett, és sietett segítséget nyújtani a kérelmezőknek. Bizonyos, hogy közbenjárására gyorsan és zökkenőmentesen zajlott le a dolog, hisz ehhez – mint a Központi Névmagyarosító Társaság elnökének – megvoltak a kapcsolatai. Ehhez járult még az alispán támogatása is, így hát nem csoda, hogy a neveket elfogadták.

TÓTH LÁSZLÓ

Etelküzü, őseink hetedhétországa

Mióta CONSTANTINUS bizánci császár „De adminisztrando imperio” című nagybecsű és forrásértékű munkája kutatóink kezébe került, élénken foglalkoztatja szakembereinket a benne fellelhető *Ατελκουζου*, illetve *Ατελ και κουζου* (I. MORAVCSIK, Az Árpád-kori magyar történet bizánci forrásai. Bp., 1984. 44, 47) magyar szórványemlék. Ezt a nagy érdeklődést az váltotta ki, hogy a más forrásokban sehol meg nem található *Etelküzü* adatban nyelvészeink és történészeink annak az utolsó őshazának a nevét vélük fölfedezni, ahol a magyarság közvetlenül a Kárpát-medencei honfoglalás előtt élt.

Igy nem csoda, hogy szinte áttekinthetetlen irodalma keletkezett a kérdésnek. BOROVSKY G. (EPHK. 13:195–202), korán megjelent írásától kezdve, VÉKONY G. (MNY. 82[1986]: 41–53) nemrég napvilágot látott elmélkedéséig, polcokat töltönek ki a tárgykörben készült cikkek, tanulmányok, ám ennek ellenére kielégítő és egyértelmű válasz mégsem született a felmerült problémákra. Mostanáig bizonytalanságban vagyunk az *Etelküzü* név eredetét illetően; azt sem tudjuk hitelérdemlegesen eldönteni, hogy valóban őshazát vagy valami mást jelölt-e ez a név; s végül kétségeink vannak afelől is, hogy földrajzilag hol helyezhető el a névvel jelölt terület, és meg lehet-e egyáltalán valahol húzni a hiteles határvonalat.

A felmerült súlyos problémák megoldásához, kétségkívül kevés a rendelkezésre álló használható forrásanyag, de szerintem ez még mindig csak a kisebbik baj. A nagyobbik abban a megcsontosodott szemléletben keresendő, melynek alapján a kérdést megközelítjük. Hosszú évtizedek óta nem teszünk mást, mint újra és újra körbejárjuk az *Etelküzü* név *Etel* előtagját, és mindig egy török etimonnál kötünk ki, mintha máshol nem volna kereskednivalónk. Meggyőződésem szerint ezen kell változtatni, ha kielégítő eredményt akarunk elérni a probléma tisztázásában.

Az *Etelküzü* név eddigi magyarázataiban csak egy ponton jutottak egységes eredményre kutatóink: a nevet *Etel* + *küzü* tagolásban minden szakember összetételnek tartja. Az elemek értelmezésében viszont már megoszlanak a vélemények. A *küzü* utótaggal kapcsolatban VÉKONY GÁBOR (MNY. 82[1986]: 41–53) a közelmúltban újította fel azt a már évtizedekkel korábban elvetett ötletet, mely szerint ez az elem a Volga folyó nevének egyik változata volna. Kutatóink többsége elutasítja ezt a lehetőséget, és tartja magát a TESz. magyarázatához, aminek értelmében a *küzü* névelem azonos fgr. eredetű *köz* főnevünkkel (I. i. m. *köz* a.). Ez utóbbi magyarázatot magam is kielégítőnek tartom és elfogadom.

Más a helyzet viszont a név *Etel* előtagjával. Kutatóink egyik csoportja, közöttük BENKŐ LORÁND-dal (MNY. 80[1984]: 389–419), azon a véleményen

van, hogy a névelemben a Volga (vagy Don) folyó török eredetű *Atil* neve rejtőzködik, s így az *Etelküzü* név úgy értelmezhető, mint a *Bodrogköz*, *Sárgköz* stb. földrajzi nevek. Kutatóinknak egy másik csoportja, közöttük HARMATTA JÁNOS-sal (l. uo. 420–430), azt vallja, hogy a név *Etel* eleme egy 'víz' jelentésű *etil* alakú török köznévvvel lenne azonos, és így az *Etelküzü* név úgy értelmezhető, mint a *Vizköz*, *Folyóköz* stb. földrajzi nevek.

E két magyarázatnak egyikét sem tudom elfogadni. Elutasításom indoka kettős. Egyrészt, feloldatlan hangtani problémával terheltnek találom mind a két változatot; másrészt kielégítő magyarázatot tudok adni a névelemre az ugor alapnyelvből.

A hangtani probléma, ami miatt nem tudom elfogadni a török származtatást, ott rejlik az *Etelküzü* nevet fenntartó forrásban. CONSTANTINUS ugyanis a Volga török nevét *Ατηλ* alakban adja meg, tehát a második szótagban *i* hanggal (l. MORAVCSIK: i. m. 40), míg a magyar szórvány két esetben is *Ατελκουζου* formában, tehát második szótagában *e* hanggal jelentkezik (l. uo. 44, 45). E nehézséget LIGETI LAJOS (A magyar nyelv török kapcsolatai... Bp., 1986. 405) megpróbálta ugyan egy feltételezett későbbi hangváltozással feloldani, de sikertelenül. Krónikáink *Etul* adata segítségével egy *i* > *ü* labilizációt még ki tudott mutatni, de a feltételezett *i* > *ë* nyíltabbá válást nem igazolták az adatok, minthogy azokban mindenütt *i* hang szerepel: *Ethil*, *Ethyl*, *ad Etiliam*. Úgy vélem, ha ez a helyzet az *Atil* tulajdonnév esetében, az *etil* köznévi esetében sem lehet másképpen. Ezek alapján bennem az a meggyőződés alakult ki, hogy CONSTANTINUS művében azért mutat hangtani eltérést a Volga török eredetű neve és a magyar szórvány, mert az *Atil* (és *etil*) nincs etimológiai kapcsolatban az *Etelküzü* névvel. Így tehát az egyeztetés valóban elvetendő, és valami más után kell kutakodni.

Szerintem az *Etelküzü* név *Etel*- elemében az ugor eredetű *hét* számnevünk képzős származékát kereshetjük. Bár népmeséink gyakran tartalmaznak valóságmagot, ehhez az elgondolásomhoz mégsem a tanulmányom címében is szereplő „hetedhétország” mesefordulat adta az ötletet, hanem inkább ANONYMUS gesztájának a *hetu moger* adata. Ha ugyanis a hét magyar törzset, illetve azok vezetőit lehetett összefoglalóan *hetu moger*-nak nevezni, miért ne lehetett volna ugyanezen törzsek szálláshelyeit is ugyanilyen módon megjelölni?

Fent jelzett egyeztetésemnek semmi akadálya nincs. Kutatóink kimutatták, hogy az irániaktól még az ugor korban **säpts* alakban átvett 'hét' jelentésű számnevünk a magyar nyelvben egy szabályos *s* > *Ø* hangváltozással **et* formára alakult, később pedig a *hat* számnevünk analógiájára egy szókezdő *h* hanggal *hét* alakot vett fel (vö. MSzFE., TESz. *hét*). Úgy vélem, hogy az *Etelküzü* név abban az időben alakult ki, amikor számnevünk még szókezdő *h* hang nélkül volt járatos, később pedig a megváltozott szófaj és funkció miatt elkerülte a kiegészülést. A hozzákapcsolódó *l* elem ugyanaz a deminutív képző lehet, ami a

fial 'mostohatestvér' jelentésű kihalt szavunkban van meg, és palatalizált formában ott rejtőzködik a *sávoly*, *zugoly* főnevekben. Mindezek alapján én az *Etelküzü* nevet 'hetecske köze' jelentéssel a honfoglalás előtti hét magyar törzs szálláshelyeinek *gyűjtőneve*-ként tudom számontartani.

Hogy az *Etelküzü* név nem egységes, pontosan körülhatárolható területet jelölt, hanem folyók mellékén szétszórt törzsi szálláshelyeket, azt nem csupán a fent megadott etimológia alapján lehet kikövetkeztetni, hanem az *Etelküzü* nevet fenntartó forrással is támogatható. Arról, hogy *Levédi* vajda a besenyő támadás elől *Etelküzü*-be távozik népével, CONSTANTINUS bizánci császár szószerint ezt írja: „...a másik rész pedig vajdájukkal és vezérükkel, Levédivel nyugatra ment lakni, az *Etelküzü* nevű helyekre” (kiem. tőlem B. L.) (I. MORAVCSIK: i. m. 44). Fontosnak tartom itt a kiemelt *helyekre* szó többes számát, ami szerintem csak azt igazolhatja, hogy az *Etelküzü* névvel jelölt terület nem egybefüggő, hanem széttagolt törzsi szálláshelyek, ahogy azt az ugor etimológia is sugallja. E szétszórtság alapján talán az is elképzelhető, hogy az egyes törzsi szálláshelyek közötti „senkiföldje” alkalmanként idegen törzsek átvonulási útja is lehetett, esetleg hosszabb-rövidebb időre ideiglenes szálláshelyként is szolgálhatott számukra. Az ilyen közbeékelődés lehetőségét nincs okunk kizárni.

Mint nyelvész, nem érzem hivatottnak magamat arra, hogy az *Etelküzü* névvel jelölt törzsi szálláshelyek földrajzi helyzetét megpróbáljam megadni. Tegyük meg ezt az arra hivatott történészek! Kötelességemnek tartom viszont fölhívni a figyelmet CONSTANTINUS és IBN RUSZTA megállapításaira. A bizánci császár folyók nevének megadásával jelzi a besenyőknek azt az új hazáját, amit a magyaroktól foglaltak el, tehát *Etelküzü*-t (I. MORAVCSIK: i. m. 45). Ha a megadott folyók mindkét partját számításba vesszük, akkor ez az Al-Duna és Don közötti területet adja. Az arab történetíró viszont, valószínűleg egy valamennyivel korábbi állapotot tükrözve a Duna és a Volga közén jelzi a magyarság szállásterületét (I. GYÖRFFY, A magyarok elődeiről... Bp., 1986. 3. kiadás 88). A két forrásnak ez a megközelítő egyezése nem zárja ki annak lehetőségét, hogy a IX. századra vonatkoztatva hiteles lehet a források megállapítása a magyar szálláshelyeket illetően.

Etimológiám szerint tehát az *Etelküzü* nem őshazánév. Ám azon az alapon, hogy egykori törzsvezetőink a saját szállásterületüket az *uruszág* névvel jelölték, nagyon ráillik *Etelküzü*-re a népmeséink „hetedhétország” formulája, mert ősünk *Etelküzü*-je valóban *Hetedhétország* volt.

BALOGH LÁSZLÓ

Kecskemét neve „rebellis” név, ellenáll a megfajtési kísérleteknek – vallja PAIS DEZSŐ, BÁTKY ZSIGMOND-dal vitázva (MNY. 25: 80). E vita során Pais ad egy szerinte lehetséges etimológiát (NéNy. 2: 24–40), de azon kívül, amelyet legvalószínűbbnek tart (ezt elfogadja a FNESz. is), Pais még további, esetleg számításba veendő etimológiai utakat is megjelöl. Mit jelent ez a magatartás? Azt, hogy Pais azt vallja: nincsenek véglegesen lezárt ügyek, végérvényesen kihirdetett, és kritika nélkül elfogadandó tételek. Csak tények vannak és ezek jobb vagy rosszabb magyarázatai. Egy ilyen felfogásban természetszerűen felértékelődik a kritika szerepe. A kritikáé, amely még akkor is jogosult, ha történetesen csak „rombol”, vagyis, ha a negatívumok felsorakoztatásával egyes régebbi etimológiák gyengébb pontjaira ráutalva felszabadítja a kutatók kísérletező kedvét. Persze az is elképzelhető, hogy egy meglévő etimológia kritikai alapú megvizsgálása hoz felszínre az eddigi etimológiát megerősítő adatokat vagy következtetéseket. MELICH JÁNOS egyszer nem csekély malíciával úgy nyilatkozik, hogy ASBÓTH OSZKÁR tudósi életművének nagy részét az ő (ti. Melich) állításainak kritikája teszi ki (MNY. 9: 468). Ám, ha egymás mellé állítjuk Melichnek és Kniezsának a magyar nyelv szláv jövevényszavairól írt monográfiáját, nyilvánvalóvá válik az asbóthi kritika szükségessége.

A következőkben egy helynév: *Halesz* etimológiájának körbejárásával próbálom meg igazolni a fentiekben elmondottak érvényességét. Ha helyneveket etimologizálunk, különbséget kell tennünk az ún. szónevek és az ún. jelnevek között. A szónevek etimológiája könnyen átlátható, mivel a név közzszo(i) eleme(i) könnyen azonosítható(k). A jelnevek esetében ez az átláthatóság nem vagy csak nehezen valósul meg (vö. J. SOLTÉSZ, A tulajdonnév funkciója és jelentése. Bp., 1979. 31–2). Egy magyar név – amint erre már jó régen Gombocz és Melich rámutattak (MELICH JÁNOS, Keresztneveinkről. Bp., 1914. és GOMBOCZ ZOLTÁN, Árpád-kori török személynéveink. Bp., 1915.) – vagy magyar közzsóból, vagy magyar vagy idegen tulajdonnévből származhat. Visszatérve az idézett példához, a *Halesz* esetében is kísért, hogy szónévként magyarázzuk: „Ha lesz termés, lesz dézsma”. E mondat első két szavából eredne a név maga. Így magyarázza a nevet SZILY KÁLMÁN (MNY. 3: 475) a földéaki (nép)hagyomány alapján, s lényegében ezt fogadja el INCZEFI GÉZA (MNY. 60: 85, és Földrajzi nevek névtani vizsgálata. Bp., 1970. 174), és a FNESz. is. Felmerülhet azonban néhány ellenvetés ezzel a magyarázattal kapcsolatban. Az első inkább csak gyanakvás: túlságosan is népetimológia-szerű ez a magyarázat, olyan, mint a *Mulatóhegy*, a *Bánom* vagy a *Cérnahát*. A második ellenvetés az lehetne, hogy ez a magyarázat egy olyan szóösszetétel eredményeként létrejött nevet ad, mely szóösszetétel létrejöttének jellegéből adódóan (ún. szervetlen szóösszetétel) a

köznyelvben igen ritka. Ha viszont ritkasága ellenére létrejöhet (mert létrejöhet) akkor miért csak az Alföld egy eléggé körülhatárolható részén jött létre? Miért nincs a Dunántúlon egyetlen *Halesz* sem? Nem függhet ez össze valamely, csak az Alföldön használatos termelési móddal, esetleg jellemző növényzettel? Továbbá: ha a szóban a létige egyes szám harmadik személyű alakja áll, akkor ennek a dél-alföldi vidékeken nem *lősz*-nek kellene lennie? És hogyan ítéljük meg végezetül Geszner Mihály 1849-ben Rákóczy Jánoshoz írott levelének következő sorait: „...járja a tőled megvett *halesz* veres, melyet [a katonák] hatalmasan üritgetik, meg akarván az epemirigytől szabadulni” (A forradalom és szabadságharc levelestára IV. Összeállította, jegyzetekkel és bevezetéssel ellátta V. WALDAPFEL ESZTER. Gondolat, Bp., 1965. 211). Az idézett szövegből valamiféle borfajtára gondolhatnánk, s ebből pedig ennek eredetképpen ismét valamely jellemző növényzetre gyanakodhatunk.

Ezen meggondolások indítottak arra, hogy megpróbáljam tüzetesebben körüljárni a *Halesz* problémakörét. Ha végignézzük az említett helynév előfordulásait, a következőket találjuk (adattáramat részben az említett irodalom, részben a FÖMI keretében végzett több éves adategyeztetés alapján térképekről és helybéli adatközlőktől gyűjtöttem): 1. *Halesztanya* és *Halesz-dűlő* (Jászfelsőszentgyörgy): a község 1853-as térképén *Ha lesz*, a mellékelt részletező lista alapján a terület nagy része Weingarten. Ugyanitt az 1876-os változási jegyzék szerint *Halesz szőlő*, és az egész terület szőlő. 2. *Halesz* és *Halesz szőlő* (Kunszentmárton). 3. *Halesz* (Tiszaföldvár). 4. *Halesz* (Kiskunmajsa). 5. *Halesz* (Kiskunfélegyháza): itt az 1853-as térképi *Halesz* Weingarten megjelölést kap. 6. *Halesz, Haleszi határrész* (Soltvadkert): az 1852-es térkép szerint *Haleszi* (és a 639 holdból 380 hold szőlő), PESTY FRIGYES-nél *Halesz szőlő dűlő* (PESTY FRIGYES kéziratos helynévtárából. Pest – Pilis – Solt vármegye és kiegészítések. Közreadja BOGNÁR ANDRÁS. Szentendre, 1984. 468). 7. *Halesz* (Újkigyós). 8. *Halesz* (Tiszakécske). 9. *Halesz* (Galvács). 10. *Halesziszőlők, Halesz szőlő* (Csongrád). 11. *Halesz-dűlő* (Kiszombor). 12. *Halesz* (Üllés). 13. *Halesz* (Szegvár). 14. *Halesz* (Nagykörös): az 1854-es térkép a mai Nyársapát területén jelzi, az 1915-ös térkép pedig *Haleszi szőlők* néven adja. 15. *Halesz* (Pilis): 1854-ben *Haleszi-dűlő*-ként szerepel, Pesty Frigyesnél pedig így: „*halesz-szőlők*” (PESTY i. m. 282). 16. *Halesz* (Tápiószele): az 1854-es térképen az egész terület jellemzőjeként a Weingarten szó áll. PESTY-nél *Halesz szőlő hegy* szerepel (i. m. 399). 17. (Tatárszentgyörgy): az 1938-as kataszteri térkép *Halesz hegy*-et jelöl, és ugyanott ez is áll: Szőlő. 18. (Albertirsa): *Halesz-szi szőlők* (PESTY i. m. 28). 19. (Újszász): 1992-es saját gyűjtés alapján abonyi adatközlők szerint Újszászon van *Halesz* nevű szőlős, gyümölcsös terület. 20. (Kecskemét): *Halesz* (MNY. 3: 475). 21. (Szelevény): *Halesz* (MNY. 3: 475), *Halesz-szőlő* (ÉGETŐ MELINDA, Az alföldi paraszti szőlőművelés és borkészítés története a múlt század közepéig. Kandidátusi értekezés. Kézirat. 1986. 175). Ez a terület feltehetően azonos a

kunszentmártoni *Halesz*-szel. 22. (Bordány): *Halesz*, a szegedi határban Bordánytól délnyugatra egy homokos szőlő neve (INCZEFI: MNy. 60: 85). 23. (Baks): *Halesz*, egy szőlő neve (INCZEFI: MNy. 60: 85). 24. (Óföldrak): 1827-ben *Haleszi Káposzta Földek* (INCZEFI: MNy. 60: 85, Sz. K.: MNy. 3: 475).

Ebből a korántsem teljes adatolásból a következők derülnek ki: 1. A helynév egy kivételtől (Galvács) eltekintve csak az Alföldön, annak is főként a homokos területein található. 2. A kideríthető esetek nagy többségében szőlőterület megnevezésére szolgál(t). 3. Nincsenek történeti adatai, legkorábbi általam ismert említései a 18. század végéről származnak.

Visszatérve az etimológia magyarázatához: csábító lenne arra gondolni, hogy ezek az egykori szőlőterületek valamely homokos talajon otthonos szőlőfajta nevével hozassanak kapcsolatba. Egy ilyen javaslatot analógiák hosszú sorával támogathatnánk meg. Ám sem magyar közszót, sem bármiféle idegen eredetű tulajdonnevet nem találtam, amely egy ilyen javaslatnak megfelelő lehetne. Vissza kell tehát térnünk a FNEsz. által is elfogadott magyarázathoz, s megnézni, hogy a fentiekben vázolt ellenvetések ellenére, mi szólhat mégis mellette. Ha a hangtani ellenvetést nézzük (vagyis, hogy ezeken a területeken *ha lősz*-t várhatnánk), az nem áthidalhatatlan: a feltüntetett helységek közül ugyanis hat (Kiskunmajsa, Soltvadkert, Újkígyós, Tiszakécske, Szegvár, Nagykőrös) Nyelvatlasz-kutatópont volt. A Nyelvatlaszban szerepel a *leszek* (788. térképlap) és a *tesz* (814. térképlap). A két szó csak Újkígyóson és Nagykőrösön *ő-ző*, a másik négy helyen az *é-ző* változat él. Úgy gondolom, ezeknek a szőlőterületeknek a kialakulását és az elnevezésük folyamatát ÉGETŐ már idézett értekezéséből érthetjük meg leginkább: az alföldi szőlőket mindig a lehető legjobb talajokra igyekeztek telepíteni. Bár az Alföldön összefüggő homoktakarót találunk, ennek minősége azonban nem egyforma. A 18. század végéig még rendelkezésre állt új szőlő telepítésére az ún. lepelhomok. Ezt az jellemzi, hogy a homoktakaró alatt mindenütt megtalálható a vízben és tápanyagokban gazdag altalaj. Mikor ezek a lepelhomok borította talajok elfogytak, kényszerűségből olyan helyeken is telepítettek szőlőt, amely legeltetésen kívül másra nem igen lett volna alkalmas. Így jött létre az 1797-es parcellázás után a szelevényi pusztán a *Halesz-szőlő* – állítja Égető Melinda (i. m. 169 és 175). És hogyan magyarázhatnánk a „*halesz veres*”-t? Úgy vélem, ebben az esetben egy további fejlődéssel állunk szemben: az egykori szervesetlen szóösszetételből származott tulajdonnév köznevesült, a silány értékű területek neve az itt termelt silány értékű bor nevévé válhatott. Ami pedig a név népetimológiára emlékeztető voltát, illetőleg a szervesetlen szóösszetétel ritkaságát illeti, nos ezzel szemben is hozható ellenérv. Igaz ugyan, hogy ez a szóösszetétel a nyelvben eléggé ritka, ám pont a tulajdonnevek körében nem különösebben az. E szóösszetétel általánosan idézett példái (*hiszekegy*, *miatyánk*, *egyszeregy*) lényegében mint címek is felfoghatók, tehát tulajdonnév-szerűek. De

a *Mitvisz* kutya, *Többsincs* királyfi és társaik arra utalnak, hogy ez a típus a tulajdonnevek egy részének körében jelen van. Nem társtalan tehát a *Halesz* sem.

Futottunk egy kört. Végeredménye: a népetimológiára emlékeztető, ritka szóösszetételből keletkezett kérdéses név történeti igazolást nyert, etimológiája különlegessége ellenére is meggyőző. S hogy érdemes volt-e megfutnunk ezt a kört, döntse el ki-ki belátása szerint.

HEGEDÜS ATTILA

Keresztneveink történeti és leíró vizsgálata

Joggal panaszkodott BÍRÓ ÁGNES a NÉ 15. számában (65–6) a gépi statisztika pontatlanságára. S ehhez még hozzátehetjük, hogy a névkutató igen nehezen tud hozzáférni az adatokhoz. Enyhe túlzással azt is lehetne mondani, hogy szerencse is kell hozzá. Én most ezt a szerencsét használtam ki. A Kiskegyed című hetilap nyilván reklámfogásból, egy névtanilag érdekes vállalkozásba fogott: az 1992. április 1. és 1993. március 31. között született kislányok adatait kérta. Ez annyit jelent, hogy a leánykák vezeték-, illetve keresztnevein kívül megadták a születés dátumát is. Mivel a tény nem volt állampolgársághoz kötve, a Magyar Köztársaság területén született kislányok neve került a listára. A menekültáradat, főként a volt jugoszláv területekről, megemelte az idegen vagy idegenszerű nevek számát. Egy év alatt az újság 15159 leány adatait közölte – 486 utónévvel. Ez valamivel több a megszokottnál, de figyelembe kell venni, hogy a névadási szokások némiképpen változtak. Ennek oka a tömegtájékoztató. Bár egyáltalán nem érthető, hogy miért az *Alexandra* és a *Nikolett* áll az élen. A női nevekben az idegenszerűség figyelhető meg. Az első 31 név (egy százalék felett) között alig van magyar név (*Réka*, *Panni*). Természetes, hogy ilyen nagy adathalmazban több dolog is feltűnik. Többek között az is, hogy a helyesírás kezd az idegen név felé mozdulni. Így pl. van *Jessicá*-nk – *Dzsesszikánk*; *Zsuzsannánk* – *Susan*-unk – *Susann*-unk. A tévéfilmekből hirtelen átvett nevek magyarosodása nehezen történik. Azt is megfigyelhetjük, hogy egyre több az egyéni nevek száma. Az első 31 név van egy százalék felett. Ha viszont azt nézzük, hogy a neveknek csaknem a fele egy-két névviselőt takar, az annyit is jelent, hogy bár a gyakori nevek kicserélődtek, de az elkülönülés – legalábbis a női neveket tekintve – továbbra is folytatódik. A Bíró Ágnes által is említett becézett formák anyakönyvezése gyakoribbá vált.

Ennyi név alapján természetesen sok következtetést lehetne levonni. Most inkább a tényfeltárással szeretnék foglalkozni. Bemutatok néhány névmagyarázatot – hozzátéve, hogy a kiválasztás ténye mindig önkényes – de remélem, nem hiábavaló.

Abigél: Öszövségi eredetű név. Két személy is viseli: Nábál, majd Dávid király felesége (Sám, 1: 25), illetve Dávid testvére (I. Krón. 2). A Bibliában tehát olyan személyek neve, akiket éppen megemlítettek, nagy tetteket nem hajtottak végre. A középkori névadásban alig-alig találkozunk vele. Keresztnévként való – újabb – használata Francis Beaumont és John Fletcher *The Scornful Lady* 1616-ban bemutatott darabjában az akkori szlengben a szobalány szinonimája. Nem valószínű, hogy e név felbukkanása akár a bibliának, akár ennek a műnek volna köszönhető. Legfeljebb annyi az igaz, hogy irodalmi-művészeti közvetítésű – és nem közvetlenül a Bibliából való. Eugene Scribe *Egy pohár víz* (1841.) illetve Arthur Miller *Salemi boszorkányok* című drámájából, de még inkább az ebből készült filmekből vált ismertté újra. Az újra szót azért kell hangoztatni, mivel más, közvetlenebb források is vannak. Verdi: *Nabucco* – a korában hallatlanul népszerű operájának hősnője is Abigél. Az viszont nem valószínű, hogy a szülők Arany János *Tetemrehívás* című balladájának női szereplőjét választották volna ún. példaképnek. Az irodalomnál, a zenénél azonban – legalábbis napjainkban – van egy erősebb tényező: a televízió. Szabó Magda *Abigél* című regényét nem hiszem, hogy sokan olvasták volna, de a regényből készült tévésorozatot milliók látták. A szimpatikus megformáltságot tekintve elsődlegesnek, és nem az *Abigél* idegenszerűségét hangsúlyozva kapta ezt a nevet néhány kislány.

Vesna: E nevet a televízió közvetítette. Néhány évvel ezelőtt játszották a *Forró szél* című jugoszláv sorozatot, s ennek volt az egyik szereplője Vesna (egyébként a színésznőnek is ez volt a keresztnéve). Így tenát szerbhórvát eredetű név ez. Tudomásom szerint csak a csehben használatos még. Egy ósláv istennő neve volt, etimológiailag összefügg az orosz *veszna* 'tavasz' szóval.

Ajka: A hangalak azt sugallja, hogy helységnévből vált keresztnévvé (mint pl. Lenke, Emőke). Így tehát irodalmi közvetítéssel került volna neveink közé, s miként a többi hasonló név, ez is férfinév volt eredetileg (vö. FNESz. I, 62). Csakhogy a mi esetünkben homonimáról van szó. A név viselője muzulmán menekült Magyarországon. Az arab *Ayşe* 'barázdabillegető' jelentésű szónak – Mohamed kedvelt felesége volt – török közvetítésű alakja. Ez egyébként ismert volt a hódoltság idején is, Fekete István *A koppányi aga testamentuma* című regényében is van ilyen nevű török szereplő. Az Ajka név kicsinyítő képzős alakja az Ajka. Magyarosnak hangzik, s talán még egy magyar kislány is kapni fogja ezt a nevet.

Száva: Nem szerepel sem a Magyar utónevekben, sem a Bibliotéka által kiadott *Utóneveink* című (1990.), a tudományos igénytől fényévnnyire járó könyvecskében. Női névként szerepel közelmúltunk névadásában, valójában

azonban férfinév. Az arameus *Sabbas* név szláv változata. Megvan az oroszban, csehben, macedónban, szerbhorvátban, ukránban, szlovákban – az azonos kultúrkörben (vallásban) levő románban is. Újabban a svédből is lehet adatolni. Mi ezt a nevet a Szemere-kormány igazságügyi miniszterének a nevéből ismerjük: Vukovics Sebőnek az eredeti neve Száva volt. Ennek tudható be, hogy a Nem-magyar keresztnévek jegyzéke című könyv (Bp., 1909.) a *Sebő* névvel azonosítja. Kétségtelen, hogy a hangalakja nőies. Ám azt is hozzátehetjük, hogy *a-ra* sok gyakori férfinév is végződik (Attila, Béla, Csaba, Géza stb.). De hogyan lett a férfinévből női név? Ennek oka alighanem Verne Gyula volt, aki a Sándor Mátyás című regényének egyik szereplőjét (a címszereplő lányát) nevezte el Szávanak. Verne idegen nyelvi névadási gyakorlatát ismerve, joggal feltételezhetjük, hogy a térképről választotta ezt a nevet. Ebben nagyjából megerősít bennünket a horvát utónévkönyv (Prosvjetin imenoslov. Zagreb, 1984. 144), hiszen mint női nevet magyarázza a Száva folyóval (ad analogiam Rika – Marika), a *Sava* férfinév alaktani formáns nélküli nőiesítésével, illetőleg a *Jeliseva*, *Radosava* stb. nevek becézett alakjaival. Azt hiszem (de bizonyítani nem tudom), hogy ez a név nem a horvátból került át nyelvünkbe, hanem a franciából – Verne (1888.) közvetítésével.

Ninell: Így van leírva. Nyilvánvalóan a franciás nevek hatására. Az érdekesség az, hogy ez nem francia, hanem orosz eredetű. A 30-as évek névadási gyakorlata a Szovjetunióban sok új jelenséget mutatott. Az egyházi (jellegű) neveket igyekeztek háttérbe szorítani. Erről szólt többek között Büky László a jászberényi névtani tnaácskozáson (MND. 100. szám 43–8). A Ninel nem más, mint Lenin nevének megfordítása (lágyítójellel a végén – ezért nőnemű). A horvátban is van hasonló hangzású név: *Ninela*, de ez a *Ninoslava*, *Katerina* neveknek a rövidülése, a magyar névadásra aligha hatott. A Ninel egy *l*-lel megtoldva franciásnak tűnt – ezért is választották néhányan kislányuk nevéül.

Ajnácska: Nem tartozik a leggyakoribb neveink közé. Ennek alighanem egyik oka az, hogy túlbecézettnek tűnik. Az utónévkönyvben az áll: „rege alapján újabb keletű névadás” (LADÓ JÁNOS, Magyar utónévkönyv. Bp., 1972. 19). Ez igaz is. A további azonban megfontolandó: „...a községnév Huba vezér nyilazó leányának, Hajnácskának a nevéből származik”. Lássuk, hogy mit mond a FNEsz! GYÖRFFY 2. alapján csak a XIV. századból tudja adatolni, így Huba vezérrel és lányával nem lehet kapcsolatba hozni – legfeljebb a hasonló hangzás alapján. A honfoglaláskori monda eleve gyanús. Ennek hangtani okai is vannak. hogy vált a *-kó* utótagból *-ka*? Nyilván szlovák hatásra. Csakhogy ezen a területen a szlovák beköltözés, illetve birtokbavétel XX. századi. Így ne a szlovák *Hajnáčka*-t – ami egyébként a magyarból ment át – tekintsük etalonnak. A monda jóval később keletkezett. Magyarán: a névhez megfelelő regét kellett választani. Az alap Vörösmarty Zalán futása című eposzában keresendő. Itt ugyanis Huba honfoglaló törzsfőnek volt egy Hajna nevű (állandó jelzői: deli,

szép, szelíd, gyönyörű, bodorhajú) lánya, Ete szerelmese. Petőfi így ír: „...figyelemre se méltattam Hajnácskót...” (Petőfi Szótár II, 119). Tompa Mihály, aki gömöri volt, nem szól Hajnácskóról. Nyilván ekkor a rege vagy monda még nem létezett, sőt nem tud róla a Borovszky-féle monográfia sem. Szombathy Viktor Száll a rege várról várra (Pozsony, Madách, 1979.) című munkájában találkozhatunk vele. Nagyjából megtartja azt, amit Vörösmarty leírt, csak éppen Ajnácska szerelmesének neve nem Ete, hanem Gede. Éppen ez bizonyítja, hogy az 1840-es években ez a monda nem létezett – nyilvánvalóan a millennium tiszteletére „hozta létre” valamelyik literátus.

Zolna: Nagyon vörösmartyasnak tűnik ez a név, de Vörösmarty műveiben nem fordul elő. Az igaz, hogy helynévként is adathozható, Zólyom megyei község. Inkább valószínűbb, hogy a *fekete csucsór* nevű gyógynövény neve vált keresztnévvé (CzF., Ball.). Igaz, hogy a magyar ebszóló neve némiképpen csökkenti a név használati értékét, de azt is figyelembe vehetjük, hogy a Nerobol nevű orvosság – az anyagcsere helyreállítására – alapanyaga a zolna.

Szejke: Ismét egy szláv eredetű személynév helynevesítéséből származó névvel állunk szemben. Győr megyei pusztá. Valószínűleg Orbán Balázs nyughelyét – Szejkét – tévesztették össze a névvasztók. Kiss Lajossal egyetértve, szláv (déli) eredetűnek tartom ezt a keresztnévet.

Cintia: Ez az újabban divatos név az ógörögre megy vissza – már ami az etimont tekint. A Künthosz hegy Délosz szigetén van (Strabón, 516). Különösebbet nem olvasunk róla. Viszont női névként előfordul a római irodalomban Propertius verseiben. Európai elterjedését Hans Carossa, német író regényének, illetve Elizabeth Gaskell regényének köszönheti. Ezzel angolszász nyelvterületen a névnek tág tere nyílt. A mai magyarországi elterjedtsége (az alakváltozatokat is beleértve) az amerikai filmeknek köszönhető. Bár nem mulaszthatom kijelenteni, hogy az irodalomban ez a név már ezelőtt is élt (Jókai: A régi táblabírák).

Mirtill: E nevet Nádas Myrtyll (újabb nevén: Mia Nardi) színésznő terjesztette el. Magam is Ladó Jánossal egyetértve francia növénynevből származtattam. Csakhogy volt előzménye: Vörösmarty Zalán futásában az egyik görögnek a neve. Ez a női név nyugatról jött hozzánk, kétség nem férhet ahhoz, hogy francia (esetleg angol) átvételről lehet szó, és nem Vörösmarty eposzának neve nőiesedett el.

Villő: E név közszoji alakjával Kiss Lajos részletesen foglalkozott (NyttudÉrt. 71: 87–93). Utal arra is, hogy keresztnév keletkezett belőle. Csupán kiegészíteni tudom a tőle megszokott filosz hitelességgel és bőséggel hozott adatokat. Bár későbbi adat, de Részó Ensel Sándor: Magyarországi népszokások (Pest, 1867.) című művében szól a villőről. S igazat kell adnunk Kiss Lajosnak, amikor ezt írja: „A villő közvetlenül a szlovákból kerülhetett át, e származtatást azonban csak valószínűsíteni lehet, bizonyítani egyelőre nem (93)”. Én ugyan

megkísérletem, de végkövetkeztetésem megmaradt ugyanott. A szokást németnek kell tekintenünk, magát a nevet viszont feltétlenül szlováknak. Még akkor is, ha gyűjtésekben a villót összekeverik a kiszével.

Tiffany: Napjainkban a szülők ragaszkodnak – legalábbis a női neveket tekintve – az idegen(es) nevekhez. Ezt sem a nyelvtudás, sem az irodalmi műveltség nem indokolja. Igaz, hogy egy év alatt csupán egyetlen kislány kapta ezt a nevet. Nem resteltem a fáradságot, és megérdeklődtem a névadás okát. A Harlequin Kiadó szerelmesregény-sorozatának egyik tagja a Tiffany. A nevet két szótagban ejtik – a betűk magyar hangértékének megfelelően. A becéző változata: *Tifi*. Nem merem azt állítani, hogy ez a név is Hollywood terméke, de közel áll hozzá. Nézzük előbb a származását! Az USA-ban kétségtelenül népszerű név nem amerikai, és még csak nem is angol. A franciából vették át a yenkik, sőt még vezetéknevként is felhasználták. ELSDON C. SMITH: *New Dictionary of American Family Names* (New York, 1973.) igazolja az egyébként is biztos tényeket (511), azaz vagy a *Theophanie* névből származik, vagy éppen a vízkeresztkor született kislány (*Epiphanie*) nevéből. A névadás aligha utal bármelyikre is.

Frézia: Kétségtelenül újabb kori névadás. A rendelkezésemre álló névkönyvekben nem szerepel. Úgy látszik, hogy a névadási forma magyar, de a hangalak mindenképpen idegen. Beleillik a növényeink sorába. A fokföldi gyöngyvirág latin neve. Illatos is, több színben is pompázik. Maga a virág is divatos, de úgy látszik, a neve is az lesz (vö. MIZSER, MNy. 85[1989]: 93–7).

MIZSER LAJOS

Névtani kultúránk gazdagításának egy lehetséges módjáról (Keresztnevszótár 6–16 éves gyermekek számára)

A mai magyar szótárirodalom folyamatosan törleszti adósságait. Az utóbbi időben, ha nem is a kívánt gyorsasággal, de rendszeresen jelennek meg egyes szókészleti területek szótárai, és gyarapszik a speciális tájékoztatást adó művek száma is.

Szűkebb szakterületünkön, az onomasztika terén, ezen belül a személynevek körében is öröndetes gazdagodásról számolhatunk be: nagy úrt pótol KÁZMÉR MIKLÓS munkája, amely a régi magyar eredetű családnevek viszonylagos teljességre törekvő gyűjteménye (Régi magyar családnevek szótára. XIV–XVII. század. Magyar Nyelvtudományi Társaság. Bp., 1993.).

A napjainkban Magyarországon használatos keresztnéveket legutoljára az 1971-ben megjelent utónévkönyv gyűjtötte össze (LADÓ JÁNOS, Magyar utónévkönyv. Akadémiai, Bp., 1971.). Amint a bevezetőjéből kiderül, legfontosabb célja, „hogy az anyakönyvi hatóságok részére az utónevek anyakönyvi bejegyzésére vonatkozó jogszabályokhoz a magyar anyanyelvű magyar állampolgár gyermekek anyakönyvezésénél utónévjegyzékként szolgáljon, vagyis tételesen megjelölje, mely utóneveket lehet az anyakönyvbe bejegyezni, és milyen formában.”(5). Ennek ellenére mind a szakemberek, mind a keresztnévek iránt érdeklődő átlagos olvasók először ehhez a munkához fordulhatnak, hiszen ennél bővebb, gazdagabb anyagot feldolgozó keresztnévszótárunk ezidáig nem készült.

Az utóbbi években többen is megérezték ezt a hiányosságot. Áttekintve napjaink hazai könyvkiállítását, úgy tűnik, hogy az újabb, kisebb kiadók némelyike talán jó üzleti lehetőséget lát a személynevekkel, különösen a keresztnemekkel való foglalkozásban. Néha feltűnik egy-egy a neveket valamilyen szempontból bemutató, magyarázó kiadvány.

Érdeemes egy pillantást vetni az amerikai könyvpiacra is! A Books in print subject listing oldalain a személynevekről kiadott könyvek több hasábot megtöltenek. A személynevek címszó alatt 116 tételt számoltam meg. De ezekhez kapcsolódik még 20–25 könyv, amely az angliai, illetve az államokbeli adatokat dolgozza fel, elsősorban az ottani olvasók, kutatók érdeklődésére számot tartva.

Figyelemre méltó, hogy milyen sok szempontból közelítenek ezek a művek az onomasztikához. A címek és egyéb könyvészeti adatok alapján az alábbi témaköröket különítettem el:

1. A személynévadás gyakorlatának összehasonlító kulturális vizsgálata.
2. Babanevek gyermeket váró szülőknek. Jellemzői: külön a fiúknak, külön a lányoknak; tökéletes / modern / teljes / klasszikus babanévkönyv; a világ valamennyi babaneve; a legjobb / a leggyakoribb / a legrosszabb / a leggyönyörűbb neveket tartalmazó könyv; 2000 név / 2500 név / 2000 és 1 név a babának; A tökéletes név a tökéletes babának!
3. A bűvös név; a név „regénye”, jelentősége, asztrológiája. You are your first name = azonos vagy a keresztnévvel.
4. A név jelentése, eredete.
5. Hogyan tudunk leginkább emlékezni a nevekre?
6. Hogyan tréfálkozhatunk a nevekkal?
7. A nevek kiejtése.
8. Egy adott névhez kapcsolódó történetek, anekdoták, tréfák és azok az emberek, akik ezt a nevet híressé tették (Elizabeth; John; Mary; Robert – a jelenleg forgalomban lévők). [A Helikon kiadó közismert keresztnév sorozatára emlékeztet!]
9. Hogyan tudjuk kiválasztani a legmegfelelőbb nevet?

10. A nevek Guinness könyve.
11. A névváltoztatás lehetőségei az egyes államokban.

Ebből a felsorolásból kitűnik, hogy a műfajt, a megközelítési módot illetően sokféle könyvvel találkozhatunk: a néhány dolláros babaneves füzetektől, a tudományos igényű szótárakon át, a drága reprint kiadványokig minden fellelhető.

HAJDÚ MIHÁLY tapasztalatai szerint is az angol az a nyelv, amelynek a keresztnéveiből feltehetőleg a legtöbb szótárféle összeállítás készült (Keresztnévszótárak repertórium. Magyar névtani Dolgozatok 3. ELTE. Bp., 1977.). Repertórium összeállításakor 156-ra teszi az általa ismert munkák számát. Meglepően magas ez a szám, ha figyelembe vesszük, hogy kizárólag olyan leíró szótárakra vonatkozik, amelyek a keresztnévek jelenkori alakját, használatát stb. tárgyalják.

A magyar névkincsről mindössze 13 ilyen munkát tud összegyűjteni a szerző. Köztük azokat is, amelyeket inkább névlistának tekinthetünk, és olyan munkákat is, amelyek más típusú névtani összefoglalások, de a keresztnévek kérdéseit is érintik. Adatai alapján magyar leíró keresztnévszótárnak tekinthetjük:

PÁLÓCZI EDGÁR, Keresztnéveink zseblexikona. Bp., 1927.

Az első módszeres magyar keresztnévszótár. Közli az etimológiát, névnapokat, az egyes nevekhez kapcsolódó egyéb információkat.

KALLÓS EDE, Nevek és napok. Bp., 1943.

A megjelenésekor használatban lévő magyar keresztnéveket tárgyalja betűrendes formában. Felvilágosítást ad a nevek keletkezéséről, irodalmi, művészeti, vallási vonatkozásairól. Népszerű, olvasmányos formában közli a nevek nyelvi elemzését, történetét.

A fentiekben már említett utónévkönyvet, LADÓ JÁNOS munkáját is ide sorolhatjuk.

Ne feledkezzünk meg az egyházi célú keresztnévszótárakról sem: MÁTRAJ (MÁTRAY) JÁNOS, Védő és segítő szentjeink. Bp., 1941.; u.ő., Keresztnéveink. Bp., 1960. és FEKETE ANTAL, Keresztnéveink, védőszentjeink. Bp., 1974.

A nevek eredete, különböző formái, az azonos nevet viselők azonos személyiségvonásai stb. a nyelvi kérdések iránt mélyebben nem érdeklődőket is kíváncsivá tesz. Lelkünk mélyén ott szunnyad és munkál a látszólag rég elfelejtett névmágia. Mindannyiunk családi történetei között megtalálható egy-két olyan eset, amely a nevekhez való sajátos viszonyunkat mutatja.

A gyerekek első szavai között nevük is ott szerepel, ez az a szó, amelyet az elsők között tanulnak meg leírni is. A kicsi gyerekeket mindig nagyon érdekli, ha egy az ő nevüket viselő személlyel találkoznak; szívesen hallgatnak érdekes történeteket az azonos nevű híres emberekről.

Vajon kihasználja-e ezt a kíváncsiságot, nyitottságot az iskolai oktatás? Tankönyveink mind kisiskolás korban, mind később csupán érintőlegesen foglalkoznak névtani kérdésekkel. Néhány újabb tankönyvben öröndetes változást figyelhetünk meg: a tulajdonnevek megszokott helyesírási kérdései mellett egyéb névtani ismeretek is előkerülnek. Pl. ZSOLNAI JÓZSEF 6. osztályos tankönyvében külön névtani fejezetet találunk (Magyar nyelv az általános iskola 6. osztálya számára. Alkotó szerkesztő: Zsolnai József. Tankönyvkiadó, Bp., 1991. 90–8).

A legfrissebb kötet HAJDÚ MIHÁLY-é (Magyar tulajdonnevek. Nemzeti Tankönyvkiadó, Bp., 1994.), amely SZENDE ALADÁR középiskolások számára készített összefoglaló munkájának egyik tematikus füzeté (A magyar nyelv tankönyve középiskolásoknak. Nemzeti Tankönyvkiadó, Bp., 1993.). Ez a kötet valóban hiányt pótol, hiszen a 14–18 évesek még annyi névtani ismerettel sem találkoznak a tankönyvekben, mint az általános iskolások. A fent említett mű a tulajdonnevekkel foglalkozó általános bevezető után külön fejezetben tárgyalja az egyes névfajtákat, köztük a személyneveket is. Viszonylag terjedelmes, 86 oldalas munka.

Hiába volna érdeklődő a 6–16 éves korosztály, azt tapasztaljuk, hogy csupán elvétve talál néhány, az életkorának megfelelő munkát, amely részletesebben foglalkozik a tulajdonnevekkel, azon belül is a keresztnévvel. Ez adta az ötletet egy gyerekeknek szóló keresztnévszótár elkészítéséhez, amely első darabja lehetne, egy – a tulajdonneveket fajtánként feldolgozó – gyerekek számára készülő névtani sorozatnak.¹

Könyvünk célja, hogy a napjainkban használatos keresztnévkincs leggyakoribb elemeit mutassa be önálló címszóként. Itt máris elakadtunk, hiszen a mai névkincs leggyakoribb elemeit adatszerűen sajnos nem ismerjük. Az onomasztika kutatói számára máskor is nagyon hiányoznak a rendszeresen közölt statisztikák akár országos vonatkozásban, akár az egyes területekre, megyékre lebontva. Vannak természetesen olyan közlések, amelyek segítenek a becslésben pl. BÍRÓ ÁGNES országos statisztikát közöl az 1983 és 1987 közötti évekből: Hagyományosat a fiúknak, divatosat a lányoknak. ÉA. 1988. 4: 8–9). Ám ezekben a gyakorisági listákban mindig esetleges, hogy egy adott év, vagy egy önkényesen kiválasztott időszak adatait találjuk-e meg. Így van ez akkor is, ha a Személynévi Adattárak, a Névtani Értesítő füzetait lapozgatjuk vagy valamely

¹ A szótár keletkezéséről beszélve meg kell említenem azt a konkrét mozzanatot, amely munkánkat elősegítette:

1993 tavaszán a PSZM Project Programirodája pályázatot hirdetett az általános iskolás korú gyermekek önművelését elősegítő könyvek készítésére. A pályázati anyagot – akárcsak a készülő könyvet – RAÁTZ JUDIT-tal közösen nyújtottam be. A beadott mutatvány alapján az iroda vállalta a mű kiadását. A PSZM Project helyzetének közismert alakulása miatt úgy látszik, jelenleg le kell mondanunk a könyv megjelenéséről.

nyelvészeti folyóirat névtani közlését vizsgáljuk. CSORDÁS ANITA és VARGA MÁRIA például az 1951 és 1986 közötti leggyakoribb keresztnéveket közli egy kutatópontról (A keresztnévadás Boldogon az anyakönyvezés bevezetésétől napjainkig. Nyr. 1993: 166–78), ÁDÁM IMRE Nyíregyháza és környéke 6–14 éves népességének leggyakoribb keresztnéveit közli 1986-ból (Névgyakorisági vizsgálatok Nyíregyházán és vonzáskörzetében. MNy. 88[1992]: 99–101). Ezek segítségével és saját gyűjtéseink alapján összeállítottuk a készülő szótár címszavainak törzsanyagát.

A szótár nem nyelvész olvasók számára készült, használóiként elsősorban nem is felnőtteket feltételez, hanem 6–16 éves gyermekeket. Ehhez igazodik a szócikkek felépítése, a rövidítések alkalmazása, a könyv tervezett tipográfiai megvalósítása. Ebből következik, hogy kerüli a szakterminológiát, igyekszik egyszerűen és közérthetően fogalmazni. Segíti az olvashatóságot, hogy az egyes szócikkek végén nincsenek szakirodalmi utalások. De található a könyv végén egy névtani ajánló bibliográfia, amelynek egyes darabjai az érdeklődő olvasó számára további tájékozódási lehetőséget kínálnak.

A szótár szerkezete:

- Előszó – általában a névről, a névadásról, érintőlegesen a tulajdonnevek különböző fajtáiról. A családnevek, a ragadványnevek és a keresztnévek kialakulásának történetéről, a becézés különböző formáiról.
- Szótári rész – ábécérendben a kiválasztott keresztnévek részletes bemutatása.
- Utószó – Kommunikációs ismeretek: a névnapok megünneplése; köszöntések, szokások.
- Naptár a névnapok megünnepléséhez
- Ajánló névtani bibliográfia

A szócikkek felépítése:

Kétféle szócikket különböztetünk meg: az önállóan értelmezett címszót, és az utaló címszót. Az utaló címszóba csak a keresztnévek anyakönyvezhető formái kerültek, tehát a becenevek, idegennevek és egyéb tulajdonnevek (pl. családnév, földrajzi név stb.) nem. Az önállóan értelmezett címszó azonos a kiválasztott keresztnévvel.

A szócikkek felépítésének általános váza:

- A keresztnév eredete, etimológiája;
- gyakorisága;
- becézése, alakváltozatai;
- idegen nyelvű megfelelői;
- a névhez kapcsolódó néphagyományok;
- a nevet viselő (történelmi) személyek, irodalmi előfordulások;

szerepel-e mint családnév, földrajzi név, állat-, növény-, ásványnév;
köznevesülése: népnyelvben, köznyelvben;
szemelvény.

A címszóhoz illusztrációként kínálkoznak: történelmi személyek, irodalmi alakok, egyéb hírességek; a névhez kapcsolódó hagyományok, szokások megelevenítése, illetve ezek ábrázolása. Az önállóan értelmezett ANNA-címszó tervezetét és a hozzá kapcsolódó utaló címszókat a jegyzet tartalmazza.¹

¹ ANETTA I. ANNA

ANIKÓ I. ANNA

ANITA I. ANNA

ANNA

A héber HANNAH, CHANNÁH névből ered. Jelentése: (isteni) kegyelem, Isten kegyelme; kellem, báj, kecsesség, kedvesség. Leggyakoribb becézői: ANCSI(KA), ANCSUR(KA), ANI(KÓ), ANNUS(KA), ANKA, CSURA, KISÓ, NANI, PANCSI(KA), PANDÓ, PANKA, PANNI(KA), stb. Közülük különösen érdekes a KISÓ név, amely Erdélyben használatos. Ez az alak a KISANNÁ-ból rövidült, és annyira eltávolodott az eredeti ANNA névtől, hogy egyetlen hangja sem egyezik vele.

ANNA a XVI–XVIII. században az egyik leggyakoribb női név volt. Később fokozatosan vesztett népszerűségéből, de napjainkban kezd újra divatba jönni. Hosszú időn át tartó gyakoriságát bizonyítja, hogy önálló keresztnévnek alapjául is szolgált. Így keletkezett például az ANIKÓ és a KISANNA az alapnév erdélyi becézéséből; az ANETTA olaszos, latinos becézésből; az ANITA spanyolos becézésből; a PANNA a magyar ikerítéses (ANNA-PANNA) becézésből. A HANNA az eredeti héber forma felújításával vált önálló névvé.

Idegen nyelvű megfelelői: a latin, lengyel, olasz, orosz, szlovák ANNA; az angol ANN, ANNE; a francia ANNE, ANNETTE; a bolgár, spanyol, román ANA; a holland ANNA, ANNE, ANNET; a svéd ANN, ANNA; az ír ÚNA; a német ÄNNE, ANNE.

Ritkán, de előfordul családnévként is ANNA alakban, vagy ANNÓK, ANNUS, esetleg ANÓKA formában. Földrajzi nevekben sem gyakori: ANNAháza, ANNAvölgy mellett a legismertebb a Szent ANNA-tó.

A hagyomány szerint ezt a nevet viselte Szűz Mária anyja is. Szent ANNA volt a védőszentje az asszonyoknak, anyáknak, mindenkinek, akinek munkája összefüggött a gazdasszonysággal. A hét napjai közül kedd volt ANNA napja. Ilyenkor nem fontak, nem varrtak, nem mostak, mert azt tartották, hogy Szent ANNA tiltja ezt, és megbünteti azokat, akik ellene vétének. De sok olyan munka is volt, amelyet kedden – ANNA napján – volt a leghszerencésebb elkezdeni. Például ekkor kellett a tyúkokat a tojásra ültetni.

Balatonfüreden minden évben július 26-a alkalmából megrendezik a híres ANNA-bált. Az első mulatságokat az 1848-as szabadságharc után szervezték, azzal a céllal, hogy a résztvevők megmutathassák hazafias érzelmeiket; szavak nélkül, ám mégis érthetően tiltakozzanak a Bach-korszak ellen.

Világszerte több királynő és hercegnő viselte ezt a nevet. Néhány híres ANNA a XX. századi Magyarországról: Lesznai ANNA költő, regényíró, festő, iparművész, Tókes ANNA színésznő, Kiss ANNA költőnő.

„Épp olyan vagy hátulról, mint előlről: A–N–N–A”

(Kurt Schwitters: Virág Annához)

HANNA I. ANNA

KISANNA I. ANNA

PANNA I. ANNA

Bátor – vagy talán egy kicsit könnyelmű – dolog, hogy egy kisméretű, népszerűsítő szótárt készítsünk anélkül, hogy rendelkezésünkre állna egy teljességre törekvő, nagyobb méretű és igényű keresztnevszótár, amely összefoglalja és szigorú kritikával illeti az onomasztika eddigi eredményeit (vö. BÁRCZI GÉZA, *A Magyar Szófejtő Szótár lexikográfiai elvei: Szótártani tanulmányok*. Szerk. ORSZÁGH LÁSZLÓ. Tankönyvkiadó, Bp., 1966. 9–28). Valóban könnyebb volna egy megbízható, szakmailag hiteles nagyszótárra alapozni a munkánkat, és ennek elkészíteni ifjúsági változatát. Hogy miért tettük meg mégis ezt a merész lépést, arra sokféle magyarázat és indoklás kínálkozik. Közöttük a remény is, hogy munkánk talán sürgetője lehet a Magyar keresztnevek nagyszótára című, mielőbb megjelenő kiadványnak.

FERCSIK ERZSÉBET

A Váradi Regestrum néhány helynevéről

1. Korai szórványemlékeink (TA., DömAd. stb.) szisztematikus feldolgozásai sok tanulsággal szolgáltak ősmagyar és ómagyar kori nyelvünk hangtanának, morfematikájának általános elemzéséhez, de legalább ennyire fontosak összefüggő szövegemlékeink értékeléséhez, az államalapító nép világfölfogásának megrajzolásához, sőt kultúrtörténeti és általános nyelvészeti megállapításokhoz is hozzásegítenek. Igaz, hogy a fentebb említett XI–XII. századi emlékekhez képest a Váradi Regestrum XIII. század eleji (1203–1235) adatai már az összefüggő szövegemléke(ke)t is ránk hagyó korszakba esnek, a nagy számú (eddig mintegy 600-ra becsült) helynév és a kb. 2500-nak vélt személynév (MOLNÁR–SIMON, MNyeml. 39, és SOLYMOSI László: KMTL. 713) tekintélyes mennyiségű adalékot jelent a korai ómagyar kor nyelvéllapotjának megállapításához.

2. Más munkáimban a teljes adattár kigyűjtése után elemeztem a VárReg. (1550. évi kiadásának [RMNy. 87]) általános ortográfiai sajátosságait (K. FÁBIÁN ILONA: *Névtudomány és művelődéstörténet*. Szerk. BALOGH LAJOS és ÖRDÖGH FERENC. Zalaegerszeg, 1989. 349–51), s később megpróbáltam az ortográfiai jellegzetességeket egy névcsoport (a g, gy kezdőbetűs nevek) (K. FÁBIÁN ILONA: *Acta Acad. Paedagogicae Szegediensis, Series Lingu.–Litt.–et Aest.* 1987–1988. 23–7) tanulságain bemutatni. A teljes névanyag lokalizációjának hiánya azonban mindenfajta elemzés akadálya lehetett volna, ezért szisztematikus és

monografikus feldolgozást láttam szükségesnek. A megfelelő történeti-földrajzi szakmunkák (CSÁNKI DEZSŐ és GYÖRFFY GYÖRGY munkái) és a XIX. századi térképek segítségével a lokalizációk aprólékos elvégzése után a nyelvészeti, ortográfiai stb. elemzés következik, amelyből itt néhány problematikus helynév tárgyalását adom közre. Az elemzésben előbb az adatokat közlöm, a második bekezdésben az etimológiá(ka)t ismertetem, a harmadikban minden egyéb (ortográfiai, hangtani stb.), általam problémának vélt lehetőséget megtárgyalok, végül megadom a név korabeli kiejtését, ha lehetséges. A VárReg. helyneveit KARÁCSONYI JÁNOS és BOROVSZKY SAMU betűhű (fototyp) kiadása alapján elemeztem (1903.), s a VárReg. jogeseteinek számozásában is ezt követtem.

3. A következő néhány helynevet egy alfabetikus sorrendű elemzésből ismertetem, amelyben 148 (A–C kezdőbetűs) helynévből az alábbiak a saját ottani sorszámukat viselik.

33. 1220/1550: *Beka* (falu) (15). További adatai: 1305: *Bika*; 1337: *Byka*; 1347: *Byka* (CSÁNKI, 3: 418). Tolna megyében feküdt, ma már nem létezik önálló településként, a Szakadát falu területén lévő *Vikastall* (=Bikaistálló) alak (Tolna megye földrajzi nevei. 1981. 144) őrizhette meg nevét.

Feltételezhetően puszta személynévből alakult magyar névadással. A névadás indítékául szolgáló személynévek: 1138/1329: *Biqua* (kétszer); 1211: ? *Bicca* (FEHÉRTÓI, ÁrSzt. 53).

A VárReg. helynéven kívül mindegyik helynévi és személynévi adat zárt magánhangzót jelöl az első szótagban. Mivel a TESz. az 1138/1329. évi oklevél *Biqua* személynévét a *bika* köznév 'szarvasmarha hímje' címszónál (feltételelesen) megemlíti, s mivel a Tolna megyei *Vikastall* összetett helynév előtagja ugyanabba a szemantikai mezőbe tartozhat, magam is felteszem, hogy a VárReg. *Beka* adata etimológiailag az ótörök **biqa* 'bika' szóra megy vissza, és az *e* betű egy fokkal nyíltabb alakot mutathat a többi (az eredeti veláris *i* /*i*/ helyén szereplő palatális *i*-s) ómagyar kori adathoz képest, tehát esetleg zárt *ē* hangot jelöl. Ez a hangalak azonban nem vált általánossá (l. BÁRCZI, Htört.² 72).

Kiejtése: *Bēka*.

51. 1222/1550: *Beu* (falu) (246). További adatai: 1229: *Bev*; 1234: *Buu*; 1329: *Bew*; 1449: *Bw*; 1458: *Bew* (CSÁNKI, 2: 595). Ma: *Bű*, Alsó- és Felső-Bű Bodrog falu (Somogy m.) területén (l. Somogy megye földrajzi nevei. Bp. 1974. 384).

KISS LAJOS szerint (FNESz.⁴ „puszta személynévből keletkezett magyar névadással... az alapjául szolgáló személynév etimológiailag azonos a török eredetű, s elsődlegesen bizonyára *'nemzetségfő' jelentésű magyar *bő* köznévvel”. PAIS DEZSŐ (MNY. 23: 602–8) vetette föl először, hogy a magyar *bő* közszo az ótörök *bäg* 'nemzetségfő, törzsfő' szóból ered. A magyar *bő* szó 'nemzetségfő' értelmezése feltételezés, amelyet adat egyelőre nem támogat

(MÁRTON ALFRÉD: KMTL. 126). A régi ótörök szó jelentését illetően a TESz. (I. 357) óvatosabban fogalmaz: 'herceg, nemes úr' értelmet regisztrál, vagyis méltóságnévként magyarázza. Szinte valamennyi európai nyelvbe átkerült, a magyarba **bey* alakban. A TESz. szerint a magyarban **'vezér, törzsfő'* az eredeti jelentése, ebből több lépcsőben **'hatalmas, előkelő, gazdag'* (ti. ember, majd dolog) 'bő, tág' jelentés alakult ki. A XII. századi magyar nyelvi személynévi megfelelőiben intervokális *-h-*t találunk: 1138/1329: *Behi, Behu* (FEHÉRTÓI, Árszt. 44), amely a török **bey* alak szabályos folytatása tövéghangzóval[?]¹. Ugyanide sorolható a VárReg.-ban található *Buhus* képzős személynév is (1208/1550: 332.). A VárReg. *Beu* alakjában – és a falura vonatkozó későbbi adatokban – *-h-*t nem találunk, itt már vagy diftongussal, vagy monoftongussal kell ejtenünk; ez utóbbit egy másik XIII. századi adat is alátámasztja: 1234: *Buu*, amely alakban az *uu* betűkapcsolat hosszú *ű-*t, esetleg hosszú *ó-*t jelöl (l. a *Besenyő(d)* neveket, a 48., és 50. szócikkben). A VárReg. korában **bey* szóból *-d* képzővel alakult személynév *Beud* alakban szerepel: 1221: PRT. I. 650).

Kiejtése: *Beü~Bő~Bü*.

108. 1208/1550: *Chegyen* (falu) (331), 1215/1550: *Cegan* (falausiak) (192). További adatai: 1332–7: *Chegen, Chegan, Cheken*; 1411: *Cegan* (CSÁNKI, 1: 606). Balmazújváros és Hajdúböszörmény környékén feküdt, az Árpád-kori Bihar és Szabolcs m. határán, ma már nem létezik.

Pusztaszemélynévből keletkezett magyar névadással (FNESz.⁴ 1: 281). A személynév a VárReg.-ban is előfordul: 1213/1550: *Cegun* (159). Az adatok igazolják KARÁCSONYI JÁNOS és BOROVSZKY SAMU (203) azon feltételezését, hogy a helynevet Cégénynek kell minősítenünk. A Cégény helynév a *Cege~Szege* személynév (1211: *Cegue*, FEHÉRTÓI, Árszt. 76) *-n* kicsinyítő képzős formája; töve a magyar *szeg* köznévvvel azonos (MEZŐ–NÉMETH 37), ('szöglet, kiszögellés') valószínűleg azonos a *szeg* 'hegyes vaseszköz' szóval, amely ugor eredetű (TESz.).

Mivel az ómagyar korban a *ch* kimondottan ritkán jelölt *sz* hangot, itt elsősorban egy affrikációs (*sz > c*) hangváltozás utáni *Cege* (*ch* kezdőbetűvel is jelölt) személynévi alakkal kell számolnunk. A *c* a XIII. században többnyire már csak *c* hangot jelölt, és *sz-*t nem. A *ch* még előfordulhatott *c* értékben (KNIEZSA, Hírtört. 37). Mindez a VárReg. *Cegan, Chegyen* helyneveinek *c* kezdőhangja mellett szól. Az *-n ~ -ny* kicsinyítő képző személynévképzőként is funkcionált (*Cegun*), néhány más példán is bemutatható: 1138/1329: *Beken*, 1211: *Enchin* (=Öcsény) (MNYTNY. 1: 257). A szóvégi nazális nyújtó hatása eredményezte a második szótág hosszú magánhangzóját, amely hasonulósos nyúlást

¹ A kérdőjel a szerkesztő kételkedését jelzi.

eredményezett az első szótagban is. Ez utóbbi nyúlást a hangsúlyos helyzet is segítette. A *Chegun* személynév *u* betűje még *ü* tövéghangzónak minősíthető az *-n ~ -ny* toldalékos alakban. A helynevek második szótagjának a betűit nem tudom minősíteni. A hely- és személynévben szereplő *g* hang *gh*, *gv*, *gu* jelei az ómagyar korban gyakran változó alakok. Ha a *g* hang *e*, *i* (vagy ezek hosszú megfelelői) előtt szerepel, akkor a fenti összetett jelek a palato-veláris explosíva (*g*) jelei (K. FÁBIÁN ILONA, *Acta Academiae Paedagogicae Szegediensis*, 1987–1988. *Series Ling.-Litt. et Aest.* 24–25).

Kiejtése: *Cégény-Cégány*.

128. 1221/1550: *Cyeugen* (falu) (214). A helynév szabolcsi vonatkozású jogesetben fordul elő, ebből következően a legtöbb valószínűséggel Szabolcs megyei településre kell gondolnom. KARÁCSONYI JÁNOS és BOROVSZKY SAMU (265) azzal a ma már nem létező, Szabolcs megye bihari határán fekvő Cégénnyel tekinti azonosnak, amely a VárReg.-ban *Chegyen* és *Chegan* alakban szerepel, s én fentebb a 108. szám alatt tárgyaltam. Az azonosításnak komoly valószínűsége van. Magam azonban felvetem egy *Gyeguen* (vagy *Guegen*) javítás lehetőségét, amelynek latin paleográfiai szempontból minden alapja megvan. Ezen az alapon tárgyalom a *Cheugen* helynevet önálló szócikben. Az általam javasolt olvasat(ok) esetén a települést *Gégénnyel* kell azonosítanom. Ennek adatai: 1282/1306/1406: *Gegen*, *Belgegen*, *Kygegen*; 1329/1406: Külső és Belső (Exterior et Interior) *Gegen*; 1326/1406: *Belgegen* (MEZŐ-NÉMETH 46); 1355: *Eghazasgegen*; 1462: *Gegen* (CSÁNKI, I.: 515). Ma: *Gégény* (Szabolcs m.).

Ismeretlen, illetve bizonytalan eredetű. **Gégény* személynévre nincs adatunk, ha mégis ez lenne a névadó, a *gége* köznévi *-ny* kicsinyítő képzős származéka lehet (MEZŐ-NÉMETH 48). Más magyarázat szerint tövében az a személynév rejlik, amelyből a *Gige* helynév keletkezett (FNESz.⁴).

A *g*, *gy* betűk elemzését részben elvégeztem egy korábbi munkámban, így most arra csak utalok (*Acta Acad. Paed. Szeg.*, 1987–1988. *Ser. Ling., Litt. et Aest.* 23–7), mert a szó *gu* betűkapcsolata ott elemezve van.

Kiejtése: *Cégény-Gégény*.

140. 1229/1550: *Cundurus* (falu) (346). További adatai: 1469: *Kondoros* (CSÁNKI, I.: 652). Ma: *Kondoros* (Békés m.).

Alapszava valószínűleg csuvas jellegű ótörök szó, vö. csuvas *χânDâr* 'hód' (FNESz.⁴). Hód szavunk tehát ugor nyelvbe átkerült török jövevényszó (TESz.), amelynek *-s* képzős változata a *Cundurus* helynév.

A *c* jel a *k* hang fővariánsa velárisok előtt (KNEZSA, *Hírtört.* 34, 37). Az *-s* képző a korai ómagyar kor legproduktívabb formánsa, mely a rokon nyelvekben is kimutatható, s a magyar nyelvemlékekben is korán adatolható (HBK. *homus*; 1138/1329: *Hodus* /hn./; TA. *cue*/). Az *-s* képző kapcsolódása általában a teljes

tőhöz történt (MNYTNY. 219–20), a teljes tő záróvokálisa eredetileg az alapszó függvénye volt, s alsó vagy középső nyelvválású lehetett (asztalos, fazekas) (uo. 222). Az -s ellátottságot jelentő értelemben a -ú/-ű mellett az egész nyelvtörténet folyamán széles körben használatos volt, de az -s képzősek önmagukban állnak (ezért is lehetnek pl. helyneveken és személyneveken), az -ú/-ű viszont szerkezetes képző (uo. 245, 252, 255–6). A VárReg. nevének magánhangzói esetleg nyíltabb hangalakot jelölhetnek. Most már csak az a kérdés, hogy az ómagyar *hód* szó és az ótörök szó származékáról beszélhetünk-e együtt. A *hód* etimológiája ugyanis (TESz.) világos és megalapozott, de az ótörök eredetűnek írt *kondor(os)* szó „átemelése” az ugor korból talán még magyarázatra szorul.

Kiejtése: *Kundurur~Kondoros*.

4. A fenti 5 helynév mindegyike komplex nyelvészeti, történeti-földrajzi, ortográfiai kérdéseket érint. Amennyiben a lokalizációs, az ortográfiai, a hangtörténeti (sőt néhol szemantikai) elemzés helyénvaló, akkor az általam a VárReg.-ban azonosított (lokalizált) 703 helynévből itt talán néhány földrajzi név megoldása segítheti a további elemzéseket.

K. FÁBIÁN ILONA

Zemplén megyei ruszin keresztnévek Mária Terézia korából (1773–74)

A régi Zemplén gazdasági, társadalmi, nemzetiségi, néprajzi szempontból – éppen adottságainál fogva – eddig alig hangsúlyozott jellemzők hordozója. Népek, régiók, gazdálkodási formák, vallások, különböző életmódok, településtípusok és névrendszerek keveredtek a megyében.

Zemplén vármegye nemzetiségi összetételének meghatározására az 1715–20-ban összeírt nevek alapján Acsády Ignác tett kísérletet.¹ Megállapítja, hogy a rendelkezésre álló 423 község névanyaga 89 községben egészében magyar, 46 községben pedig többségében magyar lakosságot mutat. Az általa vizsgált időszakban a magyar nevek aránya Zemplén megyében 43,68% volt, a tót vagy rutén (szlovák és ruszin) nevek aránya 56,006%, a német nevek pedig

¹ ACSÁDY IGNÁC, Magyarország népessége a Pragmatica Sanctio korában 1720–21. Magyar Statisztikai közlemények. Új folyam. XII. Bp., 1896. 399.

0,28%.¹ Acsády módszereit, eredményeit többen is bírálták. A lexikon locorum adatai szerint Zemplén 109 településén volt használatos a magyar nyelv, a szlovák nyelv 151, a ruszin pedig 149 községben dominált. A német nyelv három községben volt uralkodó (Rátka, Trautzonfalva, Károlyfalva), a cseh pedig egy községben (Hernád/Kák).²

A Lexikon Zemplén vármegyére vonatkozó összesítő adatai:

Helységek száma:	410
Községek száma:	388
Mezővárosok száma:	22
Róm.kath. parochia:	68
Görögkath. parochia:	140
Evangélikus parochia:	1
Református parochia:	60
Tanítók száma:	186
Magyar nyelv használatos:	109 helységben
Német nyelv használatos:	3 helységben
Szlovák nyelv használatos:	151 helységben
Ruszin nyelv használatos:	149 helységben
Cseh nyelv használatos:	1 helységben

Ezekről az adatokról eltérő képet mutatnak az úrbérrendezéssel kapcsolatos, a községi nyelvhasználat szempontjából figyelembe vehető dokumentumok: a kilenc kérdőpontra adott válaszok, az ún. Investigatiók, s a nyomtatott urbáriumok. Az úrbérrendezés Zemplén vármegyében 457 településen történt meg. Látjuk, az úrbérrendezésen átment települések száma és a Lexikon adatai már nem egyeznek meg. Sőt, még az úrbérrendezésen átment zempléni települések számát illetően is eltérnek a különböző források.³ A kilenc kérdőpontra adott válaszokat 304 községben bohémizált szlovák nyelven, vagy keletiszlovák nyelvjárásban leltük fel, két községben német nyelven, 131

¹ PETROV ALEKSZEJ, Pregyeli ugororusszkoj recsi v 1773 g. po officialnim dannim. Isszledovanyije i karti. Materiali z Ugorszkoj Ruszi. VI. Szankt Peterburg, 1911. 278–298, 310–321; DÁVID ZOLTÁN, Az 1715–20. évi összeírás: A történeti statisztika forrásai. Szerk.: KOVACSICS JÓZSEF, Bp., 1957. 145–200.

² Lexikon universorum regni Hungariae locorum populosorum... Bp., 1920. (A továbbiakban Lexikon).

³ L. a telekosztályokról szóló összesítést, mely 444 település adatait adja meg. Zemplén vármegye Levéltára. (A továbbiakban ZvLt) Loc. 105 N° 671, s a kilenc kérdőpontra adott válaszok összesítését, mely 457 helységről informál. ZvLt Loc. 116. N° 97.

Nº	XVIII. sz. magyar falunév	Mai szlovák név	Háztartások száma
1	Brezovec	Brezovec	9
2	Brusznycia	Brusnica	27
3	Homonnaolyka	Ol'ka	38
4	Havaj	Havaj	18
5	Inóc	Inovce	20
6	Jakusóc	Jakušovce	6
7	Kisbreznice	Breznička	19
8	Klenova	Klenová	67
9	Kolbásza	Kolbása	28
10	Laborcvolya	Vol'a	17
11	Mikova	Miková	33
12	Nechvalpolyanka	Nechválová Polianka	68
13	Novoszedlicka	Nová Sedlica	44
14	Oroszbisztra I.	Bystrá	4
15	Oroszbisztra II.	Ruská Bystrá	78
16	Oroszhrabóc	Ruský Hrabovec	25
17	Oroszkajna	Ruská Kajňa	12
18	Oroszpetróc	Petrovec	14
19	Orosztokaj	Tokajik	9
20	Oroszvolova	Ruská Volová	31
21	Osztroznica	Ostrožnica	24
22	Polena I.	Malá Pol'ana	65
23	Polena II.	Pol'any	27
24	Prauróc	Pravrovce	35
25	Priszlop	Prislop	21
26	Potocska	Potočky	12
27	Rafajóc	Rafajovce	14
28	Szmolnyik	Smolník	35
29	Sztaskóc	Staškovce	12
30	Sztarina és Dara	Starina, Dara	76
31	Vojtóc	Vojtovce	14
32	Vladicsa	Vladiča	10
33	Zubna	Zubné	52
Summa:			964

E községek tabelláiban a következő nevek, pontosabban névváltozatok szerepelnek*

Alexius	40	Damianus	1	Gregorius	63
Olexa	20	Demjan	1	Hircz	56
Liczo	10			Hreha	7
Ilyko	6	Daniel	12		
Leczo	3	Danko	10	Ignatius	19
Alexa	1	Danyko	1	Ihnat	19
		Danyo	1		
Andreas	87	Demetrius	14	Jacobus—	
Andry ¹	32	Mitro	11	Hyacinthus	26
Onda	14	Demko	3	Jaczko	24
Andrej ²	13			Jakub	1
Andris	10	Franciscus	68	Jacsko	1
Ondrej ³	8	Fedor	66		
Onder	8	Fecsko	1	Joannes	234
Ondri	1	Ferenc	1	Iván	196
Andre	1			Janko	32
Antonius	2	Gabriel	8	Ivancso	3
Antus	2	Havrilo	6	Jano	1
		Havrila	1	Jasko	1
Basilius —		Havrik	1	János	1
Ladislaus	78	Georgius	42	Lescus	6
Vaszily	76	Dzura ⁴	17	Lesko ⁵	5
Vaszilyko	1	Jurko	8	Leszko	1
Laczi	1	Gyurko	6		
Constantinus	2	Dzurko	4	Lucas	25
Kosztai	2	Jurka	2	Lukács	25
		Jura	1		
Cosma	1			Marcus	1
Kuzma	1			Marco	1

* A névváltozatok után található adat a névváltozat előfordulásának számát jelzi.

¹ Változatai: Andrij, Andri

² Változatai: Andreg

³ Változatai: Ondreg

⁴ Változatai: Czura

⁵ Változatai: Lyesko

Martinus	6	Onufrij	4	Stephanus	26
Marcin	6	Onufra	4	Stefan	23
				Stofan	3
Mathias	17	Paulus	20		
Matyi	15	Pavel	10	Thomas	3
Matha	1	Pavol	8	Tomko	2
Matye	1	Palya	2	Tomcso	1
Michael	67	Petrus	35		
Michal ¹	18	Petro	35	Timofej	8
Mihály	17			Timko	8
Milyo	16	Romanus	1		
Michaljo	10	Roman	1	Valentinus	5
Miczo	3			Valya	4
Milo	2	Simeon	29	Valyo	1
Micso	1	Simko	28		
		Szeman	1		
Nicolaus	9	Stanislaus	4		
Mikula	6	Stanko	4		
Mikola	2				
Nicola	1				

Nevek száma: 33

Névváltozatok száma: 85

Egy névre eső névváltozatok átlaga: 2,58

Névelőfordulások összessége: 964

KOI ISTVÁN

¹ Változatai: Mihal

Mezőkövesd XVI–XVII-századi családnevei

A nyelv konvencionális jellegű szabályrendszer, törvényei tudatalatti személytelen rendszert alkotnak. Jelöli a megismert tárgyakat, benne van a történelmileg ránk hagyományozott lét és világértelmezés. A közösségben az egyén átveszi a nyelvet, beleszületik és úgy érzi, hogy személyiségét, egyéniségét általa fejezi ki.¹

A nyelv elemei közül a szavak vannak a legszorosabb, legközvetlenebb kapcsolatban a nyelvet beszélő nép történetével. A szavakban tükröződik a legjobban a nép gondolkodásmódjának jellege és változása. Jellemző az, hogy nyelve szókészletének elemeit honnan meríti, örökli, veszi át.²

Jelen dolgozatban a közszókból képződött és azokkal összefonódott család- és helységnevek kapcsolatával kívánunk foglalkozni, egyes etnikumok és tájegységek belső migrációs jelenségeit felvázolni. Vizsgálatunk tárgyául a XVI–XVII. sz-i Mezőkövesd népességét választottuk.

Nem egyértelmű a nép (etnikum) fogalma. Nincs kizárólagos ismérv, ezért el kell fogadnunk hogy „a nép (etnikum) hasonló testi alkattal, közös nyelvvel, valamint hasonló szellemi és tárgyi kultúrával rendelkező emberek történetileg kialakult közössége”. E kategória térben és időben változhat.³

Mezőkövesd népességének eredete homályba vész az írott kútfők hiányában. Régi településrendjére utal hogy házaikat a helységen átfolyó patakok mentén sorba (=szer-be) telepítették, melynek hagyománya meghatározott családokban öröklődött. Ez rávilágít a hajdani nyelvközösségre, egy közös származású embercsoportra.

Mezőkövesd az egyházi igazgatás létrejöttékor a területi szervezet alesperességi központjaként – Szent László patrocíniummal – fogta össze a hozzája rendelt helységeket, melyek ugyanazon patakok mentén sorban (szer-ben) létesültek, az egymás között körülhatárolt területeket felhasználva. A továbbiak során e ténynek szerepe volt.⁴ A *falu szer*-ben való pusztá házakról földekről emlékezik meg az 1639-es megyei statútum is.⁵ A hozzája rendelt falvakról az 1770-es úrbérrendezéséskor mint gyalog szereseiről tesznek említést.⁶

¹ GÁL FERENC, A nyelv teológiája. Vigilia, 48[1983]: 166–171.

² TESZ. Előszó.

³ KISZELY ISTVÁN, Honnan jöttünk? Bp., 1992. 195.

⁴ HAJDÚ MIHÁLY, A szer helyneveinkben: NÉ. 11[1986]: 41–48, 12[1987]: 55–65.

⁵ TÓTH PÉTER–BÁRSI LAJOS, Borsod Vármegye Statútumai. (1578–1785) Miskolc, 1989. (IV A501)a 5. köt. 475.

⁶ TÓTH PÉTER, A Borsod–Abauj–Zemplén Megyei Levéltár Miskolcon őrzött középkori oklevelei. Miskolc, 1990. 134. regeszta.

A szer-ben, melynek jelentése rend, a fokozatot a löveiek bontották meg, a mezőkövesdiek ellen tett feljelentésükkel, melyet az 1505. évi szeptember 10-i oklevélből ismerünk. Ebben találkozunk először Mezőkövesd 71 névszerinti lakójával, ám ez a szám csak töredéke a gazdag mezővárosi lakosságnak. A latin nyelvű oklevél minden neve kételemű, magyaros alakban. A hódoltság előtti nevek közszből képződtek: a személy tulajdonságát vagy foglalkozását jelölő családnevek aránya 57,7%. A patronimikum keresztnévekből öröklődött családnevek aránya 7%. A közszből -i képzővel keletkezett családnevek aránya 19,7%. Ezek: Borsod vármegyéből származott a *Borsody*, *Edeleny*, *Ozdy*, *Kewesdi*, aki megtartotta idegenben kapott megkülönböztető nevét. Heves vármegyéből: *Tarkany*. Biharból: *Chery*, Zarándból: *Zarándy*, Abauj-Tornából: *Somody*. Nógrádból: *Zygety*, Beregből: *Zombathy*, Fejér vármegyéből: *Chwthy*, Pozsonyból: *Zenchy*. Népnévből képzett családnév a *Jász*, *Német*, egy-egy *Olasz* és *Tot*, mintegy 12,6%.

Van olyan képző nélküli helységnév is, melyből családneveket találunk a mezőkövesdiek között. Fontos hogy mely megyékben fordulnak elő: Hevesben *Bathor* pétervásárai járás, *Yambor* ugyanott, Gömörben: *Swuewtlew* nagyrőcei járás, Nógrádban: *Bwssa* szécsényi járás, Beregben: *Galambos* szojvai járás, Szatmárban: *Pap* kisvárdai járás, Fejérben: *Alch*-ut váli járás, Veszprémben: *Szücz* pápai járás, Vas vármegyében: *Zarka* szombathelyi járás.

A Mohács utáni törökdúlás felerősítette a migrációs folyamatokat. Mennyiben érintette Mezőkövesd lakóit, fenntartható volt-e a korábbi tájegységekkel a kapcsolat? Választ kapunk a XVI. sz.-i mezőkövesdi dézsmalajstromokból.¹ Ezek 1548-ban 159 családnevet tartalmaznak, 1576-ban 195 családnevet, 1583-ban 169 családnevet írtak össze. Összesen 523 főt. Mezőkövesdi lakosok -i végződésű családnevei azokból a vármegyékből és járásokból, ahonnan elszármaztak:

Borsod vármegye mezőkövesdi járása: *Bogaczej*, *Czerepj*, *Darozj*, *Zihalmj*, *Zomolyaj*, *Thardj*; csáti járás: *Zegedj*; ózdi járás: *Arlaj*, *Banyay*, *Warkonj*; sajószentpéteri járás: *Zylwassj*.

Heves vármegye egri járás: *Tharkanj*, *Kalj*; hevesi járás: *Kömleij*, *Tenkj*; pétervásári járás: *Mikoczej*.

Nógrád vármegye szécsényi járás: *Zeczényj*, *Bwsaj*; sziráki járás: *Leorinthj*.

Bars vármegye aranyosmaróti járás: *Barsj*.

Nyitra vármegye zsámbokréti járás: *Torhugj*; nyitrai járás: *Salgaj*.

Pozsonyi vármegye nagyszombati járás: *Swhaj*; galántai járás: *Zelej*. Palóclakta települések és nyelvjárások megjelölésére *Felfelgy*.

¹ O.L. E 159 Magyar Kincstári Levéltárak, Magyar (Pozsonyi) Kamarai Levéltár. Regesta Decimarum 60. cs. Districus Mohy 1548/3, 22–25/V 1.; O.L. Regesta Decimarum Borsod B 982, 1576/A; O.L. Regesta Decimarum E 159 Borsod 1583/5.

Liptó vármegye lipótszentmiklósi járás: *Andaj*.

Árva vármegye námesztői járás: *Berzö*.

Esztergom vármegye párkányi járás: *Kemendj, Buczhj*.

Pest–Pilis–Solt–Kis–Kun vármegye aszodi járás: *Kartalj*; abonyi járás: *Abonj*; alsódabasi járás: *Oczaj, Saárj*; monori járás: *Czegledj, Löby*; biali járás: *Tebj*; vágújhelyi járás: *Vachj*.

Bács–Bodrog vármegye bajai járás: *Garaj*.

Abauj–Torna vármegye csereháti járás: *Somodj*.

Zemplén vármegye nagymihályi járás: *Hegj*.

Szabolcs vármegye nagykálloi járás: *Zakolj*.

Szatmár vármegye fehérgyarmati járás: *Thyaholj*; szatmárnémeti járás: *Parrazthj*.

Máramaros vármegye máramarosi járás: *Zapj*; huszti járás: *Zolotalj*.

Hajdu vármegye központi járás: *Korchvaghj*.

Csongrád vármegye tiszán inneni járás: *Dorosanj*.

Békés vármegye békési járás: *Hatházj*.

Kolozs vármegye bánffyhungyadi járás: *Zenj*.

Maros–Torda vármegye nyárádszeredai járás: *Zowathj*.

A három dézsmalajstromban összesen 523 személy családnévét találjuk, kiknek 9,75%-a, azaz 51 fő neve *-i* végződésű. A felekezeti hovatartozás megbontotta az alesperesség rendjét, mert csak bizonyos falvakból költöztek be Mezőkövesdre. A migrációt felmérhetjük, hogy míg az 1548-as lajstromban 7,5% a Parentes (részes), addig 1576-ban már 36% az Extraneus (külsős), az 1583-as lajstromban pedig 47%. Am neveik csak elvéve tükrözik származási helyüket vagy etnikai hovatartozásukat. Itt is döntően a megyei, járási névazonosság tájékoztathat.

Összehasonlítást tehetünk a Garam–Ipoly közének XV–XVI. sz.-i személyneveivel, mivel sok az azonos nevű.¹

Figyelemre méltó anyagunkban a keresztény személynevekből keletkezett családnév minden rag és patronimikum-képző nélkül: 37 személyt jelent vagyis 7%-ot. Ugyanezen névek mint helységnevek Erdély vármegyéiben is megtalálhatóak az esetek felében.

A XVII. sz. során Mezőkövesd első egyházi anyakönyvéből 1038 felnőtt családnévét dolgoztuk fel 1676–1683 közt. A nők *-i* végződésű családnévei² megyei, járási előfordulása:

Borsod vármegye mezőkövesdi járás: *Lövöj, Negyesj* 3 fő, *Vathaj*.

¹ HAJDÚ MIHÁLY, A Garam–Ipoly közének személynevei a XV–XVI. században: NÉ. 9[1984]: 31–54.

² Mezőkövesdi Római Katolikus Plébániahivatal, Kereszteltek–házasultak–halottak anyakönyve I k. 1676–1753.

Heves vármegye gyöngyösi járás: *Visontaj* 2 fő, *Visznekj* 2 fő, *Pathaj* 4 fő;
 pétervásári járás: *Baktaj*, *Varassoj*; hatvani járás: *Tarj*.
 Gömör vármegye putnoki járás: *Taitj* 3 fő; ratkóczi járás: *Turczhogj*.
 Nyitra vármegye galgóci járás: *Nyitraj*.
 Hont vármegye ipolysági járás: *Rakonczaj*.
 Pest–Pilis–Solt–Kis–Kun vármegye nagykátai járás: *Kátaj*.
 Abauj–Torna vármegye csereháti járás: *Somodj*; szikszói járás: *Szalaj*.
 Zemplén vármegye nagymihályi járás: *Morvaj*.
 Máramaros vármegye taracvizi járás: *Kökényesj*.
 Bihar vármegye belényesi járás: *Körös*j; béli járás: *Bogj* 2 fő; cséfbai járás: *Sadányj*.
 Csongrád vármegye tiszáninneni járás: *Szerkj*.
 Győr vármegye pusztai járás: *Pasmadj*.
 Férfiak -i végződésű családneveinek megyei, járási előfordulása:
 Borsod vármegye mezőkövesdi járás: *Negyesj*, *Szihalmj*, *Szomolyaj*, *Tardj*; ózdi járás: *Csernej*; edelényi járás: *Martinj*; miskolci járás: *Miskoczj*, *Szirmaj*.
 Heves vármegye gyöngyösi járás: *Visznekj* 3 fő, *Visontaj* 4 fő, *Pathaj* 3 fő; pétervásári járás: *Báthorj*, *Boczj*; egri járás: *Kalj*; hatvani járás: *Tarj*.
 Gömör vármegye putnoki járás: *Taitj*; ratkói járás: *Turczhogj*; rozsnyói járás: *Roznokj*.
 Szepes vármegye lőcsei járás: *Marczkj*.
 Nógrád vármegye balassagyarmati járás: *Szagyvaj*.
 Hont vármegye ipolysági járás: *Rakonczaj*.
 Bars vármegye lévai járás: *Tajnaj*; aranyosmaróti járás: *Sarnoczaj*; garamszentkeresztii járás: *Dombi* (*Zseliz*).
 Nyitra vármegye nyitrai járás: *Nyitraj*; szakolcai járás: *Kopczánj*; privigyei járás: *Bersenj*.
 Pozsony vármegye somorjai járás: *Matkaj*.
 Pest–Pilis–Solt–Kis–Kun vármegye aszói járás: *Turaj*; abonyi járás: *Agonj*; gödöllői járás: *Kerepesj*; nagykátai járás: *Kataj*; alsódabasi járás: *Oczaj*; monori járás: *Czegledj* 3 fő; kecskeméti járás: *Keczkemetj*.
 Fejér vármegye adonyi járás: *Pusztaj*.
 Esztergom vármegye párkányi járás: *Bélaj*.
 Veszprém vármegye zirci járás: *Czatka*j.
 Győr vármegye pusztai járás: *Pasmadj*.
 Tolna vármegye dombóvári járás: *Szaghsj*.
 Baranya vármegye baravári járás: *Baranyaj*.
 Somogy vármegye igali járás: *Miklosj*; barcsi járás: *Drávaj*.
 Zala vármegye alsólendvai járás: *Lendvaj*; nagykanizsai járás: *Boczka*j.
 Abauj–Torna vármegye csereháti járás: *Somodj*, *Pany*, *Lanczkj*; szikszói járás: *Lehj*.

Zemplén vármegye nagymihályi járás: *Morvaj, Szalokj*; gálszécsi járás: *Ruskaj*; szerencsi járás: *Szerenczj*.

Bereg vármegye tiszaháti járás: *Beregj*.

Máramaros vármegye taracvizi járás: *Kökényesj*.

Hajdú vármegye szoboszlói járás: *Szoboszlaj*.

Jász-Nagy-Kun-Szolnok vármegye tiszai felső járás: *Kolbaszkj (Kunhegyes)*; járszági felső járás: *Jakohalmj*; járszági alsó járás: *Ladanyj*.

Bihar vármegye béli járás: *Bogy 3 fő*; belényesi járás: *Körösjsj*; cséfal járás: *Sadanyj*.

Csongrád vármegye csongrádi járás: *Czernj*.

Kolozs vármegye kolozsvári járás: *Borsanyj*; nádasmenti járás: *Meraj*.

Torontal vármegye nagyszentmiklósi járás: *Ferenczj*.

Háromszéki vármegye sepsi járás: *Maksaj*.

Csiki vármegye felcsiki járás: *Cziki 2 fő*.

A mezőkövesdi egyházi anyakönyv 1676–1683 közötti időtartamában az 531 felnőtt férfi lakos között 88 egyént találtunk, aki személyében vagy valamelyik felmenőjében más helységről került Mezőkövesdre. A nők esetében 33 főt számláltunk az 507 közül. Ez 16,6% illetve 6,5%.

A keresztnév személynevekből keletkezett családnevek ezúttal is rag és patronimikum-képző nélküliek, de számuk lecsökkent 2,8%-ra.

Az egyházi anyakönyvben határozottan elkülönítették azokat a személyeket, akik a bejegyzéssel egyidejűleg kerültek a településre: az elszármazó helység neve elé tett *ex* megjelöléssel. A párválasztást ugyanazon csoportjukhoz tartozóknál keresik, akik életmódban, nemzetiségi, vallási hovatartozásban közel állnak egymáshoz.

Nőknél:

Borsod vármegye mezőkövesdi járásban: *ex Novaj 3 fő*, *ex Szomolya 2 fő*; edelényi járás: *ex Szendrő 2 fő*.

Heves vármegye gyöngyösi járás: *ex Gyöngyöshalász*, *ex Adácj*; hevesi járás: *ex Heves*.

Gömör vármegye rozsnyói járás: *ex Czitnek*, *ex Szentmárton*.

Nógrád vármegye füleki járás: *ex Fülek*; balassagyarmati járás: *Balassagyarm*.

Hont vármegye ipolysági járás: *ex Szalatna*.

Nyitra vármegye galgóczi járás: *Saág*.

Pest–Pilis–Solt–Kis-Kun vármegye nagykatái járás: *ex Farnos*.

Bihar vármegye belényesi járás: *ex Körössebes*.

Baranya vármegye szentlőrinci járás: *Nekcse*.

Az előzőekkel megegyező földrajzi térségből de részben más helységekből származó nők aránya 4,14%.

Férfiaknál:

Borsod vármegye mezőkövesdi járás: *ex Darocz, Szentistván 2 fő, Szomolya, Szihalom 2 fő, Bogács, Kács*; csáti járás: *KisFalu, Hejőkürt*; ózdi járás: *Balaton, Bota*; edelényi járás: *Lád*; miskolci járás: *Aranyos, Miskolc*.

Heves vármegye egri járás: *Fölsőtárcány, Mezőtárcány, Al-Magyar, Verpelét*; gyöngyösi járás: *Füged, Visznek, Gyöngyösgyörk*; pétervásári járás: *Mikofalva, Várasszo, Pétervására*.

Gömör vármegye gömöri járás: *Gömör*.

Nógrád vármegye füleki járás: *Kis-Terenye*; szécsényi járás: *Szécsény*; gácsi járás: *Romhány*; balassagyarmati járás: *Hugyag*.

Hont vármegye ipolysági járás: *Rakoncza*.

Bars vármegye garami járás: *Lehetka-Gyarmat (Körmöcbánya)*.

Nyitra vármegye galgóczi járás: *Galgocz*.

Zolyom vármegye zólyomi járás: *Zolyom*.

Árva vármegye vári járás: *Árva*.

Abauj-Torna vármegye szikszói járás: *Szikszó*.

Jász-Nagy-Kun-Szolnok vármegye jászsági felső járás: *Felszaru, Jákohalma*.

Pest-Pilis-Solt-Kis-Kun vármegye kecskeméti járás: *Kecskemét, Jakabszállás*.

Bács-Bodrog vármegye bajai járás: *Baja*.

Zala vármegye pacsai járás: *Hahot*.¹

Az elszármazó helységet *ex* jelöléssel 7,9%-ban illették.

MARTOS GIZELLA

¹ A személynevek helységnevekkel való azonosítását az alábbi művek segítségével végeztem el: VÁLYI ANDRÁS, Magyarországnak leírása. Budán, 1799.; JOANNES LIPSKY, Repertorium Locorum Objectorumque in XII Tabulis Mappae Regnorum Hungariae... Budae, 1808.; DRORZSÁK JÁNOS, Magyarország helységnévtára I-II. Bp., 1893.; GYALAY MIHÁLY, Magyarországi igazgatástörténeti helységnévlexikon. Bp., 1989.

Járvulékos információk a személyazonosságban

Névváltoztatások és ragadványnevek Gödöllő anyakönyveiben (1772–1895)

1992-ben írt és megvédett doktori dolgozatom (Gödöllő személynevei [1722–1895]) témája szülőhelyem, Gödöllő teljes személynévanyagának vizsgálata volt, a település anyakönyvezésének kezdetétől, 1722-től, az állami anyakönyvezés bevezetéséig, 1895-ig.

Gödöllő Pest megye északi részén, Budapesttől északkeletre fekvő város. Első okleveles említése, *Gudulleu* 1349-ből származik (HORVÁTH, Gödöllő történetének írott forrásai 1325–1711. Gödöllő, 1987. 27), amikor a település magánföldesúri kézben volt.

A törökök pusztításai után a település számára az igazi felemelkedést 1737-től Grassalkovich Antal gróf uralkodása jelentette. Ekkor épült az Európa-szerte ismert barokk kastély. A település új templomokkal is gyarapodott. Grassalkovich a kastélyhoz külön katolikus várkápolnát építtetett. De hogy a várkápolna felépülhessen, le kellett bontani az ott álló régi református templomot és a hozzá tartozó iskolát. A gróf a reformátusoknak kárpótlásként új területet, épületanyagot és 100 tallért adott, hogy elkészíthessék új templomukat. Az új református templom 1744-re fel is épült. Grassalkovich ezen gesztusa természetesen nem azt jelentette, hogy ő támogatta volna a reformátusokat, sőt ellenkezőleg, buzgó katolikus volt, s egész gödöllői uralkodása alatt tudatos katolicizálást valósított meg. E ténykedése közé tartozott az, hogy minden reformátusnak, aki áttért a katolikus hitre, kedvezményeket adott (pénz, föld, stb.).

A gróf erős katolicizáló törekvéseit hirdeti az általa építtetett máriabesnyői templom (mely ma is híres búcsújáró kegyhely), a hozzá tartozó kapucinus zárda, és az a tény, hogy az általa többnyire Csehországból és Németországból betelepített lakosok mind katolikusok voltak.

Grassalkovichnak fényes fejedelmi pompával berendezett udvartartása volt, mely forgalmat, kereskedelmet, ipart létesített, és a nagy szegénységben élő jobbagságnak, zsellérségnek pedig állandó munkát, megélhetést biztosított. A gróf a kereskedelem előmozdítására kieszközölte Gödöllő részére a vásártartási jogot (1763). Ugyancsak ebben az évben kapta meg a település Mária Teréziától a mezővárosi címet, melyet e név eltörléséig, 1886-ig használt. A grófi udvartartás fénykora III. Grassalkovich herceg csődbe jutásával és halálával, 1841-ben végződik.

Ez után Gödöllő több birtokos kezébe került. A várost a teljes elszegényedéstől és elnéptelenedéstől az 1868. évi V. tc. menti meg, mely az elidegeníthetetlen koronajavak közé iktatja, mely meghatározta Gödöllő későbbi sorsát is. Megindul a kapitalista fejlődés, mely igen hosszú és ellentmondásokkal

terhelt. A kereskedelem városias része az 1850-től betelepülő zsidók kezébe kerül. A gazdasági fejlődés megváltoztatja a város társadalmi szerkezetét. Nő a lakosság lélekszáma, ezen belül is a kispolgári (iparos, kereskedő, hivatalnok) réteg, egyre több munkás lakik itt, bár ők Pestre járnak dolgozni.

1867-től szívesen tölti itt idejét a királyi család is. Ferenc Józsefék megszerették Gödöllőt. Erzsébetet külön tisztelték és szerették a helybeliek, melyről több emlék, elbeszélés is tanúskodik.

Gödöllő lélekszáma az első világháborúig fokozatosan nő. A település növekvő forgalma, a sok nyaralóvendég továbblandíti a helyi ipar fejlődését is. A megindult fejlődés mellett azért a város mindvégig megmarad a mindenkori uralkodó és udvartartása közkedvelt nyaralóhelyének.

A felekezetekről, anyakönyvekről

Gödöllőn az általam vizsgált időszakban három egyházi felekezet (római katolikus, református és izraelita) működött, melyek anyakönyveiből gyűjtöttem anyagomat.

Katolikusok

A katolikus anyakönyvezés az akkori anyaegyháznál, Isaszegen kezdődik 1734-ben. 1749-ig a gödöllői adatok a többi fiókegyház adataival együtt szerepelnek. Ekkor még igen kicsi a település lakossága, s azok között is alacsony az e felekezethez tartozók száma. A születési adatok között ez alatt a 15 év alatt mindössze 100 gödöllőit találtam. 1749. július 21-től 1775. június 25-ig – a katolikus lakosság növekedésével – Gödöllőnek külön vezetett filiális anyakönyve van az isaszegi anyakönyvben. A helybeli anyakönyvezés 1769-ben, a kastélykápolna felépülésével kezdődik el. Érdekes, hogy 1769–75 között kettős anyakönyvvezetést figyelhetünk meg. Ezen idő alatt minden adatot Isaszegen is és Gödöllőn is bejegyeztek. Az anyakönyveket 1836 szeptemberéig és 1851–69 között latin nyelven, majd 1836–51 között és 1869-től pedig magyarul vezették. E felekezet anyakönyveire jellemző a pontos, aránylag jól olvasható vezetés.

Reformátusok

A település legrégebbi felekezetét a reformátusok alkották. Az írásos emlékek és az anyakönyvek tanúsága szerint a XVII. századi visszatelepüléskor Gödöllőn egy református közösség képe bontakozik ki, melynek már 1652-től állandó prédikátora, 1657-től saját temploma van. „A Gödöllei reformata Eklésianak Matricularis Könyve”-t 1722-ben kezdték vezetni. Az anyakönyvezés annak ellenére, hogy mindvégig van Gödöllőnek saját református lelkésze, nem folyamatos. Az első hiányzó időszak 1740–44-ig, a második 1765 júniusától 1775-ig tart. E rejtélyes hiányokra igazán választ sem a történeti leírásokban,

sem a levéltári anyagokban, sem magukban az anyakönyvekben nem találtam. Így a település és az egyház történetét ismerve, csak feltételezéseim vannak. Az anyakönyveket 1739-ig latinul, majd ezután végig magyarul vezették.

Izraeliták

Az e felekezethez tartozók nagyobb számban 1850-ben települtek be. Ekkor az ő kezükbe kerül a kereskedelem nagyobb része. Létszámuk soha nem volt nagy, a lakosságnak csupán 5%-át tették ki. 1851-től saját egyházuk, zsinagógájuk és temetőjük van. Anyakönyvezésük 1851-ben kezdődik és folyamatosan tart az állami anyakönyvezés bevezetéséig, 1895-ig. Az anyakönyveket németül vezették, de készült róluk még két magyar nyelvű másolat is, melyek a bizonytalan, olvashatatlan helyzetek eldöntésekor nagy segítséget nyújtottak.

Jelen dolgozatban az általam vizsgált felekezeti anyakönyvekben fellelhető azon másodlagos – a családi és keresztneveken túlmutató – információk közül kívánok két témakört bemutatni, melyek a névtant kutató szakemberek számára érdekes adalékként szolgálhatnak. A továbbiakban a névváltoztatásokra utaló adatokkal, illetve az anyakönyvekbe bejegyzett ragadványnevekkel foglalkozom.

A névváltoztatásról

„A személynév-változtatások szorosan összefüggnek a személynevek életével, hiszen egy-egy személynév addig él, amíg van, aki viseli, másrészt a személynév- (főképpen a családnév-) állomány mennyisége és minősége egyaránt változik a névváltoztatások következményeként” – írja OROSZ BÉLA a Nyelvőrben megjelent tanulmányában (Nyr. 101: 31–40).

A hivatalos c s a l á d n é v – v á l t o z t a t á s hazánkban a múlt század második felében kezdődött el, és egyes időszakokban ez egész nagy méreteket öltött. A névváltoztatások okaival és a velük kapcsolatos névszépítéssel, névmagyarosítással többen foglalkoztak (vö. BENKŐ: Magyarosan 17: 2; MIKESY: MNy. 59: 216–21; SIMONYI: Nyr. 46: 201–5; OROSZ, i. m.).

Az általam vizsgált időszak névváltoztatásainak okait az anyakönyvek bejegyzései alapján nem tudtam megállapítani. Így csak a változtatás tényét jegyeztem le úgy, hogy ezen belül megfigyeltem a n é v m a g y a r o s í t á s folyamatát. (Meg kell jegyezni, hogy a névváltoztatások többsége már a XX. század elején történt, s igaz, hogy ez már nem érinti az általam vizsgált időszakot, de úgy gondolom, hogy e bejegyzések itt történtek, ezért a névállomány változását itt kell nyomon követni. A megváltoztatott nevek mellett zárójelben közlöm a belügyminisztériumi engedélyek évszámát.

A római katolikus anyakönyvekben a VI. korszakban (1851–1875) összesen 5 hivatalosan enegedélyezett névváltoztatást találtam, melyek az alábbiak:

<i>Jurka</i>	>	<i>Jánosi</i>	(1874)
<i>Kallina</i>	>	<i>Mikolay</i>	(1933)
<i>Pateres</i>	>	<i>Pálmai</i>	(1888)
<i>Popovits</i>	>	<i>Gáll</i>	(1897)
<i>Verier</i>	>	<i>Pécsi</i>	(1898)

A VII. korszakban (1876–1895) bejegyzett neveknél már jóval többet (28 félélt):

<i>Bánszki</i>	>	<i>Bátunyi</i>	(1934)
<i>Bartkó</i>	>	<i>Barkó</i>	(1943)
<i>Bata</i>	>	<i>Batta</i>	(1900)
<i>Bolcsok</i>	>	<i>Besnyői</i>	(1935)
<i>Cservenka</i>	>	<i>Cserhalmi</i>	(1898)
<i>Ellenbacher</i>	>	<i>Csongrádi</i>	(1898)
<i>Faul</i>	>	<i>Szabados</i>	(1899)
<i>Fuferanda</i>	>	<i>Fegyveres</i>	(1934)
<i>Fuferanda</i>	>	<i>Füzesi</i>	(1934)
<i>Gavra</i>	>	<i>Garamszegi</i>	(1942)
<i>Gerhart</i>	>	<i>Várnai</i>	(1934)
<i>Janóch</i>	>	<i>Jászi</i>	(1934)
<i>Jokics</i>	>	<i>Jablonkai</i>	(1933)
<i>Klopcsek</i>	>	<i>Körtés</i>	(1935)
<i>Kohl</i>	>	<i>Koltai</i>	(1937)
<i>Maczek</i>	>	<i>Magyari</i>	(1934)
<i>Majer</i>	>	<i>Mátrai</i>	(1937)
<i>Puli</i>	>	<i>Parádi</i>	(1934)
<i>Puli</i>	>	<i>Pálos</i>	(1934)
<i>Reichart</i>	>	<i>Repistyák</i>	(1908)
		(törvényesítés útján) >	<i>Regős</i> (1934)
<i>Salkovszki</i>	>	<i>Szentesi</i>	(1909)
<i>Szvoboda</i>	>	<i>Székelyhidi</i>	(1937)
<i>Szvoboda</i>	>	<i>Szoboszlai</i>	(1940)
<i>Virnhart</i>	>	<i>Rákosi</i>	(1904)
<i>Volzsák</i>	>	<i>Vámosi</i>	(1934)
<i>Volzsák</i>	>	<i>Várkonyi</i>	(1934)
<i>Volf</i>	>	<i>Várnai</i>	(1904)

Megfigyelve a két korszak hivatalos névváltozásait, megállapítható, hogy a *Bartkó*, *Bata* és a *Puli* nevek kivételével minden esetben a névmagyarosítás is indíték lehetett. Érdekes, hogy a 29 magyarosított név közül 21 névnél az eredeti

és az újonnan választott név kezdőbetűje megegyezik. A magyarosított nevek közül 23 -i melléknévképzővel képzett helynév.

A felsorolt nevek közül 4 név megváltoztatásánál más motívum működhetett, melyekre azonban csak következtetni lehet. Igen nagy valószínűséggel állítható, hogy a *Bartkó* > *Barkó* és a *Bata* > *Batta* családnevek változtatásánál valamilyen helyesírási, elírási ok szerepelhetett.

A másik két névváltoztatás két testvér esetében történt, akik a *Puli* családnevet változtatták ugyanabban az évben *Parádi*-ra illetve *Pálos*-ra. Ebben az esetben feltételezhetően a névváltoztatás indítékai között a családtól való elszakadás is szerepelhetett (vö. OROSZ, i. m. 37).

Ezt a folyamatot megfigyelhetjük még a *Fuferanda*, a *Szvoboda*, a *Virnhart* és a *Volzsák* családok esetében is. Természetesen ennek az ellenkezőjére is találtam adatot, ahol a család egységének megőrzésére minden gyermek ugyanarra a névre változtatta eredeti családnevét (a *Bata* családnál kettő, a *Cservenká*-nál négy és az *Ellenbacher*-nél három fő.)

A református felekezethél jóval kevesebb esetben találkoztam családnév-változtatással. A VI. korszakban összesen egy esetben fordult elő, hogy *Varga Sándor* családnevét *Böszörményi*-re (1911) változtatta, de ezt a névváltoztatást 1913-ban hatályon kívül helyezték.

A VII. korszakban a következő névváltoztatások történtek:

<i>Breznyik</i>	>	<i>Bánhidi</i>	(1934)
<i>Breznyik</i>	>	<i>Berzsenyi</i>	(1934)
<i>Laukó</i>	>	<i>László</i>	(1911)
<i>Mojszer</i>	>	<i>Tiszavölgyi</i>	(1881)
<i>Polyák</i>	>	<i>Palotás</i>	(1933)
<i>Polyák</i>	>	<i>Pálvölgyi</i>	(1934)
<i>Pokorádi</i>	>	<i>Imre</i>	(1907)
<i>Stróbel</i>	>	<i>Székely</i>	(1929)

Az itt felsorolt nevek esetében is megállapítható a magyarosítás szándéka, ahol a 8 változtatásból 5 alkalommal ügyeltek a kezdőbetűk azonosságára.

Két testvérpár (*Breznyik* és *Polyák*) családnév-változtatásának oka a magyarosítás mellett a családtól való elkülönülés is lehetett.

A névféleségek arányában a legtöbb családnév-változtatást az izraelita felekezethél találtam. A vizsgált 50 év alatt az anyakönyvekben szereplő 69 féle családnévből 21 féle nevet (mind német eredetű volt) magyarosítottak.

A VI. korszakban 5 névnél jegyeztek be változtatást, melyek a következők:

<i>Braun</i>	>	<i>Bánó</i>	(1898)
<i>Freiwilling</i>	>	<i>Fenyő</i>	(1892)
<i>Kraus</i>	>	<i>Huszár</i>	(1908)
<i>Spitzer</i>	>	<i>Székely</i>	(1904)
<i>Stern</i>	>	<i>Solti</i>	(1871)

A VII. korszakban már 20 esetben találtam a névváltoztatásra utaló bejegyzést:

<i>Adler</i>	>	<i>Aczél</i>	(1903)
<i>Eisenberger</i>	>	<i>Erdős</i>	(1903)
<i>Ehrlich</i>	>	<i>Erényi</i>	(1887)
<i>First</i>	>	<i>Herczeg</i>	(1888)
<i>Haring</i>	>	<i>Hajdú</i>	(1911)
<i>Kohn</i>	>	<i>Kürti</i>	(1884)
<i>Kohn</i>	>	<i>Komlós</i>	(1904)
<i>Pilberstein</i>	>	<i>Kövesi</i>	(1908)
<i>Pollák</i>	>	<i>Lengyel</i>	(1905)
<i>Rozenbauer</i>	>	<i>Pap</i>	(1904)
<i>Spitzer</i>	>	<i>Szántó</i>	(1892)
<i>Spitzer</i>	>	<i>Sándor</i>	(1905)
<i>Spitzer</i>	>	<i>Szabó</i>	(1908)
<i>Spitzer</i>	>	<i>Somló</i>	(1912)
<i>Silberstein</i>	>	<i>Kövesi</i>	(1900)
<i>Schön</i>	>	<i>Horti</i>	(1914)
<i>Schönthal</i>	>	<i>Szépvölgyi</i>	(1905)
<i>Strauszler</i>	>	<i>Szőnyi</i>	(1911)
<i>Weisz</i>	>	<i>Vámos</i>	(1911)
<i>Weiskopf</i>	>	<i>Vidor</i>	(1919)

Az itt magyarosított német neveknél is ügyeltek (14 névnél) a nevet változtatók a kezdőbetűk azonosságára. Három esetben a német neveket szó szerinti fordítással magyarosították (*Ehrlich* > *Erényi*, *Pollák* > *Lengyel*, *Schönthal* > *Szépvölgyi*).

Érdekes módon e felekezeteknél nem figyelhető meg a névváltoztatási indíték céljaként a családtól való elszakadás, sőt egy-egy családnév megváltoztatása a család minden tagjánál megfigyelhető. Így a *Freiwilling*, *Adler*, *Spitzer* (Sándor), *Silberstein* családokban mind a 4, az *Ehrlich*, *Spitzer* (Szabó), *Schön* és *Schönthal* családokban pedig mind a 3 gyermek ugyanarra változtatta nevét. A VII. korszakban kétszer szereplő *Kohn* és a négyszer szereplő *Spitzer* nevek külön-külön családokat képviselnek.

A három felekezetnél előforduló névváltoztatásokat megfigyelve megállapítható, hogy az engedélyezett új nevek minden esetben magyar eredetűek voltak.

Ragadványnevek

Az általam vizsgált időszakban a vezetéksnevek már állandósultak és öröklődtek hazánkban. Így a ragadványnevek az egyházi anyakönyvekben

nyilván jóval kisebb számban jelentek meg, mint ahány a valóságban, a mindennapi névhasználatban élhetett.

Mivel e névtípus összegyűjtésénél több korlással is kellett számolnom (időbeli távolság, rákérdezés lehetőségének hiánya, stb.), ezért e neveket az írásos adatokból megállapítható eredetek alapján próbáltam csoportosítani, felekezeti megoszlásban. Itt jegyzem meg, hogy az anyakönyvek közül az izraelitákban egyetlen adatot sem találtam. A római katolikus felekezetenél is csak 18 esetben fordult elő ragadványnév, amely jóval kevesebb, mint a reformátusoknál található ilyen jellegű bejegyzés.

Ennek több oka is lehet: egyik az, hogy e felekezetenél az egyházi szabályzat tiltotta a nem hivatalos nevek bejegyzését, a másik, hogy a latin nyelvű anyakönyvezés kevesebb lehetőséget adott a nem hivatalos nevek rögzítésére.

A református anyakönyvekben 180 alkalommal találtam a hivatalos név mellett valamilyen más, megkülönböztető bejegyzést. Ez érthető is, hiszen e felekezetenél az anyakönyvek vezetése 1739-től magyar nyelven folyt.

A továbbiakban a feldolgozott időszakban talált ragadványneveket mutatom be úgy, hogy azokat típusaik szerint próbáltam csoportokba sorolni.

A katolikus felekezetenél található ragadványnevek:

1. Valamely ős keresztnéve szerepel a név mellett:
Felix István (1781), itt az első a családnév.
2. Betűnév:
N. Illés két esetben szerepelt (1839 és 1848), lehet, hogy a nemesi származásra utal, mert a polgári állapot jelölésénél a „Nobilis” megjegyzés található.
3. Más településről való származásra utaló nevek:
Beleházi Bartal (1844, 1845), *Manóbükki Balogh* (1883, 1889), *Székelyföldvári Szilágyi* (1886, 1887, 1888), *Csepei Zoltán* (1893).
Bár ezek a nevek nemesi nevek is lehetnek.
4. Idegen származásra utal:
Vencelkai alias *Bohemus* (1761)
5. Külső tulajdonságra utalhat:
Nagy Benedek (1792), de ez utalhat esetleg korra is. Idesorolható a már gúnynévi hangulatot árasztó *Egér Misik* (1863, 1865) név. E név esetében érdekes bejegyzést találtam. Feltehető, hogy a *Misik* nevezetű embert a köztudatban mindenki *Egér* néven ismerte, mert a második alkalommal (1865) a pap már csak az *Egér* nevet jegyezte be családnévként, majd megjegyzésben ezt a valódi családnévre javította.
6. Foglalkozásra utaló megkülönböztető név:
Apró alias *Juhász* (1776)
7. Egyéb, egyik kategóriába sem sorolható név:
Mauer alias *Merville* (1866)

A reformátusoknál bejegyzett megkülönböztető nevek:

1. Életkor megjelölése:

Az *Öreg* és *Ifjú* megjelölés a túl gyakori nevek előtt igen sokszor előfordult, például *Öreg Berze* (1756); *Öreg Török* (1800); *Ifj. Berze* (1816). (Az *Öreg* megkülönböztetést 43, az *Ifjú* vagy *Ifjabb* [esetleg *Ifj.*] alak pedig 56 esetben fordult elő.)

2. Valamelyik rokon családnevének használata megkülönböztető névként:

Ez a típus elég gyakori a felekezetenél. Mindig az első név jelöli a rokon nevét. *Tót Laukó* (1749, 1753); *Rádó Orgován* (1857); *Berze Takács* (1862); érdekes a *Tót Benke* (1755) és a *Benke Tót* (1758) nevek használata. Itt az első esetben *Benke* a *Tót* apósa, a második esetben *Tót* a *Benke* veje. Ezek a névvariációk 4 alkalommal fordultak elő, volt olyan eset, amikor az apa nevével külön megmagyarázható, hogy „*Tót János a Benke veje*”.

Az e csoportba sorolható nevek közé egy olyan esetet is besoroltam, ahol a teljes név mellett, teljes névként szerepel a megkülönböztető név: *Gáspár János Kis János* veje (1786).

3. Betűnév:

Igen gyakoriak az e típusba tartozó nevek. Több esetben meg is fejthető a név előtt álló betűk jelentése, mert néha azt teljesen kiírva jegyezték be.

N. (< *Nagy*) *Berze* (1835, 1849); *G. Berze* (1843, utána még 10 alkalommal fordult elő); *F.* (< *Földi*) *Berze* (1849, 1865); *O. M.* (< *Oskola Mester*) *Domokos* (1785); *K.* (< *Katona*) *Jámbor* (1868, 1870, 1872, 1874, 1877); *V.* (< *Váradi*) *Kolos* (1842); *M. Lakó* (1847); *K.* (< *Katona*) *Matúz* (1845, 1848, 1870, 1872); *K. Som* (1840, 1842); *G. Szabó* (1845, 1876, 1884, 1886); *N. Szombat* (1859); *Cs. Tóth* (1845, 1869, 1872, 1876); *G. Tóth* (1870, 1872, 1875); *K. Tóth* (1875, 1893); *N. Tóth* (1849, 1850).

4. A településen belüli lakhelyre való utalás:

Alvégi Berze (1777).

5. Más településről való származást jelöl:

Aszódi Juhász (1747); *Váradi Mészáros* (1747, 1745, 1748, 1751); *Monori Gergely* (1745); *Pétzeli Juhász* (1800); *Hévíz Györki Kovács* (1790, 1791); *H. Györki Pováson* (1815); *Váradi Kolos* (1844, 1848); *Hermány Pető* (1808) (ez utóbbi név nemesi eredetre is utalhat).

6. Külső tulajdonságot jelölhet:

Kis Gódor (1728, 1729); *Kis Juhász* (1758); *Kis Pálinkás* (1722, 1724); *Nagy Berze* (1830) (a *Kis* és a *Nagy* megkülönböztető nevek utalhatnak életkorra is); *Nagyfejű Tamás* (1724); *Veres Mészáros* (1752).

7. Foglalkozásra utaló ragadványnevek:

Juhász Dudás (1775); *Katona Matúz* (1808); *Oskola Mester Domokos* (1782, 1786).

8. Egyéb, biztosan egyik kategóriába sem sorolható nevek:

Czipó Kovács (1755); *Koja Halasi* (1780); *Hantzko Szemerei* (1818)

A református felekezetben a hivatalos bejegyzésnél is igen gyakran használták a megkülönböztető neveket, főleg a nagyon gyakori családnevek esetében. Több megkülönböztető név (főleg a betűnevek közül) öröklődött, de ezek jelölése nem minden alkalommal történt következetesen.

RAÁTZ JUDIT

A helynevek és helynévtípusok egy fajtája a Nyugat-Dunántúlon

A névtannak a földrajzi nevekkal foglalkozó ága igen gazdag tipológiákban. Ezek természetüknél fogva a teljes tulajdonnévi alakot vizsgálják, és ennek során a rendelkezésükre álló névkincset rendszerezik.¹ A tipizálás azonban önmagában kevésbé mutat rá arra az összefüggésre, miként épül be az így megismert szófaji részegység főként jelentéstani vonatkozásban a nyelv szókészletének egészébe, és milyen változásoknak részesei. Véleményem szerint erről gazdagabb tudást a helynevek szótestét részben alkotó földrajzi köznevek vizsgálatával szerezhetünk. Ilyen munka elindítására tettem kísérletet a Pais Dezső emlékére rendezett zalaegerszegi névtudományi konferencián a Növénynevek Vas megye földrajzi neveiben című előadásomban.² Akkori munkám arra korlátozódott, hogy számba vegyem, a táj növényzetét alkotó fajták és egyedek közül melyeket használja fel a névalkotó ember, és azok milyen gyakorisággal fordulnak elő.

Mai előadásomban egyetlen archaikus köznévcsoport, a *csep** ~ *csepe** tövet tartalmazó, helynévi elemként előforduló néhány szó kérdésével foglalkozom. A téma érdekességére az hívta fel a figyelmemet, hogy a Vas megye földrajzi nevei mutatójának készítése során feltűnt, hogy bizonyos köznévi alapelemnek tűnő szavaknak, melyeket már a helybeli lakosság sem tudott értelmezni, határozottan körvonalazható elterjedtsége van. Ennek magyarázata, ha más lehetőségek (pl. a

¹ Vö. BENKŐ LORÁND, A Nyárádmente földrajzi nevei. MNyTK. 74. sz. Bp., 1947.; INCZEFI GÉZA, Földrajzi nevek névtudományi vizsgálata. Akad. K., Bp., 1970.; KÁZMÉR MIKLÓS, Alsó-Szigetköz földrajzi nevei. MNyTK. 95. sz. Bp., 1957.; BACH, ADOLF, Deutsche Namenkunde II. Die deutschen Ortsnamen 1.2. Carl Winter Universitätsverlag Heidelberg, 1953–54.

² VÖRÖS OTTÓ, Növénynevek Vas megye földrajzi neveiben: Névtudomány és művelődéstörténet. Szerk. BALOGH LAJOS és ÖRDÖG FERENC. MNyTK. 183. sz. Zalaegerszeg, 1989. 207–11.

táj hasonlósága) nem igazolhatók, arra vezethető vissza, hogy bennük egykori köznévi jelentés lappang. A fent említett többől származó szócsalád egy tagja, a *csepeles* ebbe a körbe tartozott. Az adattárban 15 névben fordul elő. Központja az Őrség, főként a Zala völgye, de Szentgotthárd irányában a magyar nyelvterület széléről, Farkasfáról is van adatunk.

Jelentéstani szempontból figyelemre méltó még a körmendi *Csepel* (C. K. *Csepely*) adat és a Vasvárról származó *Csepe völgye*. Magyarázatukkal később foglalkozom.

A *csepeles*-t tájszóként az UMTsz. két helyről adatolja: Rábagyarmaton 1. 'bozótos', 2. 'bozótos hely'; Zalabaksán 'tölgyes' jelentésben, de bővebb magyarázat nélkül. Ez az utóbbi adat mégis alátámasztani látszik azt a feltételezésünket, hogy az Őrség térségéből felbukkanó, területileg arányosan szóródó helynevekben, a *Csepeles*-ekben a tölgy, illetve a tölgyerdő valamely fajtájának a korábbi neve rejtőzik.

Egy korábbi munkámban¹ már felvettem, hogy a térségben a tölgyerdőnek a mainál elterjedtebb voltára utal, hogy a különböző tölgyfajták neve igen gyakori elem a dűlőnevekben. Mivel akkori dolgozatom a szókészleti régiségekkel foglalkozott, nem vettem számba a nagyon gyakori *tőfás, tölös, tölles, szálás* szavakat, amely az adatok és a helybeliek információja alapján az érett, nem túl öreg, se nem túl fiatal tölgyerdőnek az általános neve. Valójában az adatok jelentős része a tulajdonnév és a köznév határán van. Már akkor megjegyeztem viszont, hogy a *csepeles*, a *haraszt*, a *csonka, csonkás* szintén tölgyes erdő neve, melyek közül az első kettő jelentésében összefügghet, mert ahol az egyik (a *csepeles* az Őrségben) előfordul, ott a másik (a *haraszt*) egyáltalán nem, pedig a megye területén, sőt a nyugati régió egészében elterjedt. A *csonka, csonkás* pedig nem ugyanezen a területen (az Őrség térségében) 20 névben van meg 'előregedett, töredezett koronájú fákból álló tölgyes' jelentésben.

Ez a tapasztalat rámutatott arra, hogy mivel a tölgy az itteni élet, a megélhetés szempontjából fontos növény (ház, építés, a disznók makkoltatása), az erdőket átlagos életkoruk szerint is megnevezhetik. Megvolt tehát az öreg erdő neve, megvolt az általános *tőfás, tölös*, de nem sikerült azonosítani, illetve igazolni a fiatalos tölgyes régi elnevezését. Újabban ugyanis minden fafajú fölnövekvő erdőt *fiatalos*-nak mondanak a térségben. A gyanú a *csepeles*-re terelődött. A gondot az okozta, hogy az ilyen nevű területek zöme az adattár gyűjtésének idején, sőt általában a régebbi kataszteri térképeken is szántó, rét, legelő volt. Igazolni pedig két dolgot is kell, hogy a szó jelentése 1. fiatal 2. tölgyes. Az utóbbival kezdjük. A név tájszóként való előfordulását ebben a jelentésben, mint korábban említettem, az UMTsz. a nem túl távoli Zalabaksáról

¹ VÖRÖS OTTÓ, Szókészleti régiségek vizsgálatának néhány lehetősége Vas megye földrajzi neveiben: Dialektológiai Szimpozion. VEAB Értesítő 1982. 2: 171–4.

adatulja. Ezt látszik igazolni az ugyancsak fentebb említett körmendi *Csepel* (C. K. *Csepely*), amely a Vas megyei adattárban 172/123-as számon szerepel. Bár mai művelési ága szántó, közvetve bizonyítható, hogy a névadás idején erdő lehetett. A tájban ugyanis egy korábbi erdőség maradványaként ma is számtalan tölgyes remíz van, és a név *hová?* kérdésre válaszoló határozóragos alakja *Csepelbe*, azaz igazodik a korábbi művelési ágat jelölő szó, az *erdő* ragvonzatához. A bővebb indoklás megtalálható „Az egyelemű őrségi helynevek *hová* kérdésre válaszoló határozóragos alakjaihoz” című írásomban.¹

A továbbiakban azt szeretném indokolni, hogy a szó jelentése csak a fiatal tölgyesre vonatkozott. Ezt az ÚMTsz.-nek az adatával, a *csep(e)* tö előforduló származékainak alapjelentésével lehet igazolni. A *csepe*, *csepelyes*, *cseplyés*, *csepelyés*, *cseplesz*, *csepőte*, *csepőtés* tájszóként szinte az egész nyelvterületen megvan, és mindenütt kis fát, sarjat, kis növényt, vagy ezzel benőtt területet jelöl. Már eredeti formájában a *csepeles*-t is Rábagyarmaton ’bozotos, bozotos hely’ jelentésben használják. Ugyanezt jelenti Bogádon a *csepelős*, és a Csángó Szótárban a *csepelye*, *csepelyés*. A *cseplye* Mátraalján, Gyöngyösön ’fiatal, sűrű, bozotos erdő’. Borsodszentgyörgyön ’olyan terület, ahol az erdő szántófölddel váltakozik’. A palóc vidéken, Óbáston ’tövises bokor, bozót’. Ipolyszalkán, Ipolytölgyesen ’gyomnövény’, Tápén ’vékony levelű sás’, Szegeden, Kecskeméten ’apró, hitvány, csenevész növény’.² Ugyanezek a helyeken a *cseplyés* ’a megnevezett növényekkel benőtt területet, helyet’ jelöl, vagyis földrajzi köznév.

A szócsaládhoz tartozó *cseplesz* ~ *csetlesz* Csikban, Gyergyóban és egyéb erdélyi településeken ’cserjés, bozotos erdőzés’, az Alföldön, Hódmezővásárhelyen 1. ’csenevész kender, mellyel a nyűtt kendert kévébe kötik’, illetve 2. ’csenevész kukorica’. Átvitt értelemben még Hódmezővásárhelyen éretlenül viselkedő haszontalan gyerekre, Nagyszalontán hitvány, értéktelen dologra is mondják. A teljesség kedvéért hozzáteszem, hogy Székelykeresztúron ’csúf’, a Nyelvatlasz adatai között ’kócos’ jelentése is van. Udvarhelyen az igei származékát (*csepleszkedik*) akkor mondják, ha valaki ’éretlenül, gyermek módra viselkedik’. Talán ide sorolható az Erdélyből származó *csépenyeges* származék, amely ’kicsi, apró, sarjadó növényt’ jelent.

A szócsaládhoz tartozónak tekintem a *csepőte*, illetve a *csepőtés* köznevet. Szombathelyről, Velemből, Nagykanizsáról, Cserszegtomajról, Patosfáról, Lovászpatonáról ’tűskés bokor, bozót, cserje’ jelentésben említi a tájszótár, Sümeg vidékén, Kálmáncsán, Göcsejben ’bokros, bozotos hely’, de Sümegen és

¹ MNyTK. 170. sz. Bp., 1985. 103–9.

² Vö. még: BENKŐ LORÁND, Az anonymusi hagyomány és a Csepel név eredete: MNy. 62[1966]: 134–146 és 292–305.; uő., Anonymus gesztája nyelvészeti revíziójának szükségességéről: MNy. 90[1994]: 131–137.

Kemenespálján 'kisgyerek, cseppség' is lehet. Melléknévként Bakonyszentlászlón és az Ormányságban 'csenevész' a jelentése. A *csepőte* a Vas megye földrajzi nevei adattárában is előfordul, de viszonylag ritkán. Főként Vasvártól keletre a Kemenesaljáig és a Kemeneshátig. Földrajzi köznévként is 'bokros, bozótos helyként' értelmezhető. A *csepeles* előfordulási helyein viszont ebben a jelentésben a *csarit* a gyakoribb. A *csarit*, *csarita*, *csaritos* alakja mintegy 100 névből fordul elő.

Az ÚMTsz. és a vasi névtár adatait összegezve meggyőzőnek látszik, hogy a Vas megye földrajzi nevei alapján csak tulajdonnévi használatban előforduló szó a történelmi Őrségben és talán a közelében levő nyugati régióban földrajzi köznévként 'fiatal tölgyest' jelenthetett, és így a *csepeles* – *tőfás*, *tölös*, *tölles* – *csonka*, *csonkás* a különböző korú tölgyerdők földrajzi közneve volt. Az ilyen megnevezési differenciáltság másutt is előfordul. Pl. Somogyudvarhelyen a nagyon fiatal tölgyest *csiat*-nak mondják, és talán ez a magyarázata annak is, hogy a *csepeles* és a *haraszt* miért nem fordul elő együtt egy településen a földrajzi nevekben. Hiszen a *haraszt*-ban jól felismerhető a szláv *hrasti* 'nő, növekszik' igető, és történelmi adatok bizonyítják, hogy a Nyugat-Dunántúlon fel kell tételeznünk egy szláv szubsztrátumot, amely kis létszámánál fogva a honfoglalást követően a magyarságba beolvadt. Azért nem említem a ma itt élő szlovéneket és az ún. gradistyei horvátokat, mert tőlük nem sikerült adatot szerezni gyűjtőutam során. Falvaikban földrajzi névként nem fordul elő a *haraszt*-tal rokonítható szó.

Felvethető még, hogy a *csepeles* miért vesztette el köznévi jelentését. Azt gondolom, hogy ez a tulajdonnévvé válással függ össze. Ha „igazi” helynév már, megmarad akkor is, amikor a fiatal tölgyes felnő, majd esetleg kiirtják és szántó, rét lesz a helyén. A szó köznévi jelentése a konkrét jelölt tárgy megváltozása miatt elavul, mert újabban sarjadó erdő a tölgyes lassú növekedése miatt, esetleg csak 100 év múlva lesz. Akkor meg már a 'fiatal, kicsi' jelentésű szótövekből nem a *csep*-et választják megnevezésére, hanem a ma terjedőben levő *fiatal*-t, tehát a *csepeles fiatalos* lesz.

A helynévi adattárak gyarapodása és a technika ma már lehetővé teheti a magyar nyelvterület összefüggő nagy régióiban a földrajzi köznevek vizsgálatát, és rendszerszerű felépülésének feltárását, esetleg eredetét is. Valóban megismerhetjük, milyen „névjárások” tagolják ezt az értékes lexikai réteget.

VÖRÖS OTTÓ

Egy XVII. századi etimológiai személynévjegyzék

1. Régi kéziratos munkák, nyomtatott művek jellegzetes sajátása az, hogy ezek margóján, sőt esetleg a sorok közé szorítva, gyakran találunk bejegyzéseket. Ezek a mai könyvekbe írt bejegyzésektől azáltal térnek el, hogy a régi bejegyző általában saját gondolatait, megjegyzéseit írja be a műbe és ez a mű alapszövegéhez viszonyítottan többletet jelent. Ma főleg a tankönyveket látják el ilyen széljegyzetekkel, ám ezek a tankönyv szövegének néhány szavas összefoglalását, vagy egyes sorok, részek lényegének kiemelését képviselik. Szóval a régieknél az alapszöveghez viszonyítottan „réma”-ként jelentkezett a bejegyzés, a mai kiegészítéseknél a kiegészítésszöveg nem tekinthető „réma”-nak.

Sajnálatos tény, hogy szakemberek (nyelvészek, könyvtörténészek, néprajzkutatók stb.) többnyire csak a közszavaknak, közszavakból álló szövegeknek tulajdonítottak fontosságot, az ilyen margóra vetett vagy sorok közé írt neveknek csak ritkábban. Így sok névadat kikerül figyelmünk sugárkévéjéből, pedig hatalmas mennyiségű név állhatna rendelkezésünkre, ha egyszer összeállítaná valaki a bejegyzett szövegek névgyűjteményét.

Az 1960-as évek során Pataki Vidor ciszterci rendi és Horváth Tibor premontrei rendi szerzetes a magyarországi ősnymtatványok minden bejegyzését kiolvasták. Ez az anyag az OSzK-ban van, de sajnos kiadatlan maradt. Ha valaki venné a fáradságot, ebből feltehetően többszáz névadatot gyűjthetne ki akár csak a XV. századból.

Sajnos a magyarországi ősnymtatványok katalógusa nem közöl bejegyzésadatokat, de egyes kódexkatalógusok, ha nem is a széljegyzetek szövegét, de a possessor-bejegyzéseket megadják, így a CSAPODI CSABA, A „Magyar Codexek” elnevezésű gyűjtemény [K31–K144]. (Bp., 1973.), és a JULIUS SOBKO, Stredoveke kodexy slovenskey proveniencie. (Martin, 1981–1986) kiadványok ilyen jellegűek.

Nézzünk példaként egy korai névbejegyzést! Itt van a cseh Státní Knihovná ČR egy kolligátuma, melynek egyik darabja egy kéziratos biblia, amelyben ezt a bejegyzést olvassuk: „Hanc bibliam fecit scribere, *Michael sacerdos filius Georgy de Cluswar* 1423”, de még korábbi ennél a kolligátum második darabjának utolsó levelére és a harmadik darab első levelére beírt „Miscellanea” c. szöveg névadata 1393-ból: „Instrumentum publici *Nicolai Budok archiepiscopus Colocensis*”.

Egyesek talán azért sem fordítottak figyelmet e széljegyzetes névadatokra, mivel az oklevelekben áttekinthetetlen tömegű névadat van és ezek kiadásokban részben el is érhetők. Szerintem az ilyen széljegyzetes névadatok mégsem lebecsülendők, és más névhasználati állapotot tükröznek, mint az oklevelekből előkerülők.

2. Annál is inkább nem lebecsülendők, mivel esetenként egész kis névlajstromok kerülnek bele könyvekbe a lapszélek üres helyeire, vagy üresen maradt lapokra írva.

Ilyen például az az etimológiai-névmagyarázó névjegyzék, amelyről szólni kívánnék most, miután talán kellőképpen ecseteltem a margináliák névadatainak fontosságát. A névjegyzék Medgyesi Pál: Praxis pietatis című munkájának a kötet elején és hátulján üresen hagyott lapjaira íródott a XVII. század elején. A fent említett munka az MTA Könyvtára kéziratára és régikönyv-gyűjteményében található RM I.8° 329 jelzetszám alatt.

2.1. Az általunk tárgyalandó névjegyzék valójában a Káldi-féle 1626-ban Bécsben kiadott Biblia végén nyomtatásban jelent meg először. A mi kéziratos anyagunk ennek a Káldi-Biblia-beli névmagyarázó jegyzéknek a lemásolása és kézírással a Medgyesi-kötetbe való illesztése. A jelzett anyag valójában két érdekességgel bír: 1. Az a tény önmagában érdekes, hogy ilyen névjegyzék olyan fontosságú volt, hogy azt kézíratszerűen más hitbuzgalmi vagy vitairatok anyagához kapcsoltnak másolgatni kezdték. Talán más művekbe is bejegyezték, ámbar erről adatunk nincs. Az is érdekes, hogy a katolikus eredetű névmagyarázó jegyzéket református felekezetű szerzőtől származó műbe jegyezték be. 2. A dolog másik érdekessége az, hogy a bejegyző a magyarázatokon időnként módosított.

2.2. A szóban forgó jegyzéknek az eredeti forrástól, tehát a Káldi-féle nyomtatott anyagtól való eltérése a következő:

Az eltérések (1) jelentős része helyesírási különbség, (2) a jelentés másféle szövegezése, (3) sorrendi változás a jelentés megadásában; a magyarázatban szócsere, (4) a Káldi-féle Biblia adatának elhagyása, (5) új névadat felvétele kiegészítve a Káldi-féle szöveget. Legfontosabbnak ez utóbbi névanyagot ítéljük, ezek:

Adria – Gonof3
Amelech – Nyaló nép
Amelec – Király
Antippos – Minden ellen valo
Antipater – Atya ellen valo
Apelles – Bőr nélkül valo
Apollonia – Elveßet, meg veßett
Apollonios – Elveßtö
Caesar – Annya hajából ki mecze[tt]
Cappadocia – Nád Ország
Carpus – Gyümölcs
Chios – Nyilván vagy nyilt
Cicilia – Teke, Fordított

Cornelius – Erős ízáru ember
 Creta – Hufos ország
 Dalmatia – Hejjában való bin
 Demos – Por [ti. pór]
 Demetrius – Demeter, Sütő ember, Nap rettentő
 Diotrephe – Jupitertől tápláltatva
 Enoch Vagy Henoc – Fel benteltetett
 Epicurrus – Tárlokak segittője
 Esaias – Urnak segicsége, öovetsége
 Eva v. Heva – Élő, Élőknek Annya
 Evodia – Jo illat
 Foelix – Jo ízerencsés
 Festus – Tíftes, Urafágos
 Fortunatus – ízerencsés
 Galatia – Tejes Ország
 Hermogenes – Orátorrá öületett
 Iconium – Oszlopi képek
 Julia – Ifjacska, Fiatalka
 Justus – Igaz Tsel, 16 47
 Lacedaemon – Ördög tava
 Laodicea – Napi ítélet
 Libanus – Tömjen
 Lucifer – Világ hozó, Nap hozó
 Melite – Mez folyás
 Mercuritos – kolmárkodással
 Nicodemus – Nép győző
 Nicopolis – Diadalmas város
 Olýmpas – Menyei Roman 16,25,
 Pamphilia – Szerelmeta
 Presbiter – Venebb, Öregebb
 Propheta – Jövendő mondo
 Siclus – Pénz neme
 Theophilus – Istén öerető
 Thessalonica – Második győződelem
 Tropher – Dob, Elcsalás

A jelzett többlet-adatokon kívül nem kevésbé érdekes az az eltérés-típus, amikor egy adott jelentést bővít ki a névjegyzék összeállítója. Nézzünk néhány ilyen adatot, ezúttal viszont már pusztán példaként, teljességre semmiképpen sem törekedve:

Alexandria értelmezése a Káldi-biblia szerint: *Sidóul, No, az-az, Nyers, vagy Bo/zzontás* – a bemutatott kézirat szerint: *Sidoul, No, azaz, nyers v. boßbontas. Görögül, Deákul, Erös legedelem*

Athenae értelmezése a Káldi-biblia szerint: *Rakás-nélkül-valo* – a bemutatott kézirat szerint: *Ifieni jó kedv*

Cetura értelmezése a Káldi-biblia szerint: *Fű-fzer-fzámokkal fűfőlő, Szépen-illatozo* – a bemutatott kézirat szerint: *Gjökerekkel, aromakkal füstölgő*

Edom értelmezése Káldi szerint: *Verhenyös, piros* – kéziratunkban: *Veres posgás*

2.3. Utoljára, jóllehet talán ezzel kellett volna kezdeni, térjünk ki arra, hogy ki lehetett a nevezett kézirat os névgyűjtemény szerzője.

A névanyagot tartalmazó utolsó lapon látunk egy nevet: *Mészáros Sándor*. A névhez nem kapcsolódik évszám, de az írás duktusából kivehető szerintem, hogy nem egykorú vagy viszonylag egykorú bejegyzés; valószínűleg a XVIII. század végéről vagy még későbből származik.

Egy másik igen halványan kirajzolódó név olvasható a címlap közepén a sor közepére nyomtatott *ugyan* szó két oldalán, ami a következő lapon látható címlapon apró pontokból álló vonalak segítségével leheletszerűen rajzolódik ki: *Stephani Kutasi*. E névbejegyzés szerzőjének vonalvezetése – szinte biztonsággal mondható – azonos a névmagyarázó-jegyzék szerzőjének vonalvezetésével. Itt a névben valamivel diszesebbek a kezdőbetűk. Nevezzük tehát a névetimológiai jegyzéket Kutasi István művének.

Most már nagyobb joggal tehetjük fel a kérdést: ki lehetett a névjegyzék (-másolat) szerzője? Nos, megtaláljuk nevét SZINNYEI Magyar Írók élete c. munkájában ilyenformán: „Kutasi István – A Deákné vásznáról cz. versét (Jeles vigasságot hallani kik kívántok kezdettel, 115 sorból álló versezet) 1683-ból közli Barlai Szabó János a Vasárnapi Újságban (1864. 14.sz. a közlő régkorbéli versezetnek tartja, melyet K. csak lemásolt).” A nevezett szerző STOLL BÉLA bibliográfiájában (*Kéziratos énekeskönyvek ...*) is megtalálható a 111. tétel alatt.

Bizonytalan viszont a keletkezés évszáma. A kötet, amelybe a névjegyzék belekerül, 1643-ból való. A név alatt alig olvashatóan mintha egy évszám állna: 1724? A keletkezés dátumául ezt aligha tudjuk elfogadni, az évszám, ha ugyan ezt a számot tükrözi, valószínűleg más bejegyző írása: ha Kutasi 1683-ban értékes verses művet írt, ekkor 20–30 éves lehetett, 1724-ben viszont 65 év körülinek kellett lennie; ami ma nem lenne meglepő, de a jelzett korban eléggé elképzelhetetlen.

BÜKY BÉLA

Berhad.	Szűz leány,
Bezec.	Villámás,
Boanerge?	Menydörgés fia,
Bott.	Erősígben,
Bosor.	Erősség,
Butra.	Erősség,
Cade?	C Szentsejstom való
Cain.	Bíró? Nalakinél bíró
Canva.	Buzgó Indulat
Caesar.	Akora ha lábul ki meze
Capermaum.	Szep föld, ,zeje
Capharnum.	Megbomásmat me
Cappadocia.	Nád Ország
Carpus?	Gümölcs
Carmel.	Környül metélsznel ime
Car v.	Környül metélt Barány
Cedar.	Felereleg, Szomorú
Ceder?	Szendég
Cedron.	Meg Lécenica, So
	Oléha

A Kutasi István-névjegyzék egy lapja

Brigádnevek (1950–1953)

1945. április 4-e után orosz mintára Magyarországon is egymás után alakultak meg a brigádok, amelyek szervezését később a szakminisztériumok rendelettel is előírták és szabályozták. A brigádszervezés jelentőségét az alábbiakban foglalták össze például a „Brigádvezetők kézikönyve” című kiadványban (Bp., 1953. 9):

1. A felemelt ötéves terv túlteljesítését a technológiai fegyelem és a minőségi követelmények legszigorúbb betartásával a feladatok legtökéletesebb megoldásával érjük el. A jól megszervezett, nagyobb létszámú építőipari brigádok számára egyszerűbb a tervfelbontást elvégezni, a tervfeladatot kiadni.

2. A tervfegyelem betartását biztosító rendeletek érvényesítése brigádon belül valósítható meg legjobban, mert a brigádok a munkafegyelem-lazítókat, az igazolatlanul mulasztókat nem tűrik meg.

E szervezett munkacsapatot a magyar nyelvben már meglevő, de más jelentéssel rendelkező *brigád* szóval nevezték meg. A régi szó tehát átvette az oroszban is használatos szó új jelentését. (vö. TESz. I, 369; KISS LAJOS, Szláv tükörszók és tükörjelentések a magyarban. NytudÉrt. 92.sz.).

A 1950-es évek sajtónyelvének tanulmányozása során felfigyeltem a termelési témájú írásokban oly gyakran szereplő brigádnevekre, amelyek néhány típusát az alábbiakban mutatom be.

1. A brigádvezető nevével alakult brigádnevek

A gyűjtött névanyag egyik népes csoportjában a brigádvezető családnéve adja a brigádnevet. *Nyerges*-brigád, *Bodor*-brigád, *Horváth* betonozó ifjúsági brigád, sztálinvárosi *Szekeres* brigád, stb. Néhány esetben a keresztnév is szerepel zárójelben: „A *Kalmár (András)*-brigád minden tagja elérte a sztahanovista szintet” (Szabad Ifjúság, 1951. dec. 23.).

A megalakuló brigádok többsége azonban más nevet választott. A névadás, névválasztás hogyanját illusztrálja az alábbi idézet a „Mit tett a békéért a *Béke* brigád?” című írásból: „A név nem fontos, csak az számít: hogyan dolgozunk – mondta a brigád egyik tagja, de a másik nyomban közbevágott: – A csodába is, miért ne lenne fontos a név, hiszen az célt mutat a brigád elé. Nevünknek azt kell kifejeznie, amiért dolgozunk” (Szabad Nép, 1950. máj. 6.). Így jöttek létre a szimbólumnevek, amelyek a vizsgált korszakban igen népszerűek voltak.

2. Szimbólumnevek

A kibontakozó szocializmust jellemző jelszavak, jelképek alkotják az alábbi brigádneveket: *Törekvés* köművesipari brigád, *Előre* ifjúsági brigád, *Szabadság* brigád, *Béke* brigád, *Ötéves terv* brigád, *Vörös Csillag* brigád, *Vörös Fáklya* brigád, *Szabad Ifjúság* brigád, *Ifjú gárda* brigád, *Ifjúmunkás* brigád, *Vörös* brigád.

Az ifjúsági brigádok körében a nagy példakép neve a leggyakoribb: *Komszomol*-brigád (kápolnásnyéki állami gazdaság, Földalatti gyorsvasút, Dunai Vasmű, túrkevei Vörös Csillag szövetkezet, Standard-gyár, Rákosi Művek).

„Az encsencsi „*Komszomol*” cséplőbrigád példát mutat Szabolcs-Szatmár megye parasztiifjúságának” (Szabad Ifjúság, 1951. aug. 19.).

3. Személynév mint brigádnév

Az itt következő nevek a név emlékeztető funkciója alapján (vö. J. SOLTÉSZ KATALIN, A tulajdonnév funkciója és jelentése. 124–8) váltak a brigádnév ihletőjévé.

3.1. Magyar történelmi személyek neve:

A régmúlt és a közelmúlt alakjai közül a korszak ideológiája szerinti pozitív személyeket választották a brigádok: *Dózsa*-brigád, *Táncsics*-brigád, *Zalka Máté* brigád, *Petőfi*-brigád, *Kilián György* brigád, *Lőwy Sándor* sztahanovista ifjúmunkás brigád, *Ságvári*-brigád, stb.

Említést érdemel, hogy két ismert kortárs neve is szerepel brigádnévként: „Az ifjúsági építkezés „*Rákosi*”-brigádja párosversenyre hívta a hetvenhat lakásos építkezésen dolgozó *Károlyi* kőműves brigádot” (Szabad Ifjúság, 1951. ápr. 27.); a „*Farkas Mihály*” ifjúsági brigád elsőnek teljesítette vállalását „... a fiúk a grundokról verődtek össze. Majdnem mind lógós, vagy más vétség miatt, fegyelmi büntetésként került ide” (Szabad Nép, 1950. ápr. 30.).

A bemutatott nevek napjainkra történelmi múlttá vált időszak termékei, ezért dokumentumokként is értékelhetjük őket: hűen tükrözik az 1950-es éveket jellemző politikai-ideológiai arculatot.

P. CSIGE KATALIN

Regensburg régi magyar neve: *Rezen*

Regensburg története sokszor összekapcsolódott a magyar történelemmel. Nem meglepő tehát, hogy más külföldi városokhoz hasonlóan, egykor magyar elnevezése is volt. Csakhogy míg Bécs, Boroszló, Dancka és más magyar elnevezések máig használatosak, avagy ismertek, addig Regensburg régi magyar neve feledésbe merült. PESTY FRIGYES Magyarország helynevei történeti, földrajzi és nyelvészeti tekintetben című (Bp., 1888. I. kötet 281) munkájában ezt írta: „*Rezem* = Regensburg. Így nevezi TINÓDI SEBESTYÉN e német várost Károl császár hada stb. című énekében (R.M. költők tára 445). Ritkán lehetett

használatban, mert okleveleinkben a *Ratispona* vagy *Regensburg* név divatozott.” PESTY FRIGYES egyetlen adatához most továbbiakat sorolunk fel, bizonyítva, hogy hosszabb ideig ez a *Rezen* név igenis közismert és használt volt a magyarság körében. Az adatok időrendben a következők:

1546. Kassa: TINÓDI SEBESTYÉN írja: „Sőt császár *Rezem*-be akkoron vala.” – „El benn Károly már vala Augustában, Mindent holdoltata birodalmában, Onnan sietve *Rezen* városában, Szép erővel szálla *Égör* városában” (Cronica. Kolozsvár, 1554. Károl császár hada Saxofoniába, ott Kúrfirstnak megfogása. „Saxonia vala Némötországba” 20. és 79. strófa).

1545–1547. között: SZERÉMI GYÖRGY írja: „... et supra Viennam fuerant; tringita duo milia supra civitatem Linch et usque ad *Rezen*; cunctas illas regiones ...” (II. Lajos és János királyok házi káplánja emlékirata Magyarország romlásáról 1484–1543. Kiad. és bev. WENCZEL GUSZTÁV. Pest, 1857. [MHHS] Capitulum LXXXVII. [JUHÁSZ LÁSZLÓ magyar fordításában az 53. fejezetben]).

1557. április 10. Prága: Pethő János levele Nádasdy Tamásnak: „Károl császár az császári vestiturát és koronát az principe de Oranges úrtól küldte meg az Imperiumnak, és azkorra odahozzák, mert még az elmúlt diétán *Rezen*-be megrenonciálta az császárságot, és királra hagyta ...” (Négyszáz magyar levél a XVI. századból. 1504–1560. Közli SZALAY ÁGOSTON. Pest, 1861. 232–233).

1557. június 11. Pozsony: Gazdag Balázs és Török Imre, Nagyszombat követeinek levele, amelyben tudósítják városukat a pozsonyi országgyűlésről: „Első ez, az minemű követeket *Rezen*-be küldtenek volt ...” (Régi Magyar Nyelvmélekek. Szerk. DÖBRENTÉI GÁBOR. II. kötet. Buda, 1842. Vegyes tárgyú régi magyar iratok 1540–1600., 130).

1568. Ungvár: GÖRCSONI AMBRUS írja: „*Rezön* mezőn zászló tövét felüté.” – „*Rözön*-ig felszáguldjatok utamban.” (Mátyás király históriája. IV. rész 98. és 101. strófa. RMKT IX. 279–280).

1629 előtt: PETHŐ GERGELY (1570–1629) írja „... a németek *Ratisbóná*-ban, melyet mi *Rézen*-nek hívunk, mind a két kapitányt, Lehelt és Bolczut fölakasztaták” (Rövid magyar krónika sok rendbéli fő históriás könyvekből ... Kassa, 1753. 15. [Első kiadása: Bécs, 1664.]).

A példák, további kutatással, bizonyára szaporíthatóak lehetnek, ám a felsoroltakból is kiderül, hogy a Regensburg magyar elnevezése, a *Rezen* (*Rézen*), a XVI. században használatban volt. Etimológiája valószínűleg a *Regen* folyónévre vezethető vissza.

SZENTMÁRTONI SZABÓ GÉZA

A szetu névadásról

A ma kb. 20 ezer lelket számláló szetu népcsoportról jószerivel csak annyit tudunk, amennyit ZSIRAI MIKLÓS könyvének az észtekről szóló fejezetében leírt: „Egészen külön kis etnikai szigetet alkot az ország délkeleti csücskében, Petseri megyében vagy Pecsoriban elhelyezkedő szetu vagy szetukéz (pszkovi vagy pleskaui észte). Ez a vidék a XII. század óta 1918-ig megszakítás nélkül orosz uralom alatt állott, túlnyomórészt görög-keleti hitű, s mivel az európai művelődéstől szinte teljesen el volt zárva és az északi észte tömegekkel is alig-alig érintkezhetett, lakossága rendkívül elmaradt, ruházataiban, szokásaiban, egész életmódjában sok eredetiséget és kezdetlegességet őrzött meg. Nyilvánvalóan az oroszok előtt közmondásos maradiságuknak köszönhetik azonban, hogy nem oroszosodtak el” (Finnugor rokonságunk. Bp., 1937. 446). Az 1995-ös jyvaskylai finnugor kongresszus tiszteletére adták ki a Koltat, karjalaiset ja setukalaiset című könyvet (angol rezümével). Ez a mű a 167–234. oldalakon foglalkozik velük. Többek között azt is megtudtuk, hogy egy kb. 8000 fős csoportjuk Szibériában él a Szaján hegység lábainál Krasznojarszktól délkeletre – éppen olyan izoláltságban, mint az észtországiak. A szibériai csoport névadásával is foglalkozik MARE PIHO észte kutató.

Mivel a szetuk pravoszlávok, így a keresztnéveik is a pravoszláv kalendáriumból valók. A szerző 19 férfi- és 13 női nevet sorol fel, s megadja ezeknek a becézőneveit is. Ezek már ugyancsak eltérnek az oroszról, olyannyira, hogy sokszor fel sem ismerhető, hogy melyik névből is származik, pl. *Hedo* (Fedoszija), *Sass* (Alekszander) stb.

Hivatalosan ők is a háromelemű orosz neveket viselik, vezetéknévük is orosz (*Jemeljanov, Karpov, Mironov*). Az egymás közötti érintkezésben viszont már más a helyzet. A szerző 16 csoportot állapít meg, de a 16 között bizony jócskán van ragadványnév is (a határterületekben maga MARE PIHO is bizonytalan, mivel némelyiket kisbetűvel írja). A vezetéknéveket (a vezetéknévszerű elemeket) – ha a szerző példát is hoz – kurzíválással jelölöm. Erdemes megfigyelni, hogy a névelemek sorrendje általában megegyezik a magyarral, illetve a zürjénnel (vö. MIZSER, Komi-zürjén írói álnevek: NE. 12: 256–8).

1. Az apa keresztnéve: ez a legmegszokottabb forma (akár a zürjéneknél).
2. Az anya keresztnéve: ezt akkor használják, ha az apa meghalt, vagy az anya tehetősebb családból származik: *Maarja* Manni (egyébként mind a kettő a Marija becézése).
3. A születési vagy származási hely képző nélküli alakja: ezek mindegyike az óhazára utal: *Tsirgu* Petra, *Tendova* Vasso, *Tendre* Mihál.
4. Az idősebb leánytestvér keresztnéve, ha a szülők már nem élnek.
5. Az idősebb fiútestvér keresztnéve, ha a szülők már nem élnek.
6. Az apa foglalkozása alapján adott név: *sepä* Tepo Ann (*sepä* = kovács).
7. Feltűnő ruházat, ékszer

alapján adott név: *Seerka Semmen* (seerka = fülbevaló). 8. Gúnynevek: *Märä Ann* (märä = kanca), *Tsitsi Nati* (tsitsi = olcsó pamutszövet). 9. Külső tulajdonság: *Väikene Petra* (väikene = apró). 10. Az elnevezett foglalkozása: *Kirotaja Petra* (kirotaja = tanító). 11. A keresztapa neve. 12. A keresztanya neve. 13. Apai vagy anyai ági rokon keresztneve, ha árvagyermekről van szó. 14. Az após neve után kapott név (névszerű elem): Ivo Vasső *nanne* (Ivo Vasső felesége; az 1. pontot figyelembe véve értelemszerűen ez a fordítása: Ivan fia Vaszilij neje). 15. Az após neve más használatban: *Pirgo Manni* (Manni férjét Otsnak hívták, aki Pirgo fia volt). 16. Észtországi feleség családneve: *Padari Nati*.

A csoportokat áttekintve világossá válik, hogy az 1. és a 3. tekinthető valójában vezetéknevnek, a többi inkább ragadványnév, bár a foglalkozásra, a tulajdonságra utaló nevek éppenséggel lehet(né)nek családnevek is. A 14. pedig erősen körülírás jellegű.

MÍZSER LAJOS

Régi bányaanevek Szatmárban

PESTY FRIGYES Helynévtárának lejegyzése közben érdekes adatokra bukkantam. Annál is inkább, mivel a névtani irodalom nemigen foglalkozott bányaanevekkel. Pedig ez a kategória nem éppen a legújabbak közé tartozik. Előzményként lássuk SZIRMAI SZIRMAY ANTAL, Szathmár vármegye' fekvése, története, és polgári esmérete című munkáját, ennek is az I. részét (Budán, 1809.). Ő a következőket sorolja fel: Nagybányán: 1614: *Göntzvár, Kis-Gyepel, Nagy-Gyepel, Fekete bánya* (228); 1674: *Fekete bánya, Haberszak, Göntzvár, Küszeg, Stomhauz*. Felsőbányán: 1690: *Tudor, Leves, Tomoz, Vonth* (253); 1800: *Szentek, Nagy-Bánya, Csúszó, Leppen, Szent-Mihály, Sz. Háromság, Sz. János, Ökör-bánya, Enteres János, Terőbánya, Péter Deák, Vonti, Gezen, Pokoli-Sz Mihály, Ignátzi, Mathaei, Él-bánya, Sz. Jóbi, Borkút (Borkúti Bánya)* (254).

PESTY adatközlői pedig a következőket tartották fontosnak feljegyezni: *Iloba* (1864): *Hanó és Jakabb*; (1865): „... egy bércz oldal mert van ezen bércz oldalán gazdag bányák melyeket Kis Hanó balint nyitott meg”. „Nagy Hano ezen bércz oldalán vannak igen gazdag arany bányák melyeket Nagy Hanó Balint műveltetett”. Láposbányáról (1864): „...ezen berczekbe (ti. *Czarina gyin szusz, Szekátura, Sestyin*) ércz bányák műveltetnek, – nevei – *Fekete Kisasszony,*

Angedo burg, Fekete Sz: György, Fekete Juliánna, Mercurius, Ludovica, Tüzes patak, O Boldog Asszony, Limpegye, Mártini, Draí König, Rudolf, Fekete Antoni, Tirsza Miháli, Nagy Lapusna, Isten segits, Salvatori, Sárga bánya, Paulai Ferencz". Misztótfaluból: (1864): Zsidó bánya, Máté, Mária Hilf, Stefáni, Ferdinándi, Péter Pál, Nepomuczeni, Kis asszony. A teljesség kedvéért Ugocsában is találtam egyet, mégpedig Turcon (1865): Sz. Imre bánya.

Nem hiszem, hogy a felsoroltak élő nevek lennének, ezért is tartottam fontosnak feljegyezni.

MIZSER LAJOS

FIGYELŐ

Név- és táblaháború

Két szociolingvisztikai-névtani könyv Szlovákiából

Senki sem gondolta volna, hogy a kelet-közép-európai történelem rendszerváltozásai (avagy kedvenc magyar írók szavával élve: átváltozásai) után a soknyelvű kárpát-medencei régióban új névpolitikai kifejezésekkel fogunk naponta találkozni. Egyelőre ezekkel: *név-* és *táblaháború*. Mindenesetre elgondolkodtató, hogy egyes területeken nem okoz semmiféle érzelmi-politikai zavart a többnyelvűség, másutt pedig egy puszta felirat gyűlöletkeltéshez vezethet. Ha pusztán az annyira áhított idegenforgalom szempontjából nézzük a dolgot: mindenki természetesnek veszi, hogy Nyugat-Magyarország tele van „Zimmer Ferikkal” (Zimmer Frei), hogy már a balatoni ABC-áruházak is inkább Lebensmittell-ek (ha néha van is olyan műfelháborodás, hogy Magyarországon vagyunk-e még). De a más nyelven felírt feliratnak, névnek olyan idegenforgalmi többletjelentése is van: itt megérteneek más nyelven is, szívesen látunk. – Másutt inkább elfedni igyekeznek a többnyelvűséget; a belső sokszínűség megszüntetendő, az idegenforgalom pedig – bármilyen furcsa – nem érték. (S kezdődik ez mindjárt a határnál való tizenkétórás megalázással, amikor is jól eszünkbe véshetjük az adott ország *névé-t*.)

Két nyelvpolitikai (névpolitikai), sőt szociolingvisztikai névtani munka érkezett Szlovákiából (Slovensko?, Slovenska Republika?). Merjem-e leírni, hogy a borítón a megjelenés helyeként Pozsony szerepel (vagy időközben már átragasztották Pressburgra – arra ugyan nem –, Bratislavára)?

Berényi József könyvében az 1990-ben elfogadott szlovákiai nyelvtörvény háttérét, megszületésének körülményeit tekinti át. A törvény az 1989-es csehszlovákiai „forradalom” nagy illúziójának elvesztését jelentette. A jelen történéseit nyelvtörténeti és történelmi keretbe helyezi a szerző. Tanulságosak az 1990-ben végzett szociálpszichológiai (nemzetkarakterológiai) főlmérések, amelyek azt tükrözik, hogy miként vélekednek a szlovákok és a magyarok egymásról és önmagukról.

Sokszor emlegetjük, hogy nem tudunk eleget egymásról. E könyvből megismerhetjük a szlovák (és a magyar) nyelv történetét, a nyelv-nemzet

fogalmak fejlődését, értelmezését, és természetesen az 1990-es nyelvtörvény megszületésének pontos kronológiáját, sőt dokumentumait. A fényesnek nem tekinthető procedúra és „beiktatás” után a nyelvtörvény „munkába kezdett”. A nyelvtörvényt a következő jelenségek kísérték: a hivatalok egy része nem hajlandó bejegyezni a szlovák nyelvben nem használatos neveket – elkezdődött a „névháború”; a szlovákiai magyar történelmi helységnevek használatának tiltása (szervezet, vállalat, jogi személy, menetrend, statisztika, lexikon, sajtó stb.) a nyelvtörvényre épülő közigazgatási törvényben – a törvényt rendeletek sora folytatja, magyarázza, értelmezi, a mindennapi gyakorlatba viszi; a kétnyelvű táblák, feliratok felszámolása – ez elindította a „táblaháborút”.

Tehát a „név- és táblaháború” a nyelvtörvényt követő időszak jelensége. A szlovákiai magyar sajtóban nagy polémiát váltottak ki ezek a jelenségek. Túlkapasokról, nevetséges és elszomorító jelenségekről, érzelmekről és értelmetlen erőszakosságról, egy nyelv és beszélőinek „másodrendű” állampolgárrá süllyedéséről szólnak a dokumentumok. Ezeket gyűjtötte össze Zalabai Zsigmond. A könyvben a helységnevek sorsa (táblaháború), valamint a „nem ér a nevünk” (névháború) eseményeit olvashatjuk. Ezt zárja a függelék, a kis törvénytár magyarul és szlovákul.

Mindkét kötet szociolingvisztikai ihletettséggű nyelvpolitika, nyelvművelés. A nyelvészeket és a politikusokat arra figyelmezteti, hogy megfontolt, átgondolt nyelvpolitikára, nyelvstratégiára is szükség van.

Két történet az elmúlt időszakból. Rév-komáromi (komarnoi) ismerősömnek új személyi igazolványába az éppen hatályos nyelvtörvény miatt László helyett Ladislav-ot jegyezték be, ő azonban motorikus mozdulattal Lászlót írt alá. Gyorsan megsemmisítették az igazolványt, újra elkészítették, s rendőrt hívtak, hogy most már írja alá úgy, ahogy a törvény megköveteli. 1992-ben, „valahol”, azazhogy éppen középen Közép-Európában. – A másik történet 1995-ből Magyarországról: a Csepel-szigeti Halásztelek község bolgár nevét is kiírták a helységnevtáblára – az ott lakó néhány bolgár család miatt. Már másnap lefestették a táblát ismeretlenek. Azután újra kirakták, de már senkinek se fáj. (Kitalálható: nem a köztisztletnek örvendő bolgárok ellen történt az atrocitás: a cirill betűket nem szenvedhették egyesek. De aztán rájöttek, ezek nem azok a cirill betűk.) Egy kárpát-medencei névpolitikába majd egyszer ezek a történetek is bekerülnek.

Az 1995-re már kárpát-medenceivé szélesülő „nyelvháború” újabb hadüzenetekkel, pl. a szlovákai oktatási törvénnyel folytatódik. Időközben a szlovákiai magyar sajtó is „gazdaságilag” lehetetlen helyzetbe került. Lehet, hogy az újabb gyűjtemények már csak a szóhagyományból állíthatók össze?

A két könyvet olvasva nyelvpolitikai, sőt nyelvgeopolitikai kérdések és felszólítások fogalmazódnak meg bennünk. Vajon mire jó ez? Kinek használ mindez? Tudják-e a kirekesztők, az intoleránsak, hogy Európában és a világon

már fegyveres konfliktusok robbantak ki hasonló nyelvháborúból? Azt hiszem, tudják. És vajon ismerik-e azt a szociálpszichológiai tételt, hogy jólét, így közös jövő csak pozitív életérzéssel, derűs jövőképpel teremthető? Amelyben nem jelentenek különös konfliktusokat a kétnyelvűség mindennapi esetei. Ezt nem tudják. Ehhez hosszabb távú stratégia kellene. Itt Kelet-Közép-Európában pedig csak három- és ötéves tervekben tudnak gondolkodni a jelen politikusai.

A nyelvtörvénnyel, a rendeletekkel a legtöbbet a két nép veszített. Közös hagyományainkból következően méltatlan ez az intolerancia, s az 1989-ben megindult nagy lehetőségek csúfos elpuskázása. Egyes politikusok, úgy látszik, képtelenek megérteni azt, hogy uralkodásuk, rövid távú „sikereik” múlandók, az utókor mérlegre teszi őket. Az országlakosok életébe való belegázolás pedig mindig reakciót vált ki. Hosszú távon úgysem az történik, amit egyesek erőszakkal akarnak.

(BERÉNYI JÓZSEF, Nyelvországlás. A szlovákiai nyelvtörvény történelmi és társadalmi okai. Fórum, Pozsony, 1994. – Mit ér a nyelvünk, ha magyar? A „táblaháború” és a „névháború” szlovákiai magyar sajtódokumentumaiból, 1990–1994. Összeállította: ZALABAI ZSIGMOND. Kalligram, Pozsony, 1995.)

BALÁZS GÉZA

A VIII. finnugor kongresszus névtudományi előadásai

1995. augusztus 10–15-e között rendezték meg a finnországi Jyväskyläban a VIII. nemzetközi finnugor kongresszust. Az onomasztika a lexikológiával együtt az A3 szekcióban kapott helyet. Míg Sziktivkarban 21 (vö. NÉ. 10:181–2), itt 23 előadásra került sor angol, észt, finn, magyar, német és orosz nyelven. Mivel az előadók feltüntették az Oroszországon belüli köztársaságok neveit is, én is így közlöm. Az előadások az elhangzott nyelven a következők voltak:

AKSZENOVA, Olga (Sziktivkar, Komiföld): Komipermjackaja geograficeszkaja tyerminologija; ARSZLANOV, Leonyid (Jelabuga, Tatarisztan): Ugro-Samoyedic Elements in the Toponymy of the Eastern Front-Kama Basin; CSERNIH, Szemjon (Joskar-Ola, Mariföld): O proiszhozhgyenyii nazvanyija Moszkov/Moszkva; DMITRIJEVA, Tatjana (Jekatyerinburg): Moderne Tendenzen der ostjakischen Toponymie in Kazym; GANSCHOW, Gerhard (?): 'Stone' and 'Swamp' in Finnish Hydronyms; GYENYSZOVA, Jekatyerina (Szentpétervár): Plan Szankt-Petyerburga 1721 g.; KALLASMAA, Marja (Tallin): Kahvaetümolooia

osast kohannimede arengus; KAZAJEVA, Nyina (Szaranszk, Mordvinföld): Erzjanszkije szuffikszalnyiye toponyimi; KERT, Georgij (Petrozavodszk, Karjala): Quantitive Untersuchung lappischen Ortsnamengutes; KIRILLOVA, Ljudmila (Izsevszk, Udmurtföld): Lähdeiden nimitykset ja niiden kuvastuminen permilaisissa asuinpaikkojen nimityksissä; KOVÁCS, Magdolna (Turku) Proper Names in the Finnish Language in Australia; KOVALJOV, Gennagyij (Voronyezs): Etnonyimi finno-ugorszkih narodov v isztorii russzkogo jazika; KUKLIN, Anatolij (Joskar-Ola, Mariföld): Marijszkoje-szaamszkoje izoglosszi (na matyeriale toponymii Volgo-Kamszkogo rajona); MÄEARU, Sirje (Tallin): Eesnimi liitumi osana; MIKKULAINEN, Raija – PITKÄNEN, Ritva Liisa (Helsinki) The Database of Finnish Toponyms (poszter); MIZSER, Lajos (Nyíregyháza): A magyar keresztnévadás újabb kori hatóerői; NARHI, Eeva Maria – B. GERGELY, Piroska (Helsinki – Miskolc): Patronymiset sukunimityypit suomessa ja unkarissa; PAKKALA, Sirkka (Helsinki): Kansalliseten sukunimien nousu; PITKÄNEN, Ritva Liisa (Helsinki): Saarten nimeäminen suomenkielessä Turunmaan saaritossa; TATÁR, Mária Magdolna (Oslo): The Iranian Name the Burtas People in the Hungarian Chronicles; TOIVAINEN, Jorma (Turku): Saamen ja suomen raja Yli-Kemijoen paikannimisä Rovaniemellä; VILJAMAA-LAAKSO, Marja: Kadunnimet ja identiteetti.

Igyekeztem rokon népeink hazájának magyar nevet adni. Egyrészt a Lappföld analógiájára, másrészt azért, mert ők is így nevezik országukat. (Miért az orosz Komi, Mordovija és Udmurtyija neveket vegyük át?) Mellesleg jegyzem meg, hogy a tatárok a Tatarisztan, a baskírok a Baskorosztan nevet használják.

MIZSER LAJOS

KÖSZÖNTŐ

Janitsek Jenő 75 éves

Dr. Janitsek Jenő, nyugalmazott egyetemi tanár, 1920 szeptember 1-én született Kolozsvárt kispolgári iparos családban. Anyja Bodnár Margit háztartásbeli, apja Janitsek Lajos, az első világháború előtti Kolozsvár ismert sportembere. Az elemi iskola első négy osztályát a Szentpéter-negyedi katolikus felekezeti iskolában végezte el, majd tanulmányait a Farkas utcai piarista gimnáziumban folytatta. Az Anghelescu-féle román névelésművelési törvény életbeléptetése után a további tanulását a liceum utolsó két osztályában csak román tannyelvű iskolában engedélyezték. Így a gimnázium utolsó két osztályát a kolozsvári „Gh. Barițiu” liceumban abszolválta és ugyanitt tette le az érettségi vizsgákat is. Az érettségi után a kolozsvári három éves Elektrotechnikai Főiskolán tanult, s almérnöki diplomát szerzett. 1940 és 1942 között a magyar hadseregben Szamosújvárt és Szászfeneset katonáskodott. Ez időközben elvégezte a híradó tartalékos tiszti iskolát és zászlósi rangot kapott. 1942 és 1944 között a galíciai, tordai és balatoni súlyos harcokban vett részt. 1943 őszén hadiházasságot kötött. Felesége követte a frontra és mint híradós katona mellette halt hősi halált. Janitsek Jenő mint szakaszparancsnok kivívta katonái és felettesei szeretetét és tiszteletét. 1945. áprilisában Ausztriában esett orosz fogságba. A Szovjetunióban embertelen körülmények közt a majd 3000 m magasban fekvő Szeván tónál, majd Erevánban s később a Don-medence szénbányaiban dolgozott. Miután elsajátította az orosz és ukrán nyelvet, 1946-ban lágerparancsnok-helyettes lett, majd a német s magyar hadifogoly tisztek egyik vezetője, amikor is a német nyelvtudását gyarapította.

Janitsek Jenő még 1940-ben, katonasága megkezdése előtt beiratkozott a kolozsvári „Ferenc József” Tudományegyetem jogi karára. Itt 1940–1942-ben mint katona levelező úton két évet letett egyhangú minősítéssel. Fogságból visszatérte után a „Bolyai” Tudományegyetemen kitűnő eredménnyel fejezte be jogi tanulmányait. Az egyetem jogi karán, az „Állam- és jogelmélet” tanszékén kinevezték tanársegédnek. Beiratkozott a bukaresti egyetem „Szláv nyelv- és irodalom” karára és levelezés útján jeles eredménnyel végezte el ezt a szakot is. A „Bolyai”, később a „Babeş-Bolyai” Tudományegyetemen előbb tanársegédnek,

majd adjunktusnak nevezték ki a „Szláv filológia” tanszékére. Itt Oroszország és a Szovjetunió történetét és földrajzát adta elő orosz nyelven, a román tanszéken ósláv nyelvet tanított, míg a jog- és közgazdasági karon orosz szaknyelvet oktatott. Időközben a történelem karon hallgatta Középeurópa és Románia történetét, a latin és szláv paleológia kurzusát. A román szakon Kelemen Béla és Romulus Todorán professzoroknál román nyelvtörténetet, Szabó T. Attila professzornál a magyar nyelv története kurzusát végezte el. Szabó T. Attila és Petrovici Emil akadémikusok irányították tudományos pályára és velük együtt dolgozva kezdte meg tudományos pályafutását. 1980-ban letette a filológia doktori vizsgáit és nagy sikerrel védte meg doktori disszertációját, amelynek tézisei a máramarosi nyolcszáz éves ukrán-román-magyar kapcsolatokat tanulmányozzák a terület helynevei alapján. E munkában sikeresen határozza meg az ukrán népcsoportok betelepülésének kronológiáját és azokat az ukrán tájegységeket, ahonnan e népcsoportok betelepültek (a nyelvjárások, személy- és helynevek alapján). Munkáját részleteiben a különféle romániai szakkiadványokban közölte. Munkája angol nyelven Angliában is kiadásra vár.

Mint a filológia doktorát kinevezték előadótanárnak. A karon magyar, román és szláv névtant tanított speciális kurzusként. Órai nagy látogatásnak örvendtek. Tanártársai nagyra becsülték és sokszor kérték ki véleményét; diákjai közvetlen modora és élvezetes előadásai miatt kedvelték. Bár a vizsgákon mindig igényes volt, bármikor és bárhol diákjai rendelkezésére állott, amit a hallgatók alaposan ki is használtak. A nyári vakációk idején önkéntesen teljes erejével részt vett a diákok terepgyakorlatain; vezette azokat, s igen nagy mennyiségű már-már pusztuló hely- és személynévanyagot gyűjtött össze terepen és a különböző levéltárakban. Ugyanakkor nagy munkabírását jellemzi az a tény, hogy a Filológia karon a legtöbb államvizsgadolgozatot ő vezette, éppen az anyaggyűjtés érdekében.

Tudományos munkásságát több mint 50 tudományos közlemény, 40-nél több tudományos előadás és konferencián való részvétel fémjelzi. Három könyve jelent meg és négy vár kiadásra. A Magyar Nyelvtudományi Társaság „Csúry Bálint” emlékéremmel tüntette ki (1992) és tevékenysége alapján három évben egymás után (1992, 1993, 1994) a Néprajzi Múzeum első díját nyerte el.

Munkásságának sajtóvizsngja is nagyon pozitív. Így a Romániai Magyar Irodalmi Lexikonban két külön cikkelyben is megemlíti, kiemeli munkásságát a román-magyar-szláv helynevek kölcsönhatásának tanulmányozása terén, és hogy összegyűjtötte 46 máramarosi falu személy- és helyneveit, a Kolozsvár környéki falvak és Erdővidék helyneveit. Sorozatosan, gondosan kidolgozott közlési módszer alapján tárgykörét feltérképezve tette közzé. A Nationalitatea maghiară din Romania (A magyar nemzetiség Romániában) című kiadványban (1981) írják róla: „Sok ideig a jelenkori földrajzi nevek gyűjtésével majdnem senki sem foglalkozott. Egyedül Janitsek Jenő folytatott és folytat bővebb széles

perspektívájú feltáró gyűjtő és feldolgozó munkát, hogy minél pontosabb képet alkothassunk a román, magyar és szláv történelem és toponímia közti kapcsolatokról". Több román szakfolyóiratban is kedvezően értékelték Janitsek Jenő román-szláv kapcsolatokról írt tanulmányait.

Jelenleg az Erdélyi Múzeum Egyesület alapító tagja, együttműködik a kolozsvári „Babeş-Bolyai” Filológia karával, az ELTE budapesti egyetem magyar tanszékeivel, az ungvári Hungarológiai Központtal és a kolozsvári Nyelvészeti Intézet román és magyar részlegével. Az 1994–95. tanévben visszahívták a kolozsvári egyetem földrajzi karának magyar részlegére néprajz és toponímia diszciplinákat tanítani.

Nyaranta fáradságot nem kímélve helyszíni gyűjtéseket végez, télen levéltárakban kutatja a jelenkori és történeti hely- és családnévanyagot s a falvak történetét. Tervében szerepel s megvalósulás felé közeledik: Máramaros, Gyergyószék, Székföld, Kolozsvár környéke, Aranyosszék, Bonchida, Szék nagyközség és a Szentlászló-(Lónai-)patak mellett elterülő falvak monográfiájának megszerkesztése; a román családnevekről írt tanulmány összeállítása és több elméleti és módszertani tanulmány kidolgozása; a már megvalósult Bardóc- és Miklósvárszék, Torockó és Torockószentgyörgy monográfiájának bővített erdélyi kiadása, valamint az erdélyi ukránok története.

Reméljük, hogy Janitsek Jenő tanár úr – ismerve egészségi állapotát, fiatalos erőnlétét és vasakarátát, valamint eddig összegyűjtött ismereteit és élettapasztalatát – meg fogja valósítani célkitűzéseit. Reméljük, hogy tudományos eredményeit sikerrel fogja hasznosítani pályatársai, az erdélyi magyar tudományosság érdekében, Erdély népei történetének tisztázására.

Kívánunk erőt, egészséget, eredményes munkát s szellemi frissességet!

